

Олена Онуфрієнко
зав.кафедри, канд.філол.н., доцент

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ) У ВНЗ

Рівень і якість освіти визначається виробленою системою критеріїв, серед яких мова – один з найголовніших чинників як підготовки висококваліфікованих спеціалістів, так і виховання свідомих громадян України. Освіта чи не найголовніша підвалина державності України, і розбудова незалежної Української держави спонукає до переосмислення фундаментальних складових національної системи освіти і навчально-виховних, і науково-методичних. Оновлення сутності навчання є визначальним у реформуванні освіти в Україні й передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб суспільства.

Сьогодення вимагає досконалого володіння українською мовою в усіх її формах і стилях, адже це інструмент фахової діяльності в багатьох сферах суспільного життя: політиці, юриспруденції, освіті, журналістиці тощо. Уміти висловлюватися правильно й чітко необхідно також фахівцям з тих галузей знань, де мова відіграє не основну роль, однак без її знання професійна діяльність неможлива. Відзначимо також надзвичайну важливість високого рівня володіння мовою для управлінців, які можуть бути представниками будь-яких професій, однак саме мова стає основним засобом утілення їх ідей, різних починань.

Безумовно, викладання української мови не може бути однаковим для студентів усіх напрямків і спеціальностей. Але тут можна говорити про удосконалення загальнодержавних орієнтирів і засад викладання української мови у вищій школі, забезпечення умов для оволодіння мовою на найвищому рівні. Поки що відведений обсяг аудиторних занять з дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)”, що у більшості неспеціальних вищих навчальних закладів є єдиним курсом з вивчення української мови, зміст відповідних програм і підручників, рівень підготовки викладачів мови та рівень володіння українською

мовою викладачів спеціальних дисциплін не дають змогу забезпечити підготовку фахівців, які б вільно володіли українською мовою на належному рівні у своїй професійній діяльності.

Отже, виникає потреба створення і впровадження в систему професійної освіти нової моделі ділової комунікації, тобто мовної освіти, яка має забезпечити формування та розвиток комунікативної, професійно орієнтованої компетентної особистості, що може реалізувати свій творчий потенціал.

Основна мета навчання української мови полягає у формуванні особистості, яка володіє вмінням і навичками вільно, комунікативно виправдано послуговуватися мовними засобами у спілкуванні для забезпечення її всебічної мовленнєвої компетенції.

Проблеми, що виникають під час навчання студентів – майбутніх фахівців-нефілологів професійній мові, свідчать про значні недоліки розвитку професійного мовлення. Ці тенденції розвиваються на тлі так званої „філологічної катастрофи”, про яку останнім часом ведуть мову як мовознавці, так і широкі кола педагогічної громадськості, і яку пов’язують з тим, що для переважної частини нашої молоді на задній план відійшла не тільки книга, а й власне літературна мова, поступившись молодіжному російськомовному сленгу чи суржику. За таких умов значна частина фахівців потрапляють до ВНЗ зі значними прогалинами у знаннях з літературної мови, а більшість з них не володіє українським мовленням у достатньому обсязі.

Практика роботи зі студентами неспростовно переконує, що переважна більшість старшокурсників явно недостатньо володіє українською професійною лексикою, і як наслідок – збіднене професійне мовлення як усне, так і писемне, використання бюрократичних штампів, кальок, необґрунтоване вживання запозичень.

Належить покладатися на самоусвідомлення майбутнім фахівцем необхідності опанування професійної лексики хоча б з огляду на те, що за умов ринку праці його майбутня професійна кар’єра залежить від володіння українською мовою, адже першоелементом ділового мовлення є комунікація, коли на вербальному рівні відбувається самовираження того чи іншого фахівця.

Сьогодні ринкова економіка сприяє самореалізації кожного, хто включається у її процеси, і самовираження особистості тут починається з елементарного – міжособистісної комунікації, під час якої розкривається як її професійний, так і духовний потенціал. Для нинішньої молоді кар'єра значною мірою залежить від її компетентності, оперативності, уміння не тільки проаналізувати, а й реалізувати у тому чи іншому соціумі свої професійні, духовні можливості, зацікавивши ними відповідного працедавця.

Демократичне суспільство не декларує, а намагається утвердити можливість для кожного вільно висловлювати власні думки. Тому досягнення деяких і державних, і приватних підприємств, установ, сільськогосподарських кооперативів базується саме на розкритості, врахуванні не тільки суто професійних, а й інтелектуальних зусиль кожного, які теж формуються певним мовним рівнем.

Отже, ми маємо готувати не мовознавців-теоретиків, а передусім гуманних, освічених людей, які на належному рівні вміють практично послуговуватися рідною мовою в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Знати правила, винятки з них, уміти грамотно писати – не означає досконало володіти мовою. Випускник ВНЗ має вміло добирати мовні засоби відповідно до потреб комунікації, орієнтуватися в мовленнєвому процесі. Ця стратегія і тактика вимагає нових принципів навчання української мови.

Сьогодні наш університет запроваджує новий курс „Українська мова (за професійним спрямуванням)”, що має ознайомити студента з усім комплексом літературних норм і звернути увагу на ті аспекти лінгвістичних знань та вмінь, яким не приділяється необхідна увага у школі.

Звичайна лінгвістична підготовка фахівця-нефілолога не має бути переобтяжена відомостями з діловодства. Об'єктом вивчення у вищому навчальному закладі може й повинна виступати мова ділових паперів, а не їх форма і функції. Документознавчу підготовку варто здійснювати окремо і тільки з тих спеціальностей, де вона дійсно потрібна. Донедавна у вищій школі викладалася дисципліна «Ділова українська мова», однак її зміст і обсяг унаслідок різноманітних чинників далекий від ідеалу. До недоліків зараховуємо

надзвичайно малу кількість аудиторних занять, надмірну увагу до оформлення документації, а також слабкий зв'язок із майбутнім фахом студентів.

Безумовно, у процесі мовної підготовки студентів необхідно враховувати специфіку їх майбутньої спеціальності та рівень отримуваної кваліфікації. Саме тому вивчення дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)”, з огляду на 20-літній досвід роботи у КПІ, доцільно здійснювати не раніше третього курсу: студенти вже набули певних фахових знань, володіють відповідною термінологією, і перед ними вже постали культуромовні труднощі, пов'язані з уживанням термінології, її уніфікацією. Вивчення української мови у вищому навчальному закладі покликане навчити студентів свідомо оперувати мовними одиницями, правильно підійти до вирішення культуромовних труднощів, які неминуче виникають у професійній діяльності. Сьогодні цей курс не передбачає сліпого запам'ятовування певної кількості термінів, хоча з'ясування правильних українських еквівалентів до російських термінів вкрай необхідне. Студенти повинні не тільки знати відповідні термінологічні одиниці, але й уміти їх уживати, а отже, змінювати форму, вводити у словосполучення і речення, повинні уміти користуватись довідковою лінгвістичною літературою.

Слід наголосити, що урахування майбутнього фаху під час вивчення української мови не має обмежуватися з'ясуванням термінологічних проблем. Структура курсу повинна відповідати потребам і специфіці кожної спеціальності, і у галузі термінології, і у формуванні навичок усного мовлення.

Додамо, що зміст дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” має визначатися потребами формування навичок грамотного усного і писемного фахового мовлення, реалізації норм сучасної української літературної мови (орфоепічних, акцентуаційних, графічних, орфографічних тощо) в різних ситуаціях професійного спілкування.

Тому загальна стратегія курсу має бути пов'язана з досягненням мовної компетенції студента в обраній ним професійній сфері, що стає згодом одним з першорядних свідчень фахової зрілості випускника ВНЗ. Отже, йдеться не про звичайне вивчення української мови на нефілологічних факультетах, а про вивчення мови як форми удосконалення професійних навичок. Хочеться

зауважити, що формування фахової термінологічної системи можливе тільки при використанні міжпредметних зв'язків для визначення певної професійної лексики.

Лексичний аналіз термінів сприятиме інтенсивному їх засвоєнню й запам'ятовуванню, поглибить зацікавлення обраним фахом. Порівняння української термінології з іншомовною дасть змогу уникати термінологічних запозичень, надмірне впровадження яких небажане для будь-якої мови. Нові поняття, що входять у сферу ділового мовлення як іншомовні терміни, потребують адекватного перекладу, добору українських відповідників, без чого неможливий розвиток сучасної ділової української мови, і цей аспект вивчення мови вкрай необхідний.

Зважаючи на малий обсяг курсу, він орієнтує майбутнього фахівця у професійній лексиці та її практичному використанні, тому має бути аксіомою: викладання нових філологічних знань для фахівця-нефілолога мотивується самою практикою усного та писемного професійного й ділового спілкування.

Інформаційні, науково-технічні тексти, зразки ділових документів тощо забезпечують відповідне термінологічне лексичне поле, містять зразки синтаксичних конструкцій галузевої професійної термінології – загальноуживаної і доцільної в усному й писемному мовленні - і потребують активного обговорення, що і визначає першочергові завдання занять.

Отже, можна зазначити, що основна мета курсу – вироблення навичок українського ділового мовлення в професійній сфері. Реалізація цієї мети передбачає виконання низки завдань:

- оволодіння нормами сучасної української літературної мови, зокрема тими, які найчастіше порушуються;
- набуття навичок оперування термінологією майбутньої спеціальності;
- ознайомлення зі словниками, граматиками, довідниками, лазерними дисками, Інтернет-ресурсами, які сприятимуть удосконаленню мовної культури майбутнього фахівця;
- вільне користування різними функціональними стилями і їх підстилями у навчальній діяльності і професійному вжитку;

- засвоєння відомостей про призначення і структуру ділових документів, необхідних спеціалістові конкретного профілю;
- розвиток комунікативних компетенцій, потрібних у професійному спілкуванні.

Виконання зазначених завдань сприятиме грамотному засвоєнню професійної лексики, розвиватиме навички професійного спілкування, сформує мовну й стилістичну вправність у використанні професійної лексики, правильному вживанні термінів. Отже, курс „Українська мова (за професійним спрямуванням)” удосконалюватиме знання з української мови, передусім з лексики та стилістики, що зробить досконалим професійне спілкування між студентами як майбутніми фахівцями, що здобувають відповідну професію інженера, математика-програміста тощо.

Тут слід зауважити, що курс „Українська мова (за професійним спрямуванням)” повинен містити необхідні відомості з риторики, якщо студенти не слухають окремого курсу такого спрямування. Хоча в навчальні плани багатьох спеціальностей уведено дисципліни: „Основи науково-дослідної роботи”, „Методологія наукових досліджень”, які мають підготувати студента до самостійного наукового дослідження, вони не зорієнтовані на вироблення мовних навичок, їх викладають не лінгвісти, а фахівці з інших галузей знань, які, на жаль, часто й самі не володіють українською літературною мовою на належному рівні. Тому доцільно відкорегувати і узгодити викладання цих дисциплін з курсом „Українська мова (за професійним спрямуванням)” і виробити єдину загальнонаціональну програму цього курсу.

Надзвичайно актуальним і важливим має стати повернення престижності курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)”, його значення для визначення фахового рівня „бакалавра” і „магістра”, адже донедавна цей курс з різним обсягом навчальних годин, різними видами контролю, різноманітністю та неузгодженістю навчальних програм не лише втратив свою необхідність і актуальність, а перетворився на формалізований, неважливий і нікому не потрібний курс. Тому, на нашу думку, слід не лише розробити нову програму з

курсу «Українська мова (за професійним спілкуванням)», а і сформувати нові підходи до мовної політики у ВНЗ.

Сьогодні в різних ВНЗ цей курс має різну кількість кредитів - від 0,5 до 1 кредиту - і закінчується або просто модульним контролем, або недиференційованим заліком. І тут має бути чітке визначення форми контролю, який впливатиме на рейтинг успішності студентів. Більшість фахівців наполягають на державному іспиті з «Української мови (за професійним спрямуванням)» та кандидатському іспиті чи іспиті для магістрів «Культура спілкування та функціональна стилістика». Звичайно, це питання потребує обговорення і серйозного опрацювання. Слід ще звернути увагу на те, що більше 50% навчальної програми відводиться на самостійну роботу, для перевірки якої програмою не передбачена форма контролю, тому кожен викладач вирішує цю проблему по-різному. Тут теж потрібна уніфікація і чітка структуризація системи самостійних завдань.

Зрозуміло, що необхідно змінити ставлення ВНЗ до їх власної мовної політики, до поширення функціонування української мови у всі сфери діяльності ВНЗ (у тому числі і на допоміжний персонал, який має по телефону відповідати українською, на бухгалтерію, деканати, диспетчерські та подібне).

Для цього ми маємо сформувати і затвердити єдину програму сприяння розширенню функціонування української мови у ВНЗ:

- 1) розробити оптимальну модель національної мовної освіти і методики навчання ділового мовлення, що впливає на якість викладання цієї дисципліни у ВНЗ;
- 2) забезпечення стажування, перепідготовку викладачів-нефілологів з української мови («Культура ділового мовлення») чи на загальноукраїнських курсах при МОН України, чи при освітніх центрах великих національних університетів IV рівня акредитації з отриманням сертифіката;
- 3) забезпечити стажування викладачів – філологів з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Культура спілкування та

функціональна стилістика» чи у самих ВНЗ (IV рівня акредитації), чи при МОН України з отриманням сертифіката;

- 4) впровадити тести для перевірки знань з державної мови для всіх, хто працює у ВНЗ чи приймається на роботу;
- 5) створити при МОН України, при ВНЗ освітні і консультативні центри з питань української мови професійного спрямування різної спеціалізації;
- 6) створити при МОН України «Спеціалізовану комісію з питань мовної політики в освіті».

Така програма, на нашу думку, сприятиме підвищенню рівня викладання української мови у ВНЗ, а отже, і рівня української освіти, науки і поширить державну мову у всі сфери вищої освіти, а звідти – і у різні сфери виробничої, науково-технічної діяльності суспільства.

Виконання всього окресленого вище сприятиме створенню оптимальної моделі національної мовної політики, за якої українській мові в освітньо-лінгвістичному модулі відводитиметься найпрестижніше і найпочесніше місце.

Галина Березна

ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ЕТИКЕТНИХ НОРМ У КУРСІ „УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ”

У сучасних умовах, коли глобалізаційні процеси все глибше проникають у всі сфери суспільного життя, коли активізуються процеси входження України до європейських і світових інституцій, актуальним є завдання наблизити програми і змістове наповнення курсів вищої школи до потреб часу. Це стосується і дисципліни „Українська мова за професійним спрямуванням”, адже вона передбачає вивчення таких тем, як мовний етикет, культура спілкування та ін.

Висвітлення тем, пов’язаних із мовним етикетом, доцільно проводити, на нашу думку, в двох напрямках.

Це донесення до студентства, з одного боку, українських традицій ділового і приватного спілкування, а з іншого – ознайомлення з міжнародними етикетними нормами.

Необхідність органічного поєднання цих двох напрямків зумовлена тим, що долучення до світової спільноти жодним чином не передбачає відмови від національних традицій, а навпаки, заохочує їх культивування.

Розгляньмо це питання докладніше на прикладі вибору займенників *ти* і *ви* у звертанні, а також інших формул мовного етикету.

У діловому спілкуванні надається перевага використанню в однині займенника *Ви* з відповідним узгодженням, звертання ж на *ти* можливе у неофіційних ситуаціях спілкування між колегами.

Складніша ситуація склалася з урахування українських народних традицій у приватному спілкуванні. Як вияв шани і поваги здавна українці використовували звертання на *Ви* до батька-матері, діда і баби та інших старших родичів. На жаль, сучасна молодь у масі своїй не дотримується давніх звичаїв. Так опитування студентів-першокурсників факультету енергозбереження та енергоменеджменту Національного технічного університету „Київський політехнічний інститут” засвідчило, що лише близько п’яти відсотків звертаються на *Ви* до батька-матері. Щоправда відсоток тих, хто так звертається до дідуся і бабусі, вищий – наближається до десяти.

Однією з причин цього можна вважати хибне переконання, що звертання на *ти* до батька-матері та інших родичів свідчить про більшу близькість стосунків, а на *Ви* про певне відчуження. При цьому нехтується звичаєва складова звертання на *Ви*, у якому на передній план виступає саме шанобливе ставлення до старших, що жодним чином не впливає на довірливість стосунків у сім’ї. Про позитивну спрямованість звертання на *Ви* свідчить і класична українська література. У П.Куліша в „Чорній раді” читаємо, наприклад: „Татусю! Хіба ж Ви не бачите, що не всі в хаті?” Цікаво, що в цього ж автора негативний персонаж в алегоричному оповіданні „Півпівника” звертається до матері на *ти*: „От раз і каже те Півпівника своїй матері: „Слухай лиш, мамо. Обридло вже мені жити в селі. Надумався я до царя доступити” (П.Куліш „Півпівника”).

Стосовно проблем міжкультурної комунікації зазначимо, що студенти мають знати, що навіть народи-сусіди, які належать до однієї мовної сім'ї, можуть мати досить істотні відмінності в мовному етикеті. Наприклад, у Польщі ввічливим є не пряме звертання, а звертання в третій особі, на кшталт „*Чи пан професор встиг прочитати мою статтю?*”.

У процесі викладання за умови обмеженої кількості годин, виділених на дисципліну „Українська мова за професійним спрямуванням”, на нашу думку, доцільно питання, пов'язані з мовним етикетом, подавати також як ілюстративний матеріал при розгляді таких граматичних тем, як правила написання прізвищ, імен по батькові, ключний відмінок (на який, до речі, слід звертати особливу увагу).

Під впливом іншокультурних впливів поширилися серед молоді деякі формули вітання і прощання, які не відповідають українським традиціям. Наприклад, популярним є прощання *па-па!* Його можна почути не лише в молодіжному середовищі, а й з телеекранів. І це в той час, як існує ціла низка українських формул прощання: *До побачення! Бувайте здорові! Прощавай! На все добре! Усього найкращого! Щасливої дороги! До завтра! До зустрічі! Хай щастить!* та ін.

Формули мовного етикету не тільки дають змогу налагодити комунікацію, вони зберігають народні традиції, історичну пам'ять народу, його духовність. Засвоєння правил мовного етикету сприятиме підвищенню культури спілкування молоді, що є необхідною складовою підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

ВЕЛИКОДНЯ ДИВО-ПИСАНКА

Яйце здавна вважається символом життєдайної сили, адже таїна зародження нового життя завжди зачаровувала людей. У багатьох народів світу є легенди, за якими яйце – початок не тільки життя, а й світла, тепла і навіть зародок Всесвіту.

У наших пращурів-слов'ян яйце було символом вічного оновлення природи, перемоги життя над смертю. Отож не дивно, що воно використовувалося в

обрядових святах ще задовго до прийняття християнства. І саме у весняних святах на честь Сонця, Землі, Весни і Води. А на святі усе має бути красивим, барвистим, незвичайним. Отак і виникла традиція оздоблювати яйце, яка залишилася і після введення християнства, ставши невід'ємною ознакою святкування Великодня.

Існує багато способів розфарбовування яєць, тому ми маємо пасхальні крашанки, дряпанки, мальованки, крапанки і найвишуканіші - писанки.

Крашанки – це варені яйця, пофарбовані в один колір: червоний, жовтий, синій, зелений, золотавий, яскраво-коричневий тощо. У крамницях чи на ринках можна купити різні барвники, але краще використати природні: лушпиння цибулі, сушені плоди чорної бузини, дубову кору, молоде березове листячко, звіробій, кору чорної вільхи, гілочки тополі і навіть соняшникове лушпиння. Крашанка буде гарнішою, коли, наприклад, лушпиння цибулі відварити, настояти кілька годин і процідити. Яйця добре вимити, покласти в каструлю, залити холодним відваром і поставити на вогонь. Колір, світліший чи темніший, залежить від насиченості відвару та часу варіння, а щоб крашанка гарно блищала, її, вже зварену, швиденько висушують і протирають клаптиком тканини або ваткою, змоченою в олії.

Можна обв'язати чисте сире яйце різнобарвними лінючими нитками або клаптиками барвистої лінючої тканини, залити холодною водою і варити 10-15 хвилин, потім висушити і так само протерти тканинкою, просякнутою олією.

Дряпанки. Щоб виготовити дряпанку, треба голкою чи тоненьким шилом або цвяшком обережно видряпати якийсь візерунок на крашанці.

Мальованку зробити трохи складніше. Зварене протягом восьми хвилин яйце (без тріщинок!) швиденько витирають і ще гарячим починають розмальовувати акварельними фарбами чи гуашшю за допомогою пензлика. Для зручності яйце кладуть у чарку або маленьку чашечку і спочатку розфарбовують верхню частину (на гарячому яйці фарба швидко висихає), а потім перевертають яйце і наносять малюнок на нижню його частину.

Крапанки. Дуже симпатичні двоколірні чи багатобарвні крапанки виготовляють, вкриваючи крапками гарячого воску суху крашанку, а після того,

як віск охолоне, яйце кладуть на кілька хвилин у фарбу іншого кольору, потім просушують. У кінці роботи опускають яйце у гарячу воду, щоб віск розтопився. На поверхні яєчка залишаються веселі різнобарвні цяточки.

Писанки. А найбільше захоплення викликають писанки. Вони й цінуються найвище, їх зберігають у колекціях найкращих музеїв народного мистецтва, є навіть спеціальний музей писанки в Коломиї на Івано-Франківщині.

Мистецтво писанкарства, а це справді-таки високе мистецтво, сягає своїм корінням у сиву давнину. Яєчна шкаралупка недовговічна, і лише завдяки непорушній традиції – змінювати щось в узвичаєних розписах вважалося гріхом – із прадавніх часів дійшло до нас розмаїття візерунків-символів, що передавалися з покоління в покоління.

Насамперед це зображення Сонця, якому поклонялися наші далекі предки. Його символи – жовті, червоні, жовтогарячі кружальця, кола, облямовані цятками, рисочками променів, багатокутні зірки, «павучки», круглопелюсткові квіти – всіх не перелічити.

Чудово влітається в композицію писанок хвилястий орнамент «безконечник», що символізує Воду.

А яке багатство рослинного орнаменту! Його особливо любляють на Київщині. Тут і сосонка, і гілочки, і квіти, і листя, в основному дубове та вишневе. І, звичайно, Дерево Життя, яке і на рушниках вишивають, і на килимах.

Погляньте, які привабливі гуцульські писанки з оленями! Зустрічаються й зображення коників, голубів, півників, павичів, метеликів, бджілок, рибок... Найчастіше вони розташовані парами або рядочком.

Творча фантазія не має меж. Мабуть, не можна перелічити всіх видів геометричного орнаменту, який поширений на більшості теренів України. Що ж до кольорів – тут теж розмаїття, але у кожному регіоні є свої улюблені барви та їх поєднання.

Виготовлення писанки – дуже копітка праця. Самого хисту до малювання тут замало. Треба знати не тільки всі тонкощі техніки, а й уміти точно наносити обраний візерунок на округлу поверхню яйця. А це значно складніше, ніж на

папері чи полотні. До того ж, схибити не можна й на міліметр, бо нічого вже не виправиш. Але головне – бажання і терпіння.

Яйця для писанок беруть сирі, з чистою гладенькою поверхнею. Інструмент, яким їх розмальовують, називається писальцем або писачком. Вони бувають різних типів, але найзручніший – у вигляді мініатюрної ліечки на дерев'яному держальці. У писачок кладуть віск (можна й парафін, але лінія буде товщою), нагрівають над полум'ям свічки і притуляють писачок до яйця – розтоплений віск витікатиме через вузький отвір – таким чином виводять елементи візерунка, які мають залишитися білими. Потім яйце обережно занурюють хвилину на п'ять у холодний розчин найсвітлішого барвника, наприклад, ясно-жовтого. Тоді яйце просушують і наносять віск на ті частини орнаменту, які мають бути жовтими. Затим опускають яйце в інший барвник. Порядок виконання роботи повторюється стільки разів, скільки кольорів задумано в орнаменті, - від найсвітлішого до найтемнішого. Щоб зняти віск, яйця ставлять у духовку або занурюють у гарячу воду. Витирають насухо, і писанка готова. До речі, щоб вона довго зберігалася, слід брати домашні яйця, які поступово висихають. А яйця з птахофабрик не висихають, а псуються, через те писанка може лопнути. Тому такі яйця необхідно перед тим, як зняти віск, видути. Для цього на обох кінцях пробивають дірочки.

Наш народ дуже любить писанки, вважає їх оберегами і символами краси. Не випадково ж у нас в Україні про найвродливішу дівчину здавна кажуть: «Дівчина, як писанка!»

Нащадки українців, яких ще в минулому столітті зла доля змусила покинути свою Батьківщину і податися в пошуках щасливого життя за океан, обрали символом рідної землі, символом України писанку. Саме вона стала пам'ятником першим українцям, які поселилися в Канаді.

КРОКИ В МАЙБУТНЄ

Как вообще должна быть связь между явлениями общественной жизни, так вероятно есть она и в том, что человек, мало сознающий свою связь с народом и обществом, не сознает и своей связи с университетом, который, если не есть, то, кажется, должен быть микрокосмом общества (разумеется, с известными ограничениями).

Университет прикреплен к почве, и поэтому лжекосмополит (истинных нет на свете), который считает себя гражданином только вселенной, не будет себя считать прикрепленным к университету.

Признаться, и некосмополиту следует идеализировать образ известного университета, т.е. видеть его в свете будущего, а не настоящего, чтобы чувствовать свою связь с ним.

(Олександр Потебня)¹

Будувати щоденне життя у ритмі подій епохального значення щонайменше справа небуденна. Але що може бути прекраснішим? Дивно в рутинному плині подій якоїсь миті усвідомити, що це і є історія. Нинішній рік є саме такою миттю в історичній перспективі. «З погляду вічності», говорячи словами П.Загребельного, розбіжність виявляється не такою вже й великою, рік і мить стають синонімами...

Виповнюється двадцять років створення кафедри української мови, літератури і культури КПІ. Відстань, що відділяє нас від часу заснування, може, і замала, щоб досягнути вповні смисл і значення цієї події. Перша україністична кафедра у негуманітарному вузі, створена на заході Радянської імперії, у переддень української незалежності, була провісником, ще не зорею, але променем на небосхилі грядущої державності України.

Існування, яким воно було двадцять років тому, мало скидалося на зіркове – не було не тільки програм, підручників (їх тільки складали), навчальних матеріалів,

¹ О. Потебня. *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью Йорк, 1992. - с.34.

не було навіть точного розуміння, що саме викладати. Тому що викладати треба було все. Необхідно було створити таку модель початкового знання, яка була б сприйнята студентством і, дотримуючись історичної правди, до певної міри колегами також; змогла б стати генеративним ядром життєздатної, спроможної стати достойною ланкою високопрестижної КПІ-шної освіти. Не другорядною, штучно накиненою політичним тиском, а справді необхідною, органічною, здатною розвиватися і гармонійно, на відповідному рівні співдіяти із іншими складовими солідної політехнічної освіти із усталеною репутацією.

Коли ми зараз говоримо, що треба було починати «з усього», то це не гіперболістична фігура. До курсів з українознавства необхідно було внести і знання історії, і етнографії, і культурології, і навіть політології, не кажучи вже про власне мову та літературу, причому в тих пропорціях, які б дозволили подальший розвиток сукупності дисциплін, що викладалися кафедрою, і не втратили б своєї актуальності із зменшенням соціального напруження, перетворившись на піну, що осідає, як тільки вщухне політична буря.

Добір знань, тематики лекцій у такі часи є чи не найважливішим ключовим завданням, яке вирішується новонародженою академічною одиницею, що з'явилася у нетиповому вузі, у нетиповий час. Але з позицій нинішнього її існування можна уже впевнено сказати, що і місце, і час виявилися вдалими, такими, що дали змогу їй здійснитися як такій.

Розмаїття подій, що супроводжували перші кроки кафедри, вражає: від виступу Оксани Пахльовської у стилі «начебто на кухні» – настільки теплою була літературно-поетична атмосфера спілкування у тодішньому крихітному приміщенні, до напружених політизованих дебатів із учасниками живого ланцюга на відзначення злуки східних і західних земель, нечуваної енергії концертів «Братів Гадюкіних», сповнених самоіронії, галицького діалекту і грамотної музики.

Тоді ж КПІ став місцем першого з'їзду Руху – хресного батька незалежності. З нинішньої перспективи можна критикувати чи коригувати напрямки розвитку цієї партії (тоді громадської організації), але найважливіше, на чому мені залежить наголосити, – це безпосереднє відчуття причетності до доленосних зрушень, які

перетворювали другий після МГУ за величиною навчальний заклад Радянського Союзу на перший негуманітарний вуз, що став епіцентром націєтворення України, зокрема і через розбудову гуманітарної україністичної кафедри. Саме ці двері широко відчинилися для політичних акцій, наскільки суспільно вагомих, вочевидь значущих для майбуття і культурного, і політичного, але настільки ж потенційно якщо і не небезпечних у контексті тих часів, то явно екстравагантних.

Академічне й політичне так тісно тоді переплелися. Пригадується, як причиною відсутності на лекціях було голодування студентів на Майдані або участь у демонстраціях за референдум у переддень незалежності України. Аудиторні дискусії часто були продовженням того, що змушувало людей виходити на демонстрації чи приєднуватися до акцій протесту. Можна сказати, що кафедральне життя було свого роду провісником високого духовного пориву, яким став час Помаранчевої революції. І студенти, і викладачі відвідували тих, хто тоді ще зовсім незвично перебував у наметах на Майдані, носили «дозволене для вживання»: мед, калину, трав'яні відвари. Було й таке, що студенти відлучалися з акцій протесту і приходили на лекції з україністики – щоб і це було знаком їхньої громадської позиції. Байдужих в аудиторії не було. Втілювалося сказане О.Потебнею: «Студенту легше за все стать самому, скажімо, українцем, потім старатися зробити університет українським»². У цьому емоційно-політичному сплаві викристалізовувалося розуміння того, що стане змістом навчання, яким буде місце кафедри у колі інших кафедр гуманітарного спрямування.

Процеси творення й адаптації курсів відбувалися майже синхронно, у дуже стислий час, і відзначалися векторами розвитку досить різного спрямування. Поруч із лекціями з «Українознавства», які охоплювали тематику від дописемних часів, де йшлося про етногенез українців, розвиток мови, до розвитку писемності, літератури, освіти, тобто основних складових культурної динаміки в

² О. Потебня. Аспекти культурной и политической программы Потебни в начале шестидесятих годов. Три письма к Ивану Беликову. *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк, 1992. с.55

діахронічному розгортанні, формувався і викладався курс «Українська ділова мова», що за своєю суттю відзначався новітньо-прикладними характеристиками.

Обставинами було зумовлено і викладання тематичного циклу про голодомор в Україні. Інформація про цю трагедію у той час була закритою, матеріалами для лекцій були тихцем привезені із-за кордону видані там книжки, зокрема «Жнива скорботи» Роберта Конквеста³, «Історія України» М.Грушевського у палітурці від «Історії СРСР» та перші журнальні публікації в українській періодиці. Читати ці лекції було нестерпно тяжко, але тому, що йшлося про «коректуру» історичного фонового знання студентів, без якого неможливо було створити необхідних «референтних точок», до яких би припасовувалося не просто нове, а буцімто недоцільне в недавньому контексті знання, його потрібність і ефективність ставала очевидною. Не виключено, що і це було одним з перших кроків на шляху до визнання голодомору геноцидом міжнародною спільнотою та обговорення цього питання в ООН, до пишних церемоній на вшанування пам'яті жертв голодомору у соборі Св.Патрика у Нью Йорку або виставки та конференції у Бібліотеці Конгресу у Вашингтоні.

На наших очах творилася нова українська ідентичність студентів. Особливо цікаво було спостерігати за зміною пропорції академічної і політичної складових. За нейтралізацією ставлення до дисциплін, які викладалися кафедрою, поступово вимальовувалося і національне, і державне самоусвідомлення, формувалася ідентичність, відмінна від периферійно-імперської.

Через те, що курси були факультативні, необов'язкові, їхньою характерною рисою стала «сугестивність», в них містився значний емоційний компонент, який попри всю їхню незвичність приваблював студентів. Вони мусили відповідати на питання, що їх висувало життя на зламі політико-економічного устрою у формі досить простих ребусів, але які потребували свого розв'язання. І такий екзотичний осередок гуманітарного знання у технічному вузі мимохіть набирав властивостей джерела нового розуміння буття, ставав центром світоглядного творення, спрямованого у майбутнє.

³ R. Conquest. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York; Oxford. Oxford University Press, 1986.

Актуальна тепер європейська орієнтація закладалася уже тоді через відновлення картини європейської освітньої традиції, колискою якої для всіх східнослов'янських народів була Україна. Проблема полягала в тому, щоб не впасти в крайнощі і в захваті самозвеличення не видавати бажане за дійсне. Адже прийшовши на лекції, студенти якраз прагнули об'єктивного знання, а не заміни імперського ідеологічного коктейлю на інший, націоналістичний. Іконостасом постатей української літератури і культури, заповірованих шкільним радянським викладанням до дзеркальності, прихильності аудиторії було ніяк не повернути. «Франко – не каменярь»⁴ – під такою назвою трохи згодом вийде блискуча книга Т.Гундарової, головний пафос якої відбитий у назві – ним стане заперечення безплідної дзеркальності соцреалістичного прочитання класиків української літератури, завідомо нецікавого, нав'язлого в зубах. Нова хвиля, що несла із собою імена Андруховича, Забужко, Неборака, Жадана, ще тільки піднімалася, так само, як і гомерівський регіт бубабістів ще тільки збирався розкотитися. Ще не було написано МУЕАЛ⁵, де закаталогізовано і представлено поіменно її представників у вишуканому філософсько-стьобовому, але таки справді науковому стилі.

Це було зовсім непросте завдання – відібрати із минулого те, що показувало б дорогу в майбутнє. Висвітлити і представити те, з чим хотілося б ідентифікуватися, а не відсторонюватися, бути байдужим до нього чи соромитися його. Найпростішим і, як правило, ефективним кроком за таких обставин є віднаходження літературних пам'яток чи покликання на маловідомі факти історії, які значно збільшують культурний вік нації.

За подібних умов різні нації реагують аналогічно. Так свого часу з'явилися «Слово о полку Ігоревім» в Росії, чи «Краледворський рукопис» у Чехії, чи

⁴ Т.Гундарова. *Франко – не каменярь*. Мельбурн, 1996.

⁵ *Плерома. Мала Українська Енциклопедія Актуальної Літератури. Проект повернення деміургів [МУЕАЛ]. Івано-Франківськ*, 1998.

«Велесова книга» в Україні. Їхня автохтонність – про яку уже немало написано і, припускаю, ще писатиметься багато – не є у фокусі нашої уваги. Важливо те, що у нації народжується бажання (Крістева)⁶ такі пам'ятки мати, а якщо їх немає – то з'являється воля (Ніцше, Шопенгауер)⁷ їх створити. У своєму розвитку національна суспільна свідомість доходить потреби спертися на деякий незаперечний доказ своєї цивілізаційної присутності; мати в минулому подібні твори, незалежно від того, були вони насправді загубленими дітьми культури, принагідно щасливо знайденими, коли нація потребувала їх найбільше, чи нація спромоглася їх створити не аж так давно, як анонсовано, але саме як усвідомлено необхідний складник для творення чи консолідації своєї ідентичності. Іншими словами, формулюється, артикулюється потреба вирізнення себе, з'являється воля до самоартикуляції, самовирізнення саме таким чином, який найбільш імпонує новооприятваному суб'єкту історичного буття. У всякому разі цей симптом є позитивним для національного розвитку, свідчить на користь інтенсивної ідентичності та мобілізаційної спроможності нації.

Отже, підбір висвітлюваного матеріалу мав на меті діяти в річищі корекції історико-культурних акцентів. Відповідно до цього презентувалося українське минуле як складова європейської традиції. Вирівнювалися досить, здавалося б, очевидні речі, але до неймовірності замулені адоптованими до імперських потреб настановами. Скажімо, коригувався підхід до Івана Мазепи, який у панівному дискурсі традиційно мав образ зрадника, а в контексті українського національного розвитку набував незаперечних достоїнств як державний діяч, воєначальник і політик, іншими словами – всіх властивостей, притаманних національному герою.⁸

⁶ «Бажання» за Юлією Крістевою є першоджерелом креативності суб'єкта, втіленої в мові. Див.: Ju. Kristeva. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.

⁷ Йдеться про розуміння індивідуальної «волі до влади», як рушійного імпульса перетворення і творення суцього, сформульовану в класичній німецькій філософії Артуром Шопенгауером і розвинуту Фрідріхом Ніцше. Див.: *Энциклопедический словарь*. (Составлен под ред. д-ра М.М. Филиппова). В 3-х томах. С.-Петербург, 1901. Т.2 - с.2312-2313, Т.3 - с.4044 - 4445; а також: F.Nietzsche. *Thus Spake Zarathustra*. Translated by T.Common. 2007.

⁸ Символічним є цьогорічне відкриття відновленої гетьманської резиденції у давньому Батурині, яке бачиться подальшим вирівнюванням історичної перспективи України, подібно до того, яким воно мріялось Т.Шевченку: «...оживуть гетьмани в золотім жупані, а над степом, о Боже мій, блисне булава».

Погляд на постать композитора Петра Чайковського як на онука козацького старшини і випускника Києво-Могилянської Академії Петра Чайки круто міняв сприйняття українського народу, пагоном якого став геній світового масштабу. Те саме стосувалося Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Артема Веделя, імена яких у радянському дискурсі не вживалися інакше, як у сполученні із «русский композитор» або «родоначальник русской церковной музыки». Українство цих видатних музикантів не відміняло і не заперечувало факту їхнього петербурзького побуту, як, до речі, і побуту та освіти Тараса Шевченка; а все це разом взяте не міняло в цілому української природи цих талантів, так само як і не перетворювало великого Михайла Ломоносова, колишнього киево-могилянського спудея, на українця...

«Принципи розділення, невідвортно логічні і соціологічні, функціонують в боротьбі і для боротьби між соціальними групами; продукуючи концепти, вони продукують групи, саме ті групи, що створюють і принципи, і самі ті групи, проти яких вони були створені. Що є ставкою у боротьбі за значення соціального порядку – це влада над класифікаційними системами, які є базою для репрезентацій цих груп, тобто їхньої мобілізації та демобілізації: спонукальна сила твердження, яке виставляє речі в іншому світлі, <...> яке модифікує схеми сприйняття, показує щось іще, інші характеристики, які перед тим або не помічалися, або представлялися як даність минулого....»⁹

Отже, список відомостей про українців, зазвичай ототожнюваних з російською елітою, представлявся в лекціях у об'єктивній інформаційній повноті. (Дотримуючись цього духу, слова О. Потебні, винесені в епіграф цієї статті, я лишила у мові оргіналу). Завдяки цьому їхні життя перетворювалися на промовисту ілюстрацію першої із двох канонічних імперських стратегій:

⁹P.Bourdieu. *Classes and Classifications. \ Distinctions. A Social Critique of the Judgment of Taste. Conclusion.* 1984, translated by R. Nice. Harvard University Press, 1984. С. 466-484. - с.479

інклюзивної та ексклюзивної. Ставало досить ясно, що як і кожна «нормальна» імперія, російська всмоктувала все краще, що було під її контролем і номінувала це як своє власне. Наш підхід полягав у тому, щоб не демонізуючи зайво імперії, дати таку фактичну основу знань, на якій би природно постав концептуальний набір і класифікаційна система у термінах П.Бурдьє, за якими існування України як європейської державної одиниці було б логічним та непротирічним, і врешті-решт культурно цінним, хоча і не збігалось б із дискурсивно закодованими традиційними імперськими інтересами. Особливий ефект мали відомості, що стосувалися не тільки гуманітаріїв – композиторів або філософів, риторів, одним словом – «рутенських Демосфенів», йшлося також про математиків, медиків, починаючи від середньовічних, яким був доктор медицини і астроном Юрій Дрогобич, що також обіймав посаду ректора Болонського університету.

Саме таким чином реалізовувалася в аудиторіях «влада розділення, розрізнення, рішення, розпізнання, яке вилучає приховані до того одиниці із недоступного баченню континуума, вирізняє те, що перед тим не було вирізняваним»¹⁰. Просте хронологічне зіставлення і локалізація появи засадничих для культурного розвитку установ, як, наприклад, книгодрукарні, середні і вищі освітні заклади, базові підручники з граматики та математики, склалися в образ України, якої молодь не знала, але якою, виявляється, можна було пишатися.

Так крок за кроком вибудовувалася, виставлялася система дзеркал, як метафорично назвала національне самоусвідомлення Ліна Костенко у відомій лекції «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала»¹¹. Це головне дзеркало нації фокусувалося самим фактом викладання україністичних дисциплін, дефект поступово вирівнювався і воно переставало бути кривим. У нього уже не страшно і не принизливо було дивитися, тому що відображався там уже не

¹⁰ Р. Bourdieu . Там само. - с.479

¹¹ Л. Костенко. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. [Лекція, виголошена у Києво-Могилянській Академії 1999 року]. Львів, 2001.

«етнографічний матеріал»¹², як з болем за свій народ висловився О. Потебня, не шароварна фольклорно-лубочна безлика маса.

Важливим було зрозуміти, що колишня слава українців має своє очевидне продовження, втілене в культурних досягненнях українців Європи та Америки. Що новітній культурний контекст твориться не тільки культурною спадщиною наших пращурів, безцінний внесок роблять сучасники - діяльністю УВАН (Українська Вільна Академія Наук, США), НТШ (Наукове товариство Шевченка, США), УВУ (Український Вільний Університет, Австрія) – інституцій високої академічної і культурної репутації. Що оздобою культурної історії ХХ століття є імена інтелектуалів світового калібру - Юрія Шевельова або Ігоря Шевченка, чия діяльність пов'язана із Гарвардом та Колумбією. А розуміння світової культури у її надмодерних проявах неможливо уявити поза творчістю Енді Вархола – іконічної постаті масової культури, закарпатського українця, доробок і образ якого давно набрали рис культових, про якого пишуть книги, створюють фільми, чії витвори належать до категорії чи не найдорожчих на ринку культурних цінностей сучасності.

Викладання «Української і світової культури» спрямовувалося на відновлення правдивих зв'язків і ролі українців в освітньо-наукових і ширших цивілізаційних процесах європейської та світової культури. Навіть якщо розгляд діяльності представників славних українських родів князів Осторозьких, Вишневецьких, Розумовських виявляв, що їхні імена були вписані на скрижалі польської чи російської суспільної верхівки, одночасно вияснялися і причини такої ситуації, а відповідно - мінялося на позитивне ставлення до національного контуру, що поставав в усій його складності. Тому що мати свою, хай навіть і нерівну історію, в якій за яскравою дефініцією О.Забужко простежуються моменти «культурної неприємності нації»¹³, це значно краще, ніж зовсім її не мати.

¹² О. Потебня. Там само. - с.34

¹³ О. Забужко. МУЕАЛ. - с.67.

Важливо, що в нинішніх обрисах України, сучасних ритмах нації, що відбулася, можна почути відлуння кроків, зроблених кафедрою за час її існування. Важливо, що зусиллями кафедри виплекано покоління інтелігентів із такими світоглядними діоптріями, які дають змогу їм бачити своє майбутнє у майбутньому України.

Олена Богомолова

ЗАГАЛЬНА РИТОРИКА. ВМІННЯ СПІЛКУВАТИСЯ

«Poetae nascuntur, oratores fiunt» («Поетами народжуються, ораторами стають») Марк Тулій Цицерон – оратор Стародавнього Риму, теоретик ораторського мистецтва.

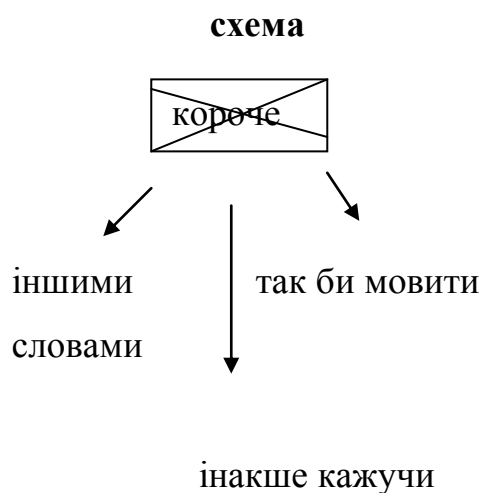
Сучасна риторика – це наука про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю. Риторика розвиває в людині культуру мислення (самостійність, самокритичність, оперативність, ерудицію), мовлення (дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання і побудови висловів), поведінки (тактовність, коректність, контактність), спілкування (повага до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення односторонців) тощо. Тому можна стверджувати, що риторика сьогодні – це комплексна наука. Вона об'єднує в собі цілий ряд сумісних дисциплін: логіку, психологію, лінгвістику, літературознавство.

Риторика існує віки. Вже в Стародавньому Єгипті, Індії, Китаї було відоме мистецтво риторики. Давня Греція і Давній Рим в епоху демократичного розквіту стали світовою скарбницею риторики й ораторського мистецтва. Сучасна риторика, на відміну від високої класичної риторики, має свої особливості. Це є теорія і практика комунікації, або мовне існування людини. І тому вчитися треба

на тому ж середовищі, в якому ми перебуваємо (політика, життя, людина) і т.п. Виходячи з цього пропонуємо деякі висновки і поради, що допоможуть доводити і переконувати, аргументовано обстоювати свою точку зору, спростовувати думку опонента і т.п.

Вибір слів:

- для збагачення словникового запасу читайте твори авторитетних авторів і принагідно записуйте слова й вислови, які б ви хотіли вживати у своїй мові;
- навчіться точності висловлювання. Вибирайте точні і однозначні слова. Пам'ятайте, що надто часте вживання абстрактних понять вимагає від слухачів великого напруження, а це, в свою чергу, викликає підсвідоме роздратування у тих, хто слухає;
- виявіть, які слова ви вживаєте надто часто, і намагайтесь замінити їх іншими словами і виразами.

(не менше трьох, але не більше чотирьох варіантів).

Що стосується конструкції речень, то тут рекомендації такі:

- чергуйте довгі речення з короткими. Довгі речення важко сприймати і розуміти, але нагромадження коротких речень одне за одним, робить мову монотонною. Основна думка повинна завжди висловлюватись головним реченням, а не підрядним. Виклад інформації ведіть від простого до складного, від відомого до невідомого. Виступаючи перед іншими, людина тим самовиражає й утверджує себе, водночас впливаючи на слухачів. Цей вплив складається з вміння привернути й утримати увагу, а також з уміння переконувати.

Увагу слухачів можна привернути, насамперед розповідаючи про щось нове й цікаве саме для цієї аудиторії, але якщо інтереси слухачів не збігаються, рекомендовано говорити на більш загальні теми. Якщо в товаристві починається дискусія навколо якоїсь проблеми – увага слухачів підвищується.

Привернути увагу слухачів набагато легше, ніж переконати їх. Багато залежить від людини, яка переконує. Насамперед слід пам'ятати, що наявність спільних інтересів сприяє процесу переконання. Щоб не створити враження людини, що любить навчати, користуйтеся такими вступними словами: «Як усі ви добре знаєте...», «Я, мабуть, не скажу вам нічого нового, якщо...», «Я говорю вам те, що більшість знає, але...». Вмійте користуватись так званим принципом емпатії (вміння ставити себе на місце іншої людини).

Пам'ятайте, що люди намагаються відкинути інформацію, яка не узгоджується з їхньою системою поглядів (курець не любить слухати інформацію про шкідливість куріння).

Для того щоб переконати когось, треба знайти аргументи, правильно їх упорядкувати і сформулювати, бо одні й ті самі аргументи не однаково діють на різних людей. Добираючи аргументи, треба враховувати освітній рівень слухачів, їх поінформованість щодо теми, враховувати можливі контрагументи.

До найефективніших методів переконування належить сугестивний метод (навіювання), що полягає в тому, щоб непомітно нав'язати співбесіднику якусь думку, що відповідає уподобанням даної особи.

Добрати сильних і переконливих аргументів – справа далеко не проста. Тут не існує спеціальних правил, які можна завчити. Багато що залежить від хорошого знання предмета дискусії. І дуже важливо добрати єдино правильних слів, які вплинуть на слухачів саме в даній ситуації.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІДЕАЛУ ЛЮДИНИ У ПРОЗІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Прозу Олесь Гончар називають романтичною, поетичною. Такі оцінки з погляду сучасних естетичних критеріїв можуть видаватися застарілими, однак саме вони зумовлені особливим ставленням письменника до ідеалу людини. Незаперечним залишається той факт, що автор у своїх творах підносить людину на найвищий щабель, відштовхується в описах-роздумах від тих характеристик, які уособлюють ідеальні ознаки людської сутності. Саме тому досить частотним є уживання в художніх текстах іменника *людина*.

Зауважимо, що упродовж останніх десятиліть ХХ століття відбулася зміна семантичного навантаження слова *людина*. Подібні процеси відбуваються і в інших мовах. Наприклад, вислів *a friend* в англійській мові раніше означав «найближчий друг», а тепер – це «просто знайома людина». Для вираження значення «найближчий друг» використовується сполука *a closed friend*.

Олесь Гончар постійно звертається до образу людини як втілення «високих інтелектуальних і моральних властивостей». Ось кілька прикладів із твору «Бригантина»: *Антоне Герасимовичу, до вашої мудрості волаю: перед нами ж – людина! Хай ще мала й запущена і чимось знівечена, але людина. Яка ще колись і нас, чого доброго, перевершить, і, може, посміється з наших педагогічних зусиль: диваки, мовляв, були, хоча де що й тямкували; Вона (Марися Павлівна) – то вже напевно розтлумачить тобі, що хуліганити, бродяжити – це зовсім не героїство, що справжні герої це такі, як мати твоя... Оце людина! Мертві піски повертає до життя, кучугурні наші Каракум виноградниками вкрила, а ті?; Дивитися, чи в ньому хоч трохи проблискує совість, чи ні. Все ж таки хочеться вірити в людину.* Наведені контексти реалізують виділене в загальномовному словнику значення «особа як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей». Це словникове значення підтверджується змістом контекстуальних синонімів: *людина – справжні герої*.

Не можна оминати увагою й ще одну характерну деталь, пов'язану з образом людини. Це зміст фразеологічної сполуки *бути людиною*. Розвиток сюжету в «Бригантині» зумовлює переважне вживання усталеного словосполучення у формі майбутнього часу: *Бо хай і дикий, непокорений (син) росте, одначе вірить вона, що буде з нього людина! Її душа, її любов, її вдача вже в ньому проблискує!; Працею людина і сильна, й красива... Ось і на станції в нас, який колектив, усі за тебе переживають, хочуть, щоб ти людиною став, маму свою не соромив.*

У творах Олесея Гончара натрапляємо не лише на психологічні й зовнішні описи конкретних персонажів. Лексема *людина* набуває й узагальненого значення образу людини ХХ століття. На тлі конкретних історичних подій показовими є письменницькі роздуми (роман «Собор») про фізичні дії й духовну сутність людини ХХ століття, пор.: *Ще й не звечоріє, як на круто обривистому, переплутаному корінняччям та буреломом березі Скарбного, де було колись стійбище первісної людини (школярі не раз знаходили тут у вимивинах берега мамонтові бивні та кам'яне знаряддя наших пращурів), на кожному закруті річки влаштовує собі стійбище людина 20-го віку.*

У текстах Олесея Гончара звертаємо увагу на функціонування епітетних словосполучень з опорним словом *людина*, на їх позитивно оцінний зміст. Наприклад, у романі «Собор» ужито вислови: *дивовижні люди, чисті люди, справжня людина, чесна людина, совісні люди, славні люди, дорогі люди, правильні люди, правдиві люди*. Кожне з наведених словосполучень містить у семантиці епітета різні значеннєві компоненти, завдяки яким створюється узагальнений позитивний образ людини. Напр.: *Живуть на Зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент сказав би, правильні. Роботяги. Металурги. Ті чие життя розбите на зміни, денні і нічні, або Згадався знову Іван Баглай та його товариство, ті заводські, біля чийого вогнища він щойно сидів, - совісні люди, такі стають лицарями праці й життя, або Приїжджають і такі, як Баглаєво оце товариство, славні, дорогі йому люди*. Частовживаним у різних текстах О. Гончара є епітетне словосполучення *найрідніша людина*, пор.: *Голос крові, невже він справді є? Чи що ж тоді торкає душу, коли отак побачиш найріднішу*

тобі, єдину у світі «людину»?; Ти повинен написати йому листа. Вибачення попросити. Це ж батько, найрідніша людина.

Серед позитивно оцінних словосполучень з опорним словом *людина* (*люди*) переважають загальнономовні, узвичаєні номінації. Проте трапляється й індивідуально-авторська сполучуваність, зміст якої розкривається в контексті протиставлення різних означень, пор.: *- А я скоріше вмру, ніж до нього піду. Бридкий він мені. Осоружний. І всі вони такі. Немає, Ганнусю, чистих людей. То в книжках тільки.*

Звична форма вираження оцінних епітетів – прикметниково-іменникове словосполучення. Однак епітетна семантика передається й ускладненими синтаксичними структурами на зразок: *людина-кристал, сильні духом люди, людина бурхливої вдачі, люди прекрасні душею і тілом, людина планети, цивілізована людина* тощо. Для зображення ідеалізованого образу людини використовуються стереотипні публіцистичні вислови, зміст яких підсилюється контекстом, в одному випадку за допомогою протиставлення, як, наприклад, *сувора, мало привітна і справжня*, а в іншому – введенням синонімічної сполуки, обґрунтування, мотивації вибору саме такого, а не іншого означення: *Зовні сувора, мало привітна, фронтовичка від першого знайомства викликала у Віруньки щирі симпатії, і не ввело в оману Віруньку перше враження: постала перед нею людина справжня, людина-кристал; Ось у тому житті, де вже не буде жодного браконьєра, ні малого, ні великого, де не пігмеїв з тубиками побачиш, а квітучих атлетів, людей прекрасних душею і тілом, тих, для кого почуття щастя і взаємодтримки стало нормою існування. Пор. метафоричну сполуку *сильні духом люди* у фразі *Богатирі тут виростали, сильних духом людей виховував цей краї, живлющий дух цієї природи*. Письменник прагне до обґрунтування, пояснення вжитого оцінного вислову. Так, вибір словосполучення з епітетом *бурхливий* мотивується поясненням *здатен на рішення несподівані*, пор.: *Про першого було відомо Лободі. Що він людина бурхливої вдачі, здатен на рішення несподівані.**

На контрасті, протиставленні побудовані епітетні словосполучення, в яких епітети-метафори підкреслюють такі ознаки, як мізерність, непомітність,

нікчемність людини. Для стилю Олеся Гончара характерні означення *людина-авоська*, *(людина) дрібнота* тощо. Як правило, такі означення з'являються в описах-роздумах, якими насичені твори Олеся Гончара, пор.: *Нібито все диктує страх перед несвідомістю, перед тайною зникнення... Та чи так це насправді? Чи не більше мусить лякати живуцього те, що проіснувати він може марно, безцільно, пройти дорогу життя людиною-авоською, відцвісти свої весни пустоцвітом?; Оружжя все більшає в розмірах, а люди щодалі меншають. Колись, кажуть, люди були такі, що по лісах, як по траві, ходили, а тепер он які... Дрібнота. Коли й далі таке піде, то стануть і зовсім як мишенята: по дванадцяті в печі ціпами молотитимуть; Звісно, теплом батареї не замінити тепло сердець, якого шукає маленька людина. Якщо в змісті вислову *маленька людина* вирізняється нейтральна оцінка, то в епітетному словосполученні *ніякі люди* міститься негативний оцінний компонент, у вираженні способом відтворення «чужого голосу» в такому контексті: *Скільки розвелось прагматиків, споживачів, отих «ніяких» людей, як про них з сумом каже наш мудрий агроном... Що їх об'єднує?**

Поняття ідеальної людини в творах О. Гончара неодмінно пов'язане з її ставленням до праці. Не випадкові й такі означення: *роботящі люди*, *заводська людина*, *люди*, *до виснаги зморені*, *спалені з лиця*, *ніби вичавлені і под.* Здебільшого такі сполуки мають позитивно забарвлену семантику. Якщо в словосполученнях *заводська людина*, *роботяща людина* читач сприймає загальноживану нейтральну або позитивну оцінку, то вислів *нічні люди* передає нейтральну оцінку семантику через оказіональне поєднання слів узагальненими епітетами *роботящі люди і шанована у цеху людина* із яскраво вираженою семою «місце роботи» - *заводська людина*. Функціонування епітетної метафоричної сполуки *людина-цегла* тематично входить у створений щойно синонімічний ряд. Водночас названа сполука – негативно забарвлена, пор.: *Була в ньому ніби потреба організму, що вимагала якоїсь протиотрути від одноманіття буднів, від стандартних уявлень тих, кому хотілось би з тебе зробити людину-цеглу, бачити в тобі лише податливий, злидений духом будівельний матеріал.*

Як у сполучуваності з прикметниками, так і у фразеологізмах лексема *людина (люди)* актуалізує типові для мовотворчості О. Гончара мовні оцінки високого ідеалу людини, пор. фразеологічні сполуки: *ловити людину, виховати людину, видобути людину, людиною вернути, людиною зробити* тощо. Індивідуально-авторська сполучуваність *ловити людину* мотивується контекстом: *Ловлять людину! Та чи це вже само по собі не безглуздя, А ти, педагог, витончена душа, інтелігентка (Марися Павлівна) стоїш тут та губи кусаєш, сповнена гризотами сумління, змагаючи від сорому й приниження.*

У внутрішніх монологів персонажів, в авторській мові наскрізною є думка письменника про бажаний ідеал людини другої половини ХХ століття. Можна з упевненістю говорити про створений образ ідеальної людини, який постає зі сторінок творів Олеся Гончара, людини як взірця чистоти людської душі, порядності, чесності й краси. Очевидно, такі людські якості мають залишатися незмінними в будь-яких конкретних історичних умовах.

Юлія Бондаренко

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТЕЙ-"ІСТОРІЙ" АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА

Гострота соціальної тематики повістей А. Дімарова зумовлювала і їх жанрову своєрідність. Критикою відзначалось, що галерея одіозних постатей химочок, мадюдь, сокалів, сталій ульянівних "списувалася" з тогочасних реалій бездуховності, аморальності суспільного життя, коли режим поневолення людини перетворював її на механічний гвинтик. За таких умов легко прокльовувалися потрібні тодішній владі ідейки, кільчилися й розросталися "цілі грибниці мухоморного племені, що плекалося для голодомору, народомору, націєнищення, духоспотворення"[1].

Моделюючи сучасну йому дійсність, колоритно представлену не дуже привабливим колом обивателів (незалежно від того, мешкали вони в містечку, місті чи селі), повістяр розкривав його ніби зсередини, чим досягав неабиякого психологічного ефекту.

Так, офіцер запасу Панас Гапочка (повість «Тапочка»), якого владна дружина перетворила на безсловесного, слухняного торгівця овочами й фруктами, знаходить відраду в чарці, яку потайки перехиляє в підвалі власного будинку. В характеристиці персонажа вагомою є промовиста деталь: Паня (так його називає жінка) звертається сам до себе: "Ну, Паню, будьмо! — І гірко додав: Із святом, товаришу полковник!". Безхарактерність цього персонажа передається й постійними екскурсами у фронтове минуле: романтично-наївний Гапочка обривав цинічні розмови про дівчат-фронтівчик, а сам, як на сміх, став чоловіком "дивізійної підстилки", з якою, розважаючись, пов'язав його шлюбними узами ад'ютант комдива. Отож і співає тепер, випиваючи у підвалі, одну й ту ж нехитру пісеньку: "Наши жены — ружья заряжены, вот где наши жены".

Розгортаючи сюжет повістей, А.Дімаров часом прямим текстом наголошує на його достовірності. Так, в одній із "міських історій" — повісті "Попіл Клааса" — буквально у першій фразі сказано, що її зміст оснований на справжніх фактах: події сталися "на тодішній околиці Києва, тепер уже мікрорайоні, десь років тридцять тому", — тобто, рахуючи від часу написання, — в пору "хрущовської" відлиги, яка сприяла поверненню із сталінських концтаборів невинно репресованих людей. Автор, підкреслюючи фактографічну основу бувальщини, тут же й додає, що й досі живі свідки, які її пам'ятають, хоч кожен трактує ту історію по-своєму; сам же він намагався "стояти найближче до правди". Такі авторські пояснення дуже істотні — через них краще можемо зрозуміти жанрову специфіку дімаровських "історій".

Конфлікт у, здавалося б, звичайній, буденній ситуації, від зав'язки починає різко загострюватися, бо важко хворий Костюк, що недавно повернувся з концтаборів, упізнав слідчого, який колись вибивав з нього неіснуючі "контрреволюційні" провини, звів передчасно у могилу його дружину з не народженою ще дитиною. Як це властиво А.Дімарову, та й узагалі справді

художнім творам, тут свою роль знову зіграла промовиста деталь — "чавунні кулачиська" ката, якими той за одним махом валив заарештованого на підлогу. Хоча минуло з того часу майже два десятки років, у Костюка, який знову побачив ті кулаки, "з блискучою, аж відполірованою, шкірою на кісточках, з густими кущиками смоляного волосся", знову защеміло в грудях.

А.Дімаров органічно поєднує часові плани — ті давні страждання в сибірській тайзі, коли герой дав собі клятву розшукати ката, і день сьогоднішній, в якому доля таки звела їх. І знову впадає в око характерний опис двору Химочки, обгородженого двометровим парканом, із трьома рядами колючого дроту зверху - "фортеці", побудованої так, щоб "нікого не впустити, ані випустити". Навіть назва повісті, для якої використано вічно живий образ з твору Ш. де Костера, вражає вагомістю: попіл відплати, що постійно стукав у серце Костюка, дав йому силу дожити й поквитатися з катом.

Взагалі ця повість має вважатися зразком продуманого втілення ідейного задуму в жанрово-композиційну форму. Кожен із невеличких двадцяти її розділів позначений змістовою місткістю і певною завершеністю. Розділи органічно поєднані обґрунтованим розвитком ідеї, покликаної не тільки переконливо довести природність конфлікту, а й показати, що й у часи ліберальної "відлиги" другої половини 50-х рр. нелегко було домогтися справедливості. Подавши низку епізодів з життя героя, письменник досяг високого рівня досконалості в komponуванні епічних описів, характеристик, деталей з монологами і діалогами, тобто компонентами суто драматичними.

До "Міських історій" безпосередньо примикає повість "Я теж людина" з характерним жанровим визначенням "Сповідь стукача". Як і в аналогічних бувальщинах Дімарова, в ній обрано оповідну форму організації художнього матеріалу, що дає змогу з винятковою психологічною достовірністю не тільки розкрити мерзенну сутність донощика, а й дослідити продуману до деталей техніку вербування стукачів тоталітарною системою. Сіренький викладач інституту, заплутавшись в адюльтері, легко потрапив у тенета кадебістів і як провокатор знівечив долю кількох студентів.

Як ще в XIX ст. О.Кониський іронічно висміював київських обивателів-страхополохів, що виправдовувались, мовляв, імперськими переслідуваннями інакомислячих ("І ми — люде!"), так і Дімаров акцентує намагання безпринципного циніка обілити себе аргументами, що він своєю дворушністю схожий на тисячі подібних вірнопідданих тогочасного режиму: "Всі — негідники, всі готові продати одне одного. Натягають щоранку машкару чесноти й добропорядності, щоб приховати справжнє лице"[2]

У творах А.Дімарова важливе ідейне навантаження завжди містять описи із широкими соціальними узагальненнями. Так, повістяр слушно назвав стереотипні п'ятиповерхові житла-"хрущовки" (на це вказував доречно згаданий характерний вислів тодішнього генсека: "Соціалізм, кузькіна мати!") унітазами, "потворами" з однаковими під'їздами, балконами, дверима, вікнами, що навіювали безпросвітну нудьгу. Здавалося, в таких будинках живуть і безликі люди, приречені губитися в сірому натовпі. Вони у своїх квартирах-нірках і думали однаково, бо постійно дивилися "в те саме вічко телевізора, цього ненаситного молоха двадцятого століття", їх можна переставляти, як пішаків на шахівниці, — нічого не зміниться".

Зауважимо: характеристика нищівна. Справді, військовий пенсіонер Мадюдя (повість "Мадюдя") в усьому дотримується звичок, набутих на службі. Автор природно поєднує сучасне з минулим, ці часові плани вияскравлюють шляхи формування стовідсоткового манкурта, який з наполегливістю, гідною кращого застосування, "видушував" із себе українську ментальність, бо хотів піднятися над своїми рідними, над тими, хто розмовляв по-українському. Вже на першому році навчання у військовому училищі він посоромився прийняти в казармі матір-селянку. Так старався вивищитися перед учорашніми сільськими приятелями, що ті прозвали його "Честь імею"! Боявся, що його дружина-росіянка не зрозуміє в Києві "хохлацької" мови. Збирався сина на честь диктатора назвати Йосипом, та певна зміна в політиці після XX з'їзду компартії зорієнтувала його дати новонародженому ім'я Вілен, національність якого до того ж визначив як "русского".

Кульмінацією в житті слугаки став крах його системи виховання: син одружився з україркою, яка відверто виступала проти зросійщення, а онук, ставши студентом-філологом, опинився серед ініціаторів підготовки й проведення голодування молоді на центральній площі Києва. Морально знищений Мадюдя навіть перед смертю не збагнув грандіозних подій духовного визволення народу, настільки знівеченою була його душа. Власне, весь твір — це розтин імперської більшовицької системи, яка спустошувала духовність мільйонів обдурених демагогією новітніх рабів.

Оцінюючи збірку А.Дімарова "Самосуд", М.Кодак слушно відзначив мозаїку живих свідчень "непричепуреної української історії", яка перейшла й через криваві "воєнні хвищі", й через костоломну колективізацію з її голодоморами, і єзуїтські провокації партійних зверхників, що стимулювали масове звиродніння тих, хто через лакейські запобігання намагався спочатку врятуватися, а потім і вибитися - хай у дрібненьке! — начальство.

Твори цієї збірки так чи інакше перегукуються з "історіями", домальовують панораму бувальщин в обох аспектах — насамперед іронічно-осудливому, але й у побутово-нейтральному, з утвердженням позитивного. Отже А.Дімарову притаманне моделювання повсякденного буття українців, в якому вони розкриваються зі своїми уподобаннями, звичками, вчинками. Письменник досягає художньої достовірності завдяки окресленню головних персонажів "розкопками" їхньої пам'яті, свідченнями очевидців, самохарактеристиками.

Одне з його оповідань називається "Мерзляк" — перед нами постає сірєнький дядько, який так зрісся з тоталітарною системою, що на всі сільські збори приходив з портретом Сталіна, чим наганяв жах не тільки на односельців, а й на районне начальство. Різновидом цього соціального типу є Хвиномен з однойменного оповідання, котрий, уперше в житті прочитавши куплену книжку про незвичайні явища в природі, скрізь розповідає про "точку" у Всесвіті, стаючи посміховиськом для всіх. На думку М.Кодака, прозаїк часто зосереджується на явищах примітних, на "феномені", що побутує серед люду", а далі "розкручує" їх "до значимості, помітності, драматичного чи й комічного сенсу"[2].

"Останнім із могокан" назвав Дімарова М.Слабошпицький, зазначивши, що таких людей сьогодні вже рідко зустрінеш... Хоч письменник упродовж багатьох років жив у містах, зокрема, й зараз мешкає в столиці, однак він зумів зберегти в собі глибинну селянську культуру, спосіб мислення. Суто народне, селянське мовлення надає неповторності його прозі, особливо циклу "сільських історій". Ці твори жанрово виокремлюються завдяки живому мовленню з його характерними інтонаціями, лексичною барвистістю, щедрою на яскраві, соковиті фразеологічні мікрообрази.

Критик вважає, що А.Дімаров "з ностальгією мовить про уламки селянської цивілізації"[4]. Справді, українське селянство за останні сімдесят років утратило дуже багато, і все ж мислення сільського люду повістей Дімарова ще зберегло в собі неповторний дух віковичних традицій. І тут слід наголосити на іронії, властивій героям "сільських історій", поряд з їхнім скептицизмом щодо всіляких безглуздих перетворень і реформ на селі.

Доречно навести спогад письменника про те, як І.Еренбург "обурився", що в дімаровському романі "Шляхами життя", "расистському", за його оцінкою, вперше опублікованому в ж. "Дніпро", було з осудом згадано сім'ю Ляндерів, зокрема злочин Соломона Ляндера, що як начальник ГПУ на Полтавщині із садистською зненавистю посилав на смерть хліборобів.

Дорого тоді обійшлася романістові та згадка. Сьогодні письменник документально підтверджує, що в роки "воєнного комунізму" полтавська губернська газета з номера в номер упродовж кількох місяців під лиховісним заголовком "Розстріляні твердоздатники" публікувала списки закатованих селян, під якими стояло прізвище начальника ГПУ Хорольського повіту С.Ляндера. Справді, "з якого це часу доведення історичних фактів стало проявом расизму, антисемітизму?"[5] — запитує прозаїк. Справа ж не в національності злочинця, а в його злочинах! І ще одним спростуванням наклепницького твердження Еренбурга став той факт, що в написаній на документальній основі дімаровській повісті "Тридцяті..." показано іншого єврея, теж більшовика Григорія Гінзбурга, секретаря райпарткому в Хоролі (в творі — Хоролівці), який наважився написати листа Сталіну і розповісти про насильницьке проведення колективізації. Звісно,

цим самим Гінзбург підписав собі смертний вирок. Характерно, що згадуваний уже Ляндер на засіданні обкому партії "категорично" засуджує такий "вчинок" Гінзбурга, що й інші обвинувачують його в "компрометації" політики партії, спрямованої "на суцільну колективізацію". І ще характерні факти: комуніст українець Ганжа спробував захистити Гінзбурга, а молодий кар'єрист, теж українець, Володька Твердохліб, що прагне висунутися, ставши головою колгоспу, обдирає земляків до нитки, прирікає на голодну смерть[2].

Авторське визначення жанру "Тридцятих..." — "притча про хліб". Саме образ хліба насущного — в центрі твору, всі сюжетні ситуації працюють на цей образ, кричуща правда про чорну несправедливість пульсує в кожному епізоді. Жанр притчі дав змогу показати трагедію вмираючого від голоду села, оту цвинтарну тишу, яка нависла над конаючим людом. Заляканий у райкомі, що за невиконання настанов партії він може залишитися без партквитка, Володька із шкіри вилазить, воюючи з селянами. Один епізод страшніший за інший: особливо запам'ятовується, як навіть алегорична Смерть не змогла виконати останнього прохання вмираючої баби Наталки — скуштувати білого хлібця чи хоч пшоняної кашки. І тоді поворушила селянка "безкровними устами", звертаючись до Смерті: "Не сушися, голубонько, не край свого серця: мені вже нічого не хочеться". А дід Хлипавка, помираючи, промовляє наостанку: "...Нинько по тюрмах тільки й можна врятуватись, а так усюди голодовка й розор".

Дуже доречно навести тут слушні слова П.Загребельного, що наш народ навіть "у страхітливому положенні й занедбанні душі, в останньому конанні намагався зберегти свою високоцінність перед світом". Як пише А.Дімаров у цій повісті, на страшному суді з'являться перед Всевишнім мільйони замучених жертв — "матері з немовлятами на опухлих руках", "похилі віком люди, перемішані, переплутані руками й ногами, ще й облиті вапном", і Бог жахнеться цієї апокаліптичної картини. Така вона, притча про долю української нації.

Як бачимо, письменник після перших журнальних публікацій "сільських історій", видання книжки в 1978 р. і до сьогодні продовжує писати твори цього спрямування, він, на думку сучасної критики, і став справжнім митцем, народився як талант найвищої проби тільки після вироблення своєрідного жанру "історій".

Певною мірою продовженням теми винищення селян є повість "Самосуд", побудована також на достовірних фактах, замовчуваних сталінщиною, й виконана в дусі притчі: її ж бо сюжет підпорядкований ідеї про те, що зло, вчинене людям, неодмінно обернеться проти самого носія ненависті. Так стародавній, біблійний мотив вдало осучаснений письменником. Наголосимо на постійному пошукові А.Дімарова, його прагненні чесно, принципово підійти до правди, а отже, й послідовніше спростувати фальш усього масиву радянської кон'юнктурної творчості. Він, власне, відповів на питання про прозорливість і сліпоту літератури, яке ставила критика перед митцями.

Сюжетна канва повісті "Самосуд" побудована на життєвій трагедійній основі насильницької колективізації, коли не тільки руйнувався одвічний уклад хліборобського господарювання, а й поголовно винищувалися десятки й сотні тисяч найсумлінніших, найпрацьовитіших землеробів разом із родинами до малят включно. Соціальна проблема, знову ж таки, опрацьовувалася на документальних джерелах, взятих А.Дімаровим передовсім із численного матеріалу, що тоді, у 1929—1933 рр. (звісно, в тенденційному компартійному висвітленні), подавався на газетних шпальтах. Правда, впадає в око й деяка відмінність від "сільських історій" на цю тему, бо в "Самосуді" змальовується злочинна "кар'єра" сільського парубчачка з тоді "привілейованих" бідняків, що тонко відчував, звідки вітер віє. Головний персонаж повісті Данько добре засвоїв науку свого ледачого батька, який глузував з невсипущого в праці сусіда "Робить, як віл, а прийде час помирати — нічого не візьме на той світ із собою [...] Отам я його стріну й спитаю: "То хто із нас, Федоре, був розумніший: я чи ти?". Парубчак, рівняючись на батька-партійця, ставши комсомольцем, знищує стародавню козацьку пам'ятку, домагається перейменування села з Хрестища на Червону Комуни, запопадливо відбирає в селян останнє зерно, прирікши їх на голодну смерть. Зрештою, вже як секретар райпарткому, на початку війни з надзвичайною ретельністю й наполегливістю виконує він сталінський наказ знищувати все при відступі радянських військ. Охоплений жахом від навального наступу німців, він убиває телятницю, спалює в сараї телят і гине сам ганебною смертю, розтерзаний односельцями.

Пафос повісті зумовив і її композиційну структуру: кожен з епізодів працює на дослідження хай примітивного, але логічно аргументованого мислення кар'єриста, становлення цього персонажа як одного з численних підніжків тоталітарного режиму. Адже Гегель свого часу зазначав: у персонажах викристалізуються тенденції суперечливого розвитку дійсності.

Є в повісті "Самосуд" надзвичайно цікавий, сказати б — ключовий момент. Виснажені колективізацією, вимучені голодом і залякані репресіями, селяни чинять самосуд над Даньком Сокалом, з особою якого весь цей жах і пов'язували. За вказівкою "людини, вуса якої знав увесь світ", до села вирушає інтернаціональний загін, "виплеканий, вишколений лише для того, щоб нещадно карати не загарбника-ворога, а своїх співвітчизників". Партія помстилася за смерть свого члена — бунтівливе село Хрестище було стерте із землі, чоловіче населення, починаючи з 12-річного віку, тут же розстріляне, а жінки з дітьми вивезені в Сибір, звідки ніхто не повернувся.

Таким чином, розглянуті повісті всіх трьох циклів "історій" засвідчують, що А.Дімаров вдало використав жанрово-композиційну форму для втілення своїх творчих задумів і створив широку панораму буття українців у минулому столітті. Ідучи від назви одного з романів письменника, П.Загребельний назвав свою статтю "Біль і гнів Анатолія Дімарова"[10], і, гадаємо, ця назва якнайкраще передає смисл прозового епосу талановитого українського митця: тут органічно переплелися авторський біль, породжений стражданням рідного народу, і гнів проти нелюдської авторитарної радянської системи, що свідомо винищувала мільйони своїх співвітчизників. У цьому — головний сенс творчості Анатолія Дімарова.

Література:

1. *Кодак М.* "Хвиноменологія" по-дімаровськи // Київ.- 2000. - № 5-6.- С. 133.
2. *Дімаров А.* Містечкові історії. - К., 1983. - С. 92.
3. *Дімаров А.* Боги на продаж: Міські історії.- К., 1988.- С. 434.
4. *Дімаров А.* Самосуд: Повісті, оповідання, етюди.- К., 1999.- С. 55.

5.Кодак М. Цит. ст. - С. 132.

6.Слабошницький М. Найцікавіший, найдемократичніший жанр // Дімаров А. Прожити й розповісти: Повість про сімдесят літ.- К., 1998.- Кн. 2 - С. 3.

7.Там само. _ С.160. 7. Дімаров А. Тридцяті... // В тіні Сталіна. – К., 1990. – С. 120-148. Далі цитуємо за цим виданням.

8.Загребельний П. "Бути самим собою" // Літ. Україна. - 1993. - 14 січ

9.Сивокінь Г. Прозірливість і сліпота літератури: історичний досвід і проблема сучасності// Літ. панорама: 1990. - К., 1990. - С. 65-75.

10.Загребельний П. Неложними устами: Статті, есе, портрети. - К., 1981. - С. 218-234.

Ірина Васильцова

ПОЛІЛОГ МОВ І КУЛЬТУР: СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

Твердження американського етнолінгвіста Едварда Сепіра “Мова – це символічний ключ до культури” можна вважати ключовими для розуміння предмета і завдань такої галузі мовознавства, як лінгвокраїнознавство. Не кожний філолог, що закінчив своє навчання більше як 10-15 років тому, відповість на запитання, що вивчає ця наука, яка останнім часом увійшла до складу мовознавчих дисциплін системи вищої філологічної освіти, що викладаються майбутнім перекладачам.

Лінгвокраїнознавство – відносно молода і поки що недостатньо розроблена і вивчена галузь лінгвістики, основне завдання якої полягає у виявленні зв’язку між мовою і культурою народу, що є носієм цієї мови.

В енциклопедії “Українська мова” подається таке роз’яснення змісту науки: “Лінгвокраїнознавство – це галузь мовознавства, що пов’язана з поглибленим вивченням кумулятивної (нагромаджувальної) функції мови, її здатності до відображення і збереження у своїх знаках інформації про етнокультурну спадщину народу. Увесь змістовий план слова умовно ділять на поняттєву та

фонову частини. Семантичний фон слова складають ті смислові ознаки, які не відіграють диференціюючої ролі у формуванні його поняттєвого центру. Особливості лінгвокраїнознавчого фону виразно помітні в міжмовному зіставленні. ... Теоретичне лінгвокраїнознавство – вивчення фонові семантики в лексиці й фразеології, дослідження кумулятивних властивостей мови на різних рівнях її ієрархії. ... Націленість на конотативну семантику мовних одиниць і їх національну специфіку сприяє застосуванню лінгвокраїнознавства у лінгвістичній теорії перекладу.”

Теоретичним підґрунтям лінгвокраїнознавства можна вважати відомі слова Вільгельма фон Гумбольдта по те, що “різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і на почуття є насправді *різними світобаченнями*”. Говорячи про навчання іноземної мови, Гумбольдт вважав, що її адекватне засвоєння передбачає отримання нової точки зору, позиції у світосприйнятті, а не підходу до неї з позиції іншої, хай і рідної мови. “Мова окреслює навколо народу, якому вона належить коло, за межі якого можна вийти лише вивчивши ще одну мову.....”

Витоки лінгвокраїнознавства сягають часів інтенсивного викладання у вищих навчальних закладах російської мови як іноземної. Для іноземних студентів ця робота разом з виховною мала на меті навернення представників інших країн до “нашої”, комуністичної ідеології. Тому завданням викладачів російської як іноземної було на заняттях з мови ознайомлювати студентів з історією країни, її культурою, політичним та економічним устроєм, демонструючи переваги “соціалістичного способу життя”. Але всупереч цій суто ідеологічній меті, що була на часі, теоретичні та методичні розробки вчених з виявлення зв’язків мовних фактів з фактами культури і дали поштовх до виникнення нової галузі мовознавства. (Див..Верещагин В.Г., Костомаров Е.М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М., 1990.)

На факультеті лінгвістики Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, який готує філологів-перекладачів з англійської, німецької та французької мов, програмою з лінгвокраїнознавства для

студентів II курсу передбачено лекційний курс та практичні заняття упродовж одного семестру.

Лекційний курс має на меті ознайомлення майбутніх перекладачів з теоретичними засадами дисципліни, основними поняттями та методологічними основами лінгвокраїнознавства.

Загальнотеоретична основа курсу передбачає розгляд основних положень вчення Вільгельма фон Гумбольдта, Олександра Опанасовича Потебні, Едварда Сепіра, Бенджамена Уорфа та ін. У працях цих теоретиків лінгвістичної науки велика увага приділяється таким проблемам, як зв'язок мови та мислення, мови та культури, впливу мови на інтелектуальний та моральний розвиток особистості, проблеми перекладу та ін.

Ознайомлення з поняттєвим апаратом та методологією лінгвокраїнознавства відсилає нас до вже згаданих монографій Є.М.Костомарова і В.Г. Верещагіна і передбачає ознайомлення студентів з такими поняттями, як лексичний фон слова (сукупність асоціацій, певних знань носія мови про цей предмет), фонові знання, основні мовні репрезентанти фонових знань (безеквівалентна лексика, фразеологізми, прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови), загальнолюдські та національно-специфічні концепти та ін.

На цьому етапі оволодіння теоретичними основами лінгвокраїнознавства з метою зацікавлення аудиторії та підкріплення знань можна запропонувати таку форму роботи, як збирання “колекції” прикладів невдалого перекладу, в якому не було враховано фонових знань носіїв мови; неправильного або невдалого перекладу ідіоматичних сполук тощо. Джерелами такого матеріалу можуть бути як художня література, так і теле- і радіопередачі, газети, часописи, реклама, живе мовлення.

Ось деякі з них. Прикладом неврахування фонових знань (або скоріше їх відсутності у представників молодого покоління) можна навести текст реклами банку “Фінанси й кредит”, де було намальовано портрет всенародного улюбленця, найпопулярнішого героя Громадянської війни, відомих фільму й роману, а також найчисленніших анекдотів - Чапаєва, який, натужно розмірковуючи, запитує: “А ви за фінанси чи за кредит?”. Сучасній молоді, на відміну від старшого покоління, невідомі слова простого селянина з фільму

“Чапаєв”, що були звернені до Чапаєва: “Василий Иванович, мужики интересуются : ты за большевиков али за коммунистов?”, як практично невідомий і сам шедевр світового кіномистецтва. Тому реклама, розрахована зовсім не на людей похилого віку, а звернена насамперед до молоді, не “спрацьовує”, зміст її залишається незрозумілим. А якщо припустити необхідність перекладу тексту цієї реклами іншою мовою, то стає зрозумілим небезпечність і складність такого завдання.

Перелік перекладацьких помилок і курйозів, як відомо, – річ нескінченна і складає одну з найулюбленіших тем приватних розмов перекладачів-професіоналів. Так, у фільмі відомого французького режисера Луї Каракаса “Коханці з Нового мосту” є епізод, коли героїня чекає на героя, думає про нього, а побачивши, що він наближається до неї, промовляє (переклад з французької йде російською мовою): “Как только про волка подумаешь, а он и здесь”. Як відомо, в даному випадку треба використати російську ідіому “легко на помине”, і лише наше знання українського фразеологізму “про вовка промовка” дозволяють виправити перекладацьку помилку.

Такого характеру матеріал, самостійно знайдений студентами, є ілюстрацією до суто теоретичних викладок, підживлює розвиток їхньої лінгвістичної думки і стимулює зацікавленість у подальшій навчальній роботі.

Лекційний курс містить огляд кола проблем, що дозволяє студентам розширити своє уявлення про мову загалом і, зокрема, звернути увагу на її здатність віддзеркалювати в повному обсязі історію та культуру носіїв цієї мови. Це такі теми, як “Взаємодія мов”, “Мовна картина світу”, “Мовна концептуалізація світу”, “Мова та політика”, “Мова та час”, “Мова та мовна особистість”, “Міжмовна та міжкультурна комунікація”, “Національні особливості невербального мовлення та мовного етикету” на ін.

Під час підготовки лекційного курсу з лінгвокраїнознавства у викладача виникають певні труднощі, оскільки спеціальних праць в українському мовознавстві, на жаль, немає, тому основою стають роботи, так би мовити, “на

тему” або ті, що так чи інакше дотичні до проблематики дисципліни. Назвемо деякі з них: Вежбицкая А. Язык. Культура, Познание. – М., 1996; Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999; Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография. – К., 2002; Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. – К., 1974; Степанов Ю.С. Концепты. Словарь русской культуры. – М., 1997; Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада. – К., 2000.

Практична та самостійна робота студентів з лінгвокраїнознавства може стати “родзинкою” всього курсу, а також великим інтелектуальним та моральним задоволенням як для студента, так і для викладача, який на цьому етапі має стати *координатором* науково-дослідницької діяльності своїх учнів, їхнім порадником та керівником.

Зважаючи на те, що виявити національно специфічні особливості мови, спільне і відмінне в різних мовах, а значить і в культурах, можна тільки при порівнянні мов, студентам пропонується обрати певну тематику, певний мовний матеріал, на основі якого можна пізнати особливості культури та ментальності народу тощо. Як вже зазначалося, саме лексика і фразеологія є тими найчутливішими показниками культурних знань народу, відображених у мові, які дають змогу дослідникові знайти те спільне, що об’єднує народи, й те унікальне, що вирізняє їх серед інших.

Студентам пропонується обрати будь-яке поняття, мовний концепт, для подальшого дослідження його в обраних ними двох-трьох мовах. Джерелами мовленнєвого матеріалу для цієї роботи стають тлумачні, фразеологічні словники обраних мов, словники синонімів, антонімів тощо.

Першим етапом підготовки для дослідження стає пошук “своєї” теми, для чого можна запропонувати невеличку лінгвістичну розвідку на матеріалі одного слова з ряду поданих, наприклад: *очі, голова, ніс, язик, кіт, собака, птах, кохання, щастя, зірка, небо, дерево, книга, хліб, квітка* і багато-багато інших. Завдання передбачає з’ясування семантики слова у двох мовах (студенти зазвичай вибирають іноземну мову, що вивчають, і українську або російську), порівняння

синонімічних рядів, антонімічних пар і головне, підбір фразеологізмів з обраним поняттям. Під час роботи, переглядаючи словники і звертаючись до наукової літератури з зіставної фразеології, студенти звертають увагу на обсяг матеріалу з заданим словом, натрапляють на незнайомі досі “цікаві” ідіоматичні вирази і наприкінці роботи в основному визначаються з темою дослідження. У деяких випадках залишається те саме поняття, з яким вони працювали, а частіше ця, здавалося б, невеличка робота дає дивовижно яскраві результати за оригінальністю обраних тем, наприклад: “Концепти курка та яйце в англійській та українській лексиці та фразеології”, “Кольорова гама французької та російської мов”, “Кров та молоко ...”, “Муха...”, “Товстий та худий...”, “Пияцтво, пиятика...”, “Сонце та місяць...”, “Молоко та мед..”, “Сльози...”, “Гроші”..., “Час...”, “Рука та нога...”, “Сміх...” та багато інших.

Обговорення обраних тем, їхнє остаточне визначення – один із по-справжньому захоплюючих епізодів у процесі роботи, що продовжуватиметься упродовж семестру. Студенти стимулюють один одного під час обговорення, органічно і невимушено допомагаючи тим, хто ще не визначився. У деяких випадках концепт, тема можуть буквально “впасти в око”: це може бути і назва книжки, і телепередачі (як у випадку з “кров’ю та молоком” з популярного музичного молодіжного каналу), слово з поетичного рядка, з пісні, з реклами, з дитячої казки (як у випадку з “мухою”), як “чорний колір” улюбленої “маленької сукні”, як поняття гроші, брак яких завжди відчуває студент, як з молока з медом, що студентка пила під час хвороби.....

Набутий досвід свідчить про те, що більш доцільно обирати вузькі, конкретні теми, це дозволяє студентові не розпорошувати свою увагу під час збирання матеріалу, його опрацювання та осмислення.

Хотілося б сказати, що це обговорення певним чином робить викладача та студентів колегами та у деякій мірі співпрацівниками та співавторами. Адже це їхня спільна праця і спільні інтереси, що змушує і викладача підвищувати свій професійний рівень, розширювати лінгвістичну ерудицію та вдосконалювати методику. Правду казали давні римляни: навчаючи навчаємося.

Наступним кроком самостійної роботи є праця зі словниками: збирання мовленнєвого матеріалу для лінгвістичного дослідження. Саме на цьому етапі студенти практично щодня відкривають для себе щось нове: не відоме досі значення слова, вживання слова, і особливо зацікавлює не знані досі ідіоми (чому в нас за певної ситуації летять «іскри з очей», а французи «бачать 36 свічок»?). При цьому слід зазначити, що «відкриття» трапляються не тільки у царині іноземної ідіоматики, а й у рідній мові. Зрозуміло, що майбутній перекладач не може не звернути уваги на існуючі аналоги певного фразеологізму, або на їхню відсутність і принагідно не замислитися над тим, як би він би переклав те чи інше стійке словосполучення. Результатом пошукової роботи та розмірковувань стає потреба в ознайомленні зі спеціальною літературою з проблем, що зацікавили студента, включаючи праці з теорії та практики перекладу, визначаючи наперед питання курсу перекладознавства, що випереджають проблематику такої дисципліни, як перекладознавство, що за навчальною програмою опановується на III курсі. (Таким чином реалізується принцип наступності та взаємозв'язку мовознавчих дисциплін, що викладаються на цьому етапі роботи студентам.)

На практичних заняттях вже діляться своїми враженнями про «знахідки», дивуються тому чи іншому фразеологізму або незвичному слововживанню. Особливим творчим успіхом у цей період вважається встановлення за будь-якими джерелами (це може бути переглянута телевікторина «Що? Де? Коли?») історичного походження будь-якого фразеологізму. Коли студент знаходить пояснення, чому англієць «носить серце на рукаві», і, здивований своїм відкриттям, «озвучує» цю інформацію в аудиторії, можна не сумніватися в тому, що всі присутні запам'ятають це на все життя.

Практика свідчить, що ця пошукова робота продовжуватиметься і після формального закінчення дослідження. Це відомо кожному дослідникові – мовленнєвий матеріал ніби сам пливе в руки. За свідченням особливо захоплених студентів, потрібні слова, ідіоми трапляються буквально на кожному кроці саме тоді, коли роботу вже завершено.

Для наступного етапу, а саме: осмислення, опрацювання зібраних мовних одиниць, (кількість яких у декого становить декілька сотень), студенту необхідно

дістати хоча б елементарні, початкові відомості з основ наукових досліджень, їхньої методики, що є корисною підготовкою для подальших курсових, бакалаврських та дипломних робіт. Навички, здобуті під час першого в їхньому житті наукового дослідження, не можуть не сприяти майбутній навчальній та науково-дослідницькій роботі.

Намагаючись класифікувати матеріал, осмислити його, проаналізувати, зробити певні висновки щодо визначення спільного та відмінного в різних мовах, а отже, і в культурних традиціях різних народів, студенти зазвичай стикаються з певними труднощами, відчують нестачу певних знань і вмінь. Тому вони йдуть до бібліотеки, приходять на консультації. І роблять це не через те, що від них вимагають, а заради своєї цікавості. І симптоматичним стає той факт, що у процесі роботи над виробленням навичок наукового викладу матеріалу, найчастіше вживаним словом, з яким треба «боротися», стає слово «цікаво».

Останній етап – це написання тексту наукового дослідження, оформлення додатків із зібраного матеріалу. Для цього студенту потрібно оволодіти навичками викладу своїх думок науковим стилем, навчитися структурувати матеріал, формувати термінологічний апарат, вводити в текст свої припущення, здогадки тощо. Як показує досвід, викладачеві на цьому етапі обов'язково треба приділяти час кожному студентові, подивитися фрагмент чернетки його тексту. Спочатку здебільшого цей текст подібний до шкільного твору-роздуму, та згодом, за умови певних зусиль і з боку молодого дослідника, і з боку викладача, робота набуває ознак «науковості». Добрим стимулом і перевіркою є «апробації» матеріалу на студентських науково-практичних конференціях. Зрозуміло, що всі другокурсники не можуть виступити, та цього і не потрібно, але прослухавши 3-4 найвдаліші доповіді, інші студенти глибше проаналізують свій матеріал, зроблять для себе деякі висновки. (Найкращі доповіді можна використати для початкового етапу роботи з новим другим курсом студентів факультету лінгвістики. Така інформація і буде наочною ілюстрацією того, що від студентів вимагається, і подальшим стимулом для студентів вже третього курсу.)

Особливо складним і відповідальним для викладача стає робота по оцінюванню студентських робіт. На цьому етапі треба дуже чітко визначитися з критеріями

оцінювання, вкрай негативно слід ставитися до несамотійних робіт і обов'язково виділити ґрунтовні студентські розвідки. Оголошення результатів (а найкращі роботи можуть стати найвищим балом заліку, що, звичайно, стимулює до роботи і є, на наш погляд, справедливим визнанням кількомісячної праці) має відбуватися публічно, перед усім курсом і стає новим стимулом для подальшої науково-дослідної роботи. Деякі студенти, захопившись тематикою та проблематикою курсу і бажаючи продовжити роботу, поглиблюють та розширюють свою розвідку наступного року в курсовій роботі, демонструючи неабиякі лінгвістичні здібності, своє вміння аналізувати та осмислювати матеріал.
.....

Одним з головних завдань перекладу є вміння “побачити”, “розпізнати” ідіоматичний вираз, а основною метою курсу лінгвокраїнознавства – досягти розуміння того, що (послуговуючись словами Олесь Гончара) “мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще... це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніші надбання віків... сучасна художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу.” Студенти після закінчення курсу мають усвідомити, що на тернистому і захоплюючому шляху оволодіння іноземною мовою, таємницями ремесла перекладача на них можуть чатувати небезпечні і водночас дивовижні «риффи», мовленнєві «пастки», подолання яких і становитиме їхній шлях і долю в професії.

Пропонуємо деякі з наукових студентських досліджень.

Анастасія Сергеева

НЛА-61

Політ: мрія та дійсність

(Концепт “літати” в лексиці та фразеології англійської та української мов)

Кожна людина і кожний народ бачить навколишній світ по-різному, має власну унікальну систему цінностей і переконань. І навіть загальнолюдські мрії, такі як кохання, свобода, щастя, пісня, політ, кожна нація сприймає по-своєму. На мою

думку, найповніше сприйняття того чи іншого концепту (поняття) певним народом відображається у мові – адже мову творить одразу весь народ протягом всього свого існування. І якщо фразеологізм, прислів'я чи приказка, що виражає певну думку, активно вживається мовцями, це означає, що вони згодні з цією думкою.

У своїй дослідницькій роботі я порівнювала сприйняття концепту “літати” українцями та англійцями, порівнюючи їх лексику та фразеологію. Для цього я опрацювала 173 фразеологічні одиниці з обох мов, включаючи прислів'я, приказки, порівняння та авіаційні терміни.

Перш за все я розглянула значення ключових слів “літати” і “fly”. За тлумачним словником української мови слово “літати” має 10 значень; в англійській мові “fly” є одночасно дієсловом (15 значень), іменником (4 значення) і прикметником (2 значення). Одразу помітно, що в англійців сприйняття концепту набагато ширше, а в українців – конкретніше, більш визначене. Цікаво, що і в українській, і в англійській мовах існує два іменники на позначення процесу, похідних від слова “літати” - “fly”, - це слова “політ” і “літання” в українській мові і слова “flight” і “flying” в англійській.

Для того щоб визначити додаткову семантику слів “літати” - “fly”, тобто асоціації з цими словами, ставлення до них, характеристики, якими наділяють політ українці та англійці, та виявити певні особливості менталітету цих народів, я дослідила ряд українських та англійських фразеологізмів. Виявилось, що за значенням ці фразеологізми можна розділити на своєрідні групи: ті, що позначають рух, поведінку або стан людини і т.п.

Отже, і українці, і англійці вживають багато виразів зі словами “літати” – “fly”, щоб зобразити швидкий рух. Наприклад, про людину, яка біжить щодуху, кажуть “летить сторчака” і “he flies for dear life” (біжить заради свого дорогого життя). Так само в обох мовах слова “літати” і “падати” можуть бути синонімами і позначати крах, невдачу – “політ вниз” у переносному значенні. На це вказує значна кількість виразів на зразок “полетіти шкереберть”, “полетіти в трубу”, “полетіти до дідька”, подібні до яких є і в англійській мові: “take a flier” (взяти літуна) – летіти сторчака, “go flying” – впасти.

На відміну від українців, англійці при вживанні “fly” на позначення швидкості часто конкретизують, що людина або інша істота не просо біжить, а тікає. У них навіть є приказка “no flying from fate” (від долі не полетиш)– від долі не втечеш. Можливо, така конкретність пояснюється тим, що представники цієї серйозної та спокійної нації не стануть літати, мов навіжені, просто з доброго дива, а тільки заради власного дорогого життя.

Надзвичайно цікавим є вживання слів “літати”/ “fly” для опису поведінки чи стану людини. В українській мові більшість фразеологізмів з таким значенням пов’язані з польотом фантазії: “витати (літати) в небесах”, “літати в хмарах”, “думками (гадками, думкою і т. ін.) літати” означає мріяти, жити у світі ілюзій. Винятками є хіба що вирази “мухою літати” і “бджілкою літати”, тобто бути працьовитим. А от англійці часто вживають слово “fly” для опису людини, що втратила контроль над собою: “fly into passion” (влетіти у пристрасть), “fly into a tantrum” (влетіти в роздратування) – про того, хто розлютився; “fly off the handle” (злітати з ручки) – про того, хто неврівноважений або переп’є. Як бачимо, в цих виразах “fly” можна перекласти українським “летіти” або “злітати”, що передбачає швидкий, різкий і цілеспрямований рух; в той же час українці сприймають політ як стан замріяності, незосередженості, невизначеності. Отже, хоча обидва народи вживають “літати”/ “fly” для опису того, хто поводить себе неадекватно, в контексті стану людини ці слова мають в чомусь навіть протилежне “забарвлення”.

І в українській, і в англійській мовах слово “літати” використовується для позначення руху маленьких частинок - бризок, друзок, іскор, пір’я та ін, які відскакують від сильного удару і розлітаються. Особливо мою увагу привернуло те, що подібні фразеологізми трапляються в англійській мові, хоча англійський тлумачний словник, на відміну від українського, не дає такого значення слова “fly”, як “пересуватися в повітрі під дією зовнішньої сили”. В українській фразеології акцент частіше робиться саме на силі зовнішнього фактора: *аж пір’я летить* – немилосердно, дуже сильно; *аж мило летить* – дуже стомлений. А в англійській мові увага звертається на те, що завзята робота часто викликає побічні наслідки, які не повинні зупиняти людину (фразеологізми *splinters will fly when the*

axe you ply - тріски полетять, коли ти запрацюєш сокирою; *you can't chop wood without making the chips fly* - не можна рубати дерево, щоб не полетіли тріски). На мою думку, це вказує на особливості менталітету народів: емоційний українець якщо працює – то *поки мило не полетить*, якщо гнівається – то *аж іскри з очей летять*, а якщо свариться – що *аж пір'я летить*. А поміркованому, охайному англійцеві треба нагадувати, що якщо працюєш, то доводиться миритися з певним порушенням спокою.

Під час виконання роботи я зацікавилась загальним образом істоти, що літає, для українців та англійців. Оскільки іменник “fly” означає “муха”, можна зробити припущення, що саме муха асоціюється з польотом у більшості англійців. Тим не менш у фразеології англійці найчастіше наділяють муху такими якостями, як непомітність, маленький розмір, набридливість. Можливо, здатність мухи літати англійці вважають такою ж її природною і невід’ємною властивістю, як, наприклад, здатність людини дихати, і тому навіть не акцентують на ній уваги. Що ж стосується українців, то вони жодній живій істоті не дали назву, спільнокореневу зі словом “літати”, і лише на початку ХХ сторіччя таку назву отримав аероплан – “літак”. То яку ж істоту вважати уособленням польоту? Виходячи з типових українських порівнянь (*вилетів, як горобець із стріхи; злетів у небо, як сокіл* та ін.), ця істота – птах. Щоб перевірити цю здогадку, я провела невелике опитування переважно серед студентів – слід було швидко відповісти на запитання “Хто летить?”. І справді, більше третини опитаних відповіли “птах” або назвали певний вид птахів. Тим не менш опитування засвідчило, що світосприйняття людей є дуже індивідуальним, і деякі відповіді були для мене абсолютно несподіваними. Наприклад, багато хто сприймає слово “літати” передовсім в переносному значенні – летить час або студент, що запізнюється на пару, летить камінь. Цікавими були відповіді “чорт” та “відьма”. Вони змусили мене замислитись, що і справді в українському і в англійському фольклорі існує парадокс: літає переважно нечиста сила – чорти, вампіри, привиди, хоча на небі живуть янголи. З цього можна зробити припущення, що таке ставлення до польоту пов’язано з тим, що давні люди не мали жодних літальних апаратів, тому

абсолютно нічого не знали про політ – а невідоме завжди лякає, здається надприродним і страшним.

Під час проведення опитування я на власному досвіді переконалася, наскільки різняться сприйняття одного й того самого слова у різних соціальних групах: коли я спробувала опитати спортсменів-дельтапланеристів, то отримала відповіді, що разюче відрізнялися від відповідей, скажімо, студентів. Наприклад, мені називали імена пілотів, тобто слово “літати” розуміли як “керувати літальним апаратом”.

Тут треба зауважити, що останнім часом сприйняття слова “літати” змінюється і значно переосмислюється саме у зв’язку з розвитком авіації, і це стосується не лише окремих груп людей, а усього людства. Політ все частіше асоціюється у пересічної людини не з ширянням птаха або “flight of fancy” – польотом фантазії, а з сучасними технічними досягненнями. Політ став сприйматися більш прагматично як процес переміщення в просторі або засіб швидкого транспортування вантажів. Але, на мою думку, це ніяким чином не спрощує сприйняття цього концепту, оскільки значення слова “літати” стає ширшим, з’являється велика кількість авіаційних термінів, пов’язаних з польотом.

Офіційну термінологію важко розглядати з точки зору лінгвокраїнознавства, зважаючи на те, що багато термінів є інтернаціональними і абсолютно збігаються в англійській та українській мовах, наприклад: елерон – aileron, фюзеляж – fuselage та ін. В той же час досить цікавим є сленг авіаторів та неофіційні назви тих чи інших понять, бо вони образно і яскраво відображають сприйняття того чи іншого поняття певною групою людей. Наприклад, якщо звернутися до назв фігур вищого пілотажу в англійській та українській мовах, то можна побачити, що українські назви – це своєрідні терміни-порівняння, а англійські – це власне назви траєкторій руху. Так, фігура, яку українці називають “бочка” (перевертання літаку в польоті відносно горизонтальної осі), в англійській мові називається “roll” – “переворот”; “піке” носить назву “dive” – пірнання; а “штопор” – “spin” (крутіння). Англійська авіаційна термінологія (як офіційна, так і сленгова) більш розвинена, і в ній існує багато слів на позначення різних режимів польоту літака: наприклад, політ на малій висоті називають fly-by (політ повз щось), buzz

(дзижчання), skim the tree-tops (торкатися верхівок дерев). Як бачимо, англійці прагнуть до лаконічних і водночас образних термінів, а от поетичні та з почуттям гумору українці навіть фігури вищого пілотажу порівнюють з предметами побуту. Таким чином, навіть у термінології проявляється менталітет нації.

Завершуючи статтю, хочу зазначити, що моє дослідження стосується загальних тенденцій сприйняття концепту “літати” для середньостатистичних англійця і українця, і аж ніяким чином не кожної конкретної особистості. Кожна людина має власне, унікальне і неповторне світосприйняття, хоча на ньому і позначається менталітет нації. Тим не менш є певні загальнонаціональні закономірності, які й відображуються в лексиці та фразеології.

Отже, і українці, і англійці вживають слово “літати” як у прямих, так і в переносних значеннях, при чому в англійській мові діапазон значень ширший і слово “fly” вживається у якості іменника і прикметника. Невід’ємними характеристиками польоту обидва народи вважають значну швидкість і висоту, але при цьому в обох мовах слова “літати” і “падати” є синонімами. При цьому англійцям загалом більше, ніж українцям, притаманно розглядати політ як прямолінійний рух, тому часто англійське “fly” доцільно перекладати українським “летіти”.

У багатьох аспектах сприйняття концепту “літати” збігається, але в особливостях образів, стилістики фразеологізмів та відтінках значення яскраво виявляються відмінності менталітету народів: поетичних, але водночас дещо різких, емоційних українців і поміркованих, урівноважених англійців.

З іншого боку, спільного у світосприйнятті українців і англійців набагато більше, ніж відмінного, і це ще раз доводить, що люди різних націй і різного становища, високого лету і низького лету все одно є братами і небо над усіма одне.

Нелегка доля Пегаса у ярмі

(порівняльний аналіз концепту „кінь” в українській і німецькій мовах)

Віками кінь був невід'ємною частиною повсякденного життя. Міфічний кінь Пегас допоміг Беллерофонту перемогти трилику вогнедишну Химеру, Троянський кінь - здобути Трою, кінь Олександра Македонського Буцефал взагалі увійшов в історію як символ ідеального коня, вірного друга свого вершника. Яку ж роль відігравав кінь для наших предків і яке значення надавав цій тварині німецький народ? На основі зібраних фразеологізмів, паремій, термінологічних одиниць простежимо особливості мовної картини світу, здійснимо невеликий крок до пізнання „духу народу”, який, за висловлюванням Вільгельма фон Гумбольдта, „перестає бути метафізичною величиною, стаючи можливим об'єктом соціології мови”.

Обсяг досліджуваного матеріалу становить 365 мовних одиниць, з них 212 - українських, 153 - німецьких. Розроблена класифікація надає можливість розглядати досліджуваний концепт у двох площин: за еквівалентністю і тематичністю. Вона включає 18 тематичних груп, в кожній з яких виділені еквівалентні та безеквівалентні фразеологізми. Звернемось до деяких з цих груп.

Кінь - не коваль, не столяр, не маляр, не тесля, а найкращий на селі робітник. Він виконував найважчу роботу, нерідко зазнаючи нестерпних умов утримування. Недарма в народі закріпилось прислів'я: *працюй, як коняка, а їж, як собака -Pferdearbeit und Spatzenfutter* (букв.: „коняча робота й горобина їжа”). Навіть коня Пегаса, що став символом поезії, запрягли в ярмо. Німецький фразеологізм *Pegasus im Joche* (букв.: „Пегас у ярмі”) означає поета, який змушений творити поезію, щоб заробити на життя. Без коня робота просувається повільно. Про це свідчить німецький фразеологізм *die Pferde stehen* (букв.: „ коні стоять”) – український аналог *стояти на одному місці*.

В українській мові за поняттям „кінь” закріпилася здебільшого нещадна експлуатація тварини. Недарма з'являється конотативний ряд: *шкапа, патика,*

драбиняк, пакінь, шкінька. У німців знесилоного замученого коня жартома називають *der Hafermotor* (букв.: „вівсяний мотор“) або *die Haferlokomotive* (букв.: „вівсяний локомотив“). До того ж у німецькій мові за поняттям *das beste Pferd im Stall* (букв.: „найкращий кінь у конюшні“) розуміють найкращого, найздібнішого робітника. Українці наголошують на досвіді, зазначаючи, що *старий кінь борозни не зіпсує*.

Норовливий характер коня став за основу фразеологізмів, що позначають запальну людину. Фразеологізм *jemandem gehen die Pferde durch* (букв.: „когось несуть коні“) можна порівняти з укр. еквівалентом *як хто на сто коней висадив*.

Auf dem hohen Pferd sitzen (букв.: „сидіти на високому коні“) може зарозуміла, пихата людина, яка поводить себе чванливо, вихваляється. Цей фразеологізм походить з часів аристократії, коли заможні люди давали накази "низам", роз'їжджаючи верхи. В українській мові ступінь гордовитості людини посилюється тим, що до неї *і на коні не під'їдеш*. Якщо німці - народ, який звик давати накази, не злязачи з коня, то до нас і на коні не під'їдеш.

У народі кажуть: „здоровий як кінь“. Справді, провівши паралель в німецьку історію, можна тільки поспівчувати цій тварині. Не лише умови праці могли скалічити чи підірвати здоров'я коняці, але й методи лікування, що застосовувались при цьому. У ранні часи ковалі вважались експертами з конячих хвороб і працювали тоді кінськими лікарями. Лікування тварин, за свідченнями першоджерел, було насильницьким і жорстоким. Коваль оперував розпеченим залізом, щипцями і молотком, застосовував жахливі внутрішні засоби, які давав дуже великими дозами, як ми кажемо, *конячими*. Звідси походить фразеологізм, що позначає методи такого лікування: *mit jemandem eine Pferdekur vornehmen* (букв.: „застосовувати до когось лікування конячими дозами“).

Поняття „кінь“ відбилосся у назвах рослин і тварин, автомобілів тощо. Здебільшого це назви, що виникли асоціативно при порівнянні коня чи його характерних особливостей з іншими тваринами. Про це свідчать назви представників фауни:

die Pferdezunge (букв.: „кінський язик“) – камбала,

die Pferdespringer (букв.: „кінський стрибун“) – тушканчик,

die Pferdebremse (букв.: „кінські гальма“) – гедзь тощо.

З появою автомобілів їх потужність продовжували вимірювати в *конячих силах* (*die Pferdestärke*). А фразеологізм *Pferde im Hintern haben* (букв.: „мати коня позаду“) означає їхати на автомобілі з двигуном, що знаходиться позаду. В українській мові манежного коня називають *трабантом*, у німців *der Trabant* - марка автомобіля малої потужності, який розвиває невелику швидкість. Німецька термінологія розширила спектр понять, пов'язаних з наукою, зокрема, у галузі астрономії. Спостерігаючи зоряне небо при добре освітленій зйомці, в сузір'ї Оріон можна помітити туманність, що нагадує силует конячої голови. Німецький народ назвав її *der Pferdekopfnebel* (букв.: „туманність у вигляді конячої голови“). Український народ не мав потужних телескопів, щоб роздивитися в сузір'ї туманність, тому і обмежився загальними назвами Оріону: *Косарі, Полиця, Ченіги, Граблі*.

Образ коня в німецькому фольклорі символізує плодючість і добробут у господарстві. Існував старовинний звичай випікати на Різдво пряники у формі коня -*der Honigkuchenpferd* (букв.: „медовий пряник-коник“). Частину випічки з'їдали, частину – віддавали худобі. Німці вірили у надприродну силу коня, тому і поєднували ряд фразеологізмів з містикою. Ці фразеологізми несуть в собі негативний характер. В очікуванні неприємностей кажуть: *"Da schaut der Pferdefuss raus"* (букв.: „тут визирає коняча нога“). Від початку вважалося, що диявол мав ноги птаха або цапа. За свідченням Мозера, „образ диявола з конячою ногою ґрунтується на співставленні понять коня, вершника, смерті і чорта, що пов'язано з четвертим конем апокаліптичного вершника“. Таке саме походження має фразеологізм *auf einem fahlen Pferd gesehen werden* (букв.: „побачити когось на блідому коні“), тобто викрити у поганій справі. Українські аналоги до вищезгаданих фразеологізмів *в повітрі пахне смаленим* (очікуються неприємності), *вивести на слизьке* (викрити у поганій справі), як бачимо, не пов'язані з містикою, тим паче – з образом диявола з конячою ногою. Атрибутом магії в українському фольклорі постає кобиляча голова (однойменна українська народна казка), яка виявляється справедливо караючою силою, здатною винагороджувати за сумлінну працю, доброту, піклування. У німецькій мові

коняча голова пов'язана з торгівлею. Коли більшість бажаних товарів розкупили і продавцю нема чого запропонувати, покупці кажуть: „*Er hangt den Pferdekopf heraus*” (букв.: „він вивішує конячу голову”). Цей фразеологізм пов'язаний з кінською бійнею, символом якої була коняча голова. Порівняно з яловичиною та свининою, кінське м'ясо коштувало недорого. Коли м'ясник нічого не міг запропонувати покупцеві, йому з презирством радили перелаштуватися на бійню.

Нерідко коні ставали „живими грошима” в торгівлі. Звідси походить фразеологізм *Pferdchen im Stahl haben* (букв.: „мати конячок в конюшні”), тобто бути фінансово забезпеченим, як ми кажемо, міцно стояти на ногах. На противагу цьому фразеологізм *vom Pferd aufden Esel herunterkommen* (букв.: „зійти з коня на осла”) в обох мовах пов'язаний з розоренням, банкрутством.

Німці – народ неординарний. Про це свідчить історія виникнення ігор, в яких брали участь коні. Це здебільшого були змагання, переможцем яких ставав той, кому вдавалось запрягти коня ззаду наперед і проїхати так деяку відстань. Звідси походить цілий ряд фразеологізмів, які позначають щось помилкове, неправильне. Наприклад, *das Pferd hinter den Wagen spannen* (букв.: „запрягти коня позаду воза”) або *das Pferd beim Schwanze aufzaumen* (букв.: „загнуздувати коня за хвіст”) означають починати щось неправильно. Український аналог – *не з того кінця брати*. Дуже часто українці на позначення нісенітниці використовують фразеологізм *сон рябої кобили*. Чому саме кобили? Відповідь знаходимо в етимологічному словнику. Форма кобилиця (кобила) утворилася шляхом стягнення початкової кобибилиця, складного утворення з [Коби] „якби” і [билиця] „бувальщина”. Первісне значення „ніби правда”.

Вищезгадані фразеологізми склались історично на основі звичаїв країни або в результаті діяхронічного (історичного) розвитку мов.

У німецькій мові поняття "кінь" є набагато ширшим. Воно пов'язане з участю в змаганнях з перегонів. Азартні німці настільки захоплювались ними, що з'явилась ціла група фразеологізмів, які безпосередньо пов'язані з цим. Так, зважитись на щось неправильне, зробити помилку в розрахунку означає *auf das falsche Pferd setzen* (букв.: „поставити не на того коня”). В українській мові існує

аналог *карта бута (нобута)*, що означає безпосередній програш. Фразеологізм *um die Pferdelage voraus sein* (букв.: „випереджати на кінську довжину“) перейняв термін у верховій їзді. *Die Pferdelage* (букв.: „кінська довжина“) - відстань між головами коней, якщо один випереджає іншого на незначний проміжок часу; її вимірюють, коли важко встановити переможця. Український аналог випереджати *на макове зерня* утворений здебільшого внаслідок образного зіставлення з чимось мізерно малим.

Таким чином, кінь відігравав у житті німецького народу більш значну роль. Досить широкого розповсюдження концепт „кінь“ набув у багатьох фразеологізмах, що позначають людський характер, його як негативні, так і позитивні риси. Наприклад, з конем порівнюють жвавого, здібного робітника. Для українців провідною асоціацією з цією твариною є непосильна праця у важких умовах життя. Він вважався символом добробуту, матеріального забезпечення. Якщо для українців кінь був лише робочою силою, то німецький народ використовував цю тварину в перегонах, тим самим розширюючи коло понять. Це підтверджують чимало термінів, назв інших рослин чи тварин, астрономічних, фізичних понять тощо. У віруваннях німців кінь асоціюється з чимось містичним, невідворотним, фатумом, передчуттям апокаліпсису, чимось надприродним. І це не випадково. Науково доведено, що коні володіють особливою, цілющою енергетикою. Ці тварини здатні чинити психологічний вплив на людину - невпевнені в собі позбавляються багатьох комплексів, нервово збуджені заспокоюються і стають врівноваженими, песимісти починають радіти життю. Фахівці виділяють окрему галузь терапії – гіппотерапію – взаємодію хворої людини з конем. Тож братимемо приклад у ставленні до коня в німців і змінимо вираз кінь-орач, що закріпився за ним в українській мові, викресливши з нього другу частину. Слушною порадою в цьому кроці цілком може стати українське прислів'я – "Гладь коня вівсом, а не батогом".

Хочеш вмерти щасливим, учися жити.

Хочеш прожити щасливо, пам'ятай, що ти смертний...

(концепт «Смерть» у житті, культурі та фразеології українського і французького народів)

Смерть. Але треба жити. І пам'ятати, адже справжня, і, мабуть, найстрашніша смерть - це коли тебе забувають...

(цитата викладача української літератури, доповнена автором)

Ця стаття присвячена концепту «смерть» у житті та культурі українського та французького народів. В основі її – лінгвокраїнознавче дослідження, присвячене тому ж концепту в тому ж аспекті.

Феномен нації. Цікавість його полягає в тому, що в неї є два паралельні життя: життя національне і життя світове, тобто життя, яке має щось спільне з таким же життям у інших націй. Смерть... Вона нерозривно пов'язана з життям.

Скарбниця французьких і українських фразеологізмів зі словом «смерть» ввібрала в себе універсальне і унікальне бачення націями сенсу життя, смерті, історію етносів, їх почуття, страхи, переживання, страждання, бажання, сподівання.

У вищезгаданому дослідженні було опрацьовано 175 фразеологізмів зі словами «смерть» і «la mort» (франц. – смерть), а також словами на позначення прилеглих до концепту понять. Була здійснена класифікація фразеологічних одиниць за тематичними групами. З усього того спробуємо подати читачеві найяскравіше. Для чого? Побачимо.

Почнемо з того, що для обох народів, і французького і українського, смерть – непередбачувана, неунікна, невблаганна, нещадна. Так, для українця «**Гадка за морем, а смерть за плечима**» (прислів'я на означення непередбачуваності смерті), коли ж вона настає, то «**не pomoже «милий Боже» і воскова свічка**».

Для французів же «**rien n'est plus certain que la mort, rien n'est plus incertain que l'heure de mort**» (ніщо не є таким певним, як смерть, ніщо не є таким непередбачуваним, як година смерті).

З історії відомо, що для українців смерть завжди була великим горем. В той же час маємо цікаве прислів'я «**Якби не вмирили, то небо б підпирили**», в якому простежується примирення з природним законом регуляції чисельності живих істот на землі. А от французи «**paient leur dette a la nature**» (платять свій борг природі).

Так, смерть невблаганна, з нею примиряються, і все ж можна «**видряпатися з того світу**», «**arracher quelqu'un des bras de mort**» (вирвати когось з рук смерті). Фізичний тріумф над смертю – справа здебільшого фортуни, духовний – справа честі, і якщо українець «**трупом ляже**» за праве діло, то француз готовий «**souffrir milles morts**» (вистраждати пекельні муки), пекельність яких вдало доповнюється українським фразеологізмом «**гірше від лютої смерті**». Як бачимо, ні у французів, ні в українців немає почуття остаточної приреченості, а беручи до уваги розуміння неунікності смерті в обох народів переконуємося, що ні той, ні той не втрачають віри у життя.

А як щодо віри у потойбічне життя? Аспект індивідуальний і аспект історичний. Французький історик, дослідник смерті Філіп Ар'єс у книзі «**L'Homme Devant La Mort**» («Людина перед обличчям смерті») досліджує еволюцію ставлення світового суспільства, і зокрема Західної та Східної культур, до смерті. Вчений поділяє процес цієї еволюції на п'ять етапів, кожному з яких дає своє ім'я: 1) «Смерть приручена» – період Раннього Середньовіччя, з якого вчений починає своє дослідження, беручи за пункт відправлення смерть лицаря Роланда («Пісня про Роланда»); смерть приручена – смерть, яка незадовго до свого приходу дає людині знак про цей прихід і час досягнути факт смерті; 2) «Смерть своя» – XI – XV ст.; 3) «Смерть далека і близька»; 4) «Смерть твоя» - епоха Романтизму XIX ст., коли страх перед власною смертю відходить на другий план, а на перший виходить смерть рідної людини, почуття прекрасного перед власною смертю як шляхом до возз'єднання з коханою людиною; біль за померлим – це біль, але не страшний, а прекрасний; 5) «Смерть перевернута» –

смерть прихована – ХХ ст., епоха, що характеризується страхом перед смертю і самим її існуванням. Сподіваємось, ця коротка довідка допоможе краще зрозуміти нижче наведені судження. Отже, потойбічне життя. Українець може «**відійти у небуття**», француз - «**aller au royaume des taupes**» (відійти у царство кротів). В той же час обидва народи мають еквівалентні фразеологізми «**піти на небо**» - «**aller au ciel**». І француз і українець вірять у небуття. І француз і українець вірять у небо. А французькі фразеологізми «**a la vie et a la mort**» (на життя і на смерть) – фразеологізм, що найчастіше вживається у обіцянках кохати назавжди, тобто на життя і на смерть як життя після смерті, і «**mourir de sa belle mort**» (вмерти своєю красивою смертю, тобто вмерти своєю смертю), можливо, виникли в епоху Романтизму, коли в людині переважав не страх перед смертю, а сприйняття смерті як явища прекрасного, як такого, що приведе до коханої людини, яка померла. В українців же природна смерть – «**смерть своя**». Проте і в наших фразеологізмах, таких як «**не пошле Бог смерті**» та «**забула смерть(про когось)**», висловлене якщо не бажання і очікування смерті як чогось прекрасного, то принаймні бажання смерті як такої, що позбавить стражденного життя. Бажання смерті. Цікаво, що українець також може висловити його за допомогою дещо двозначного фразеологізму «**хоч живим у домовину лягай**», тобто суворе життя остогидло настільки, що людина радше вмерла б і в той же час вона хоче жити! Француз, втомлений світською метушнею, волів би «**mourir au monde**» (вмерти на світ, вмерти для світу, тобто сховатись якнайдалі від світського життя). Яскраво виражений природний потяг французів до прекрасного, дещо грубіша форма виражати прагнення гідного життя в українця – «**або жити, або гнити**» (якщо не жити гідним життям, то краще гнити в землі).

Не оминемо й того факту, що у французькій мові є аж 4 фразеологізми на позначення смерті по-християнськи: «**mourir dans toutes les formes**» (вмерти за всіма правилами, по-християнськи), «**mourir dans l'église**» (вмерти у церкві), «**mourir decemment**» (вмерти пристойно), «**bien mourir**» (вмерти добре). Простежується колишня значна роль у житті французького народу християнства, що також виражається у прислів'ї «**Nous mourons tous les jours**» (ми вмираємо щодня, тобто щодня ми на крок ближче до смерті), вислів, яким користувались

іще римські християни-стоїки. Скоріше із забобонністю українця пов'язаний український фразеологізм «**нагла смерть**» - смерть раптова, смерть негарна, що за віруваннями українців є божою карою за негідне життя, Божим гнівом. Звідси й інший фразеологізм – «**вбити осиковий кілок (у щось)**» (покінчити з ганебною справою раз і назавжди). В українців існує повір'я, що привид небіжчика, який загинув наглою смертю, повертатиметься до своєї хати і чинитиме зло, тому перед похованням у тіло такого небіжчика треба вбити осиковий кілок, аби назавжди усмирити збентежену душу померлого. Щодо французів, то для них ганебна смерть – це смерть засудженого на страту. У французькому фразеологічному словнику за 198... знаходимо ще не так давно активно вживані фразеологізми, такі як «**mettre a mort**» (покласти на смерть, стратити), «**un mort vivant**» (живий мрець, людина, якій залишилось жити недовго в зв'язку зі скорою стратою), «**un mort en sursis**» (мрець у відстрочку, людина, що чекає страти), адже смертна кара у Франції відмінена не так вже й давно, у 80-х рр. ХХ століття.

Про величезну гордість французького патріота за свою батьківщину, за своє життя, за свою справу свідчать фразеологізми на позначення смерті за роботою, на бойовому посту, в доблесному бою: «**mourir debout**» (стояти на смерть, вмерти на бойовому посту, за роботою), «**mourir a la tache**», «**mourir a l'oeuvre**» (вмерти за роботою), «**mourir d'une belle epee**» (вмерти від красивої шпаги, загинути в чесному бою). Скромному українцеві свою самовідданість і самопожертву в ім'я батьківщини сповна висловить у фразеологізмах «**стояти на смерть**» і «**загинути смертю хоробрих**». Стояли, гинули... Кривавий відбиток на ментальності українського народу лишили незчисленні в ході історії навали завойовників, звернемо увагу на такі фразеологізми, як «**сіяти смерть**» (вбивати у великій кількості), «**нести смерть**», «**смерть скосила**» (загинуло багато людей).

Говорити можна іще, але слід не забути про головне. Фразеологізми - зі словом смерть, а в них – життя. Скромний, багатостраждальний, звойований, але нескорений українець. Гордий, бунтівний, але спраглий до спокою француз. Спитаєте, чому все це у фразеологізмах зі словом смерть? Тому, що «*c'est la vie*». Жага до життя. *Il ne faut pas penser a la mort tres souvent, mais il faut s'en souvenir* –

Не треба часто думати про смерть, але треба про неї пам'ятати, щоб не забувати, що маєш жити...(від автора).

Pour mourir bien heureux, a vivre il faut apprendre.

Pour vivre bien heureux, a mourir il faut apprendre...

(inconnu)

Надія Веселка

ВІЙСЬКОВІ-ЗВ'ЯЗКІВЦІ В НТУУ „КПІ”: ІСТОРИЯ Й СУЧАСНІСТЬ

22 березня 2001 року Постановою Кабінету Міністрів України створено Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації, який увійшов до складу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Сьогодні НТУУ «КПІ» – найбільший технічний університет України дослідницького типу, один із провідних університетів Європи та світу. Дбаючи про входження України в єдиний європейський освітній процес, НТУУ «КПІ» став осередком інформаційної мережі вищих навчальних закладів.

Помітне місце в системі НТУУ «КПІ» посідає Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації, головним завданням якого є підготовка висококваліфікованих офіцерських кадрів у галузі телекомунікацій та інформатизації за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» та «магістр», які б мали глибокі теоретичні знання за спеціальністю, були спроможні впроваджувати новітні інформаційні технології в діяльність органів військового управління, автоматизувати процеси управління військами та зброєю, супроводжувати розробку техніки і озброєння, експлуатувати техніку та озброєння, прогнозувати перспективи їх розвитку.

Процес інтеграції ВІТІ до НТУУ «КПІ» передбачає створення навчально-наукового комплексу між Військовим інститутом, Фізико-технічним інститутом

та Інститутом телекомунікаційних систем НТУУ «КПІ» із залученням до співпраці Наукового центру зв'язку та інформатизації Збройних сил України з метою координації науково-методичних питань підготовки фахівців на рівні новітніх технологій, інтеграції технічних можливостей і кадрового ресурсу в системі Міністерства Оборони України, освітньої галузі та академічного сектора науки, відповідального за телекомунікації та інформаційну безпеку.

З березня 2004 року ВІТІ очолює генерал-майор Міночкін А.І. – кандидат технічних наук, професор, заслужений працівник освіти України.

Протягом тривалого часу ВІТІ є основним і єдиним ВВНЗ, який готує військових фахівців за напрямками підготовки «Інформаційна безпека», «Комп'ютеризовані системи, автоматика та управління», «Телекомунікації», «Комп'ютерні науки» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», «спеціаліст», а починаючи з 2003 року розпочато підготовку за ОКР «магістр».

Керівництво ВІТІ разом з працівниками навчального відділу та професорсько-викладацьким складом забезпечують підготовку фахівців за спеціальностями: Інформаційні керуючі системи та технології спеціального призначення; Комплекси, системи та засоби автоматизації управління військами та озброєнням; Системи та комплекси військового зв'язку; Телекомунікаційні системи та мережі; Інформаційні мережі зв'язку; Управління діями підрозділів із засобами військового зв'язку; Безпека інформації у спеціальних інформаційних системах; Організація захисту з обмеженим доступом та автоматизація її обробки.

На виконання наказу ректора НТУУ «КПІ» від 14.03. 2006 року «Про організацію та проведення навчального процесу в університеті в 2006-2007 навчальному році» у ВІТІ починаючи з першого курсу розпочато навчання студентів та курсантів за робочими навчальними планами, які розроблені на основі кредитно-модульної системи організації навчального процесу та з урахуванням підготовки бакалавра з технологічним (експлуатаційним) рівнем професійної діяльності.

З 2006 року в інституті проводиться комплексний моніторинг якості підготовки фахівців з дисциплін фундаментальної, професійно орієнтованої та

фахової підготовки. Вище зазначені заходи проводяться в контексті реалізації Болонської декларації, до якої Україна приєдналась у травні 2005 року.

Потужний науковий потенціал ВІТІ дає змогу проводити підготовку військових фахівців на сучасному рівні та в складі НТУУ «КПІ» здійснювати оптимізацію змісту підготовки фахівців, удосконалення системи оцінювання їхніх знань за Європейською системою (ETCS).

У липні 2007 року в складі ВІТІ НТУУ «КПІ» створено факультет Засобів військового зв'язку на базі Полтавського військового інституту зв'язку.

Відповідно до статуту ВІТІ та «Концепції з питань розвитку» наукова і науково-технічна діяльність визначена одним із пріоритетних завдань інституту. Наукова діяльність базується на принципі інтеграції науки і освіти та реалізується шляхом підготовки військових кадрів на основі використання нових досягнень науки і техніки, її прогресу та результатів науково-дослідної роботи. Планування та організацію такої роботи в інституті здійснює науково-організаційний відділ. Наукова робота відіграє поряд з навчальним процесом вирішальну роль в якісній підготовці молоді та підвищенні кваліфікації науково-педагогічного складу. Сьогодні в інституті працюють 18 докторів наук, 22 професори, 116 кандидатів наук, 73 доценти, 6 академіків Академії галузевих наук, 3 докторанти, 20 ад'юнктів. Курсанти (студенти) інституту прилучаються до наукової діяльності через Військове товариство курсантів, яке складається з 22 військово-наукових гуртків та охоплює понад 500 осіб. Постійно видається «Збірник наукових праць ВІТІ НТУУ «КПІ»» під редакцією доктора технічних наук, професора Романюка В.А. Збірник включений до переліку фахових видань ВАК України. Регулярно видається ще один «Збірник наукових праць. Суспільство. Держава. Армія» під редакцією доктора філософських наук, професора Ананьїна В.О.

До складу ВІТІ входять:

Факультет телекомунікаційних систем та мереж, який має в своєму складі 4 кафедри та навчально-тренувальний комплекс, Факультет інформаційних технологій в системах управління має 3 кафедри, Факультет засобів військового зв'язку має 5 кафедр, Факультет військової підготовки має 5 кафедр, Науковий

центр зв'язку та інформатизації, кілька спеціальних кафедр, серед них кафедра фізичного виховання і спорту, також працюють Науково-технічна бібліотека, Редакційно-видавничий відділ та друкарня, курсантська їдальня.

Таким є ВІТІ сьогодні, в річницю свого 90 - річного ювілею. Відзначаючи будь-який ювілей, ми завжди згадуємо минулі часи та окреслюємо перспективи майбутнього. Саме тому автор статті заглиблюється в історію військової освіти в нашому місті.

ВІТІ є найстарішим військовим навчальним закладом зв'язку в Україні. Сама територія, де розміщено ВІТІ, та його споруди тісно пов'язані з розвитком військової справи в Україні, зокрема з подіями Північної війни між Росією та Швецією у першій чверті XVIII століття. За наказом царя Петра I було зроблено перший проект Київської фортеці; а в 1706 році розпочато спорудження на Печерській височині земляної фортеці. Першими побудували земляні воли, порохові погребі, харчові магазини та казарми для особового складу. У наступні роки фортеця частково модернізувалася.

Другий етап розвитку Печерського фортифікаційного комплексу знаменується будівництвом Звіринецького земляного укріплення бастіонного типу з шістьма полігонами в 1810-1812 роках.

Приміщення Печерської фортеці були підготовлені до зустрічі ворожих військ під час нашестя Наполеона на Росію, проте бойових дій під Києвом не відбувалося.

Третій етап розбудови Печерського військового комплексу припадає на 30-ті роки XIX століття. 30 травня 1830 року у присутності імператора Миколи I відбулося розпланування нових кам'яних укріплень та споруд на місцевості. Прив'язка до місцевості завершувала етап планування та підготовки до безпосереднього зведення нового комплексу в Києві. Потреба нововведення була пов'язана з появою нової нарізної артилерії, більша потужність якої потребувала значного віддалення передових позицій від основних споруд Головної фортеці. За планом передбачалось будівництво двох окремих укріплень і семи кам'яних двоповерхових башт.

30 червня 1831 року було закладено перший камінь у фундамент нової Печерської фортеці. Нові укріплення розміщувалися на Печерському плато й були обмежені з усіх боків природними перешкодами: високими кручами правобережжя Дніпра, Кловською та Наводницькою балками.

Кияни доклали чимало зусиль для зведення нових споруд. Майстри доправляли на будівництво цеглу відмінної якості, якою мурували стіни завтовшки 130-200 сантиметрів. Особливо ретельно робили амбразури для ведення вогню із стрілецької зброї та арки воріт.

Двоповерхова кругла оборонна башта на Наводницькій вулиці була зведена в 1838 році, а в 1835-1839 роках біля неї почалося будівництво нової казарми на два батальйони та школи кантоністів. Водночас будувалися башта №4 (1833-1839), артилерійський тир (1835-1839), Старо-Наводницька в'їзна брама. Ці споруди завершили з'єднання Васильківського укріплення з Печерською цитаделлю.

Казарми для першого навчального військового закладу Києва – школи кантоністів, де вчилися діти солдатів російської армії, прилягали до Кавалерійського бастиону фортеці. Таким чином споруди Печерського комплексу набули вигляду монументального оборонного кола з внутрішнім двором-плацом та вузькими амбразурами на зовнішній стіні. Чисельність особового складу гарнізону становила 1835 осіб, там було розміщено 104 гармати.

Будівництво продовжено в 1858-1859 роках: зведено новий двоповерховий будинок у формі видовженого прямокутника, розділеного за коридорною системою на 52 склепінчасті відсіки-каземати. Водночас з боку Наводницької балки споруджено церку в ім'я архистратига Михаїла в стилі московської архітектури XVIII століття.

Зазначена казарма кантоністів стала форпостом, на базі якого формувалися військові навчальні заклади різних часів.

Кантоністи – (від латинської *Kantonist*) означає військовозобов'язані. Такі школи були навчальними закладами нижчого розряду та існували в Російській імперії протягом 1805-1858 років. Солдати російської армії служили по 25 років, їм дозволялося мати сім'ю. Їх діти чоловічої статі мали право отримати елементарні загальноосвітні знання та військову підготовку в школах кантоністів.

Учні таких шкіл ділилися за віком на три групи: молодшу – від 7 до 10 років, середню – від 10 до 14 років, старшу – від 14 до 18 років. З 18 років кантоністів переводили у різні військові частини, де вони проходили військову службу до 45-ти річного віку. Після цього чоловіки отримували право займатися господарською діяльністю.

Семирічних хлопчиків відбирали в батьків та віддавали до спеціальної школи кантоністів, згодом вони ставали учнями військової школи та солдатами різних полків. Кантоністів молодшої групи привчали до майбутнього військового життя. Хлопчики середнього віку вже здобували освіту – навчалися письму, арифметиці, читанню, знали закон Божий. Старша група кантоністів вивчала військову справу. Частина з них привчалася до землеробства. Вони отримували гроші та харчі, як інші поселенці, що несли військову службу в різних округах Росії. Частина хлопців-кантоністів стали джерелом поповнення робочої сили на військових підприємствах. Саме так відбувалося з учнями Печерської школи. Діти нижчих чинів армії змалку навчалися ремісничих спеціальностей на Київському заводі Арсенал. Вони працювали там з 16-річного віку впродовж 25 років, тобто цей термін дорівнював службі в армії. Так, наприклад, протягом 1853-1856 років на заводі Арсенал працювало 316 робітників-кантоністів.

Серед останніх споруд Печерської фортеці слід зазначити зведення масивних Наводницьких воріт між баштою та приміщенням казарм (1852 рік) та облаштування Лисогорського форту (1872-1874 рр.). Масова розбудова території Києво-Печерської фортеці довгий час відбувалася без єдиного плану розвитку та без урахування історичного середовища Києва. Будівлі фортеці не завжди гармонійно вписувалися в ландшафт Печерська. Майже жодної уваги не приділялося дорожнім покриттям вулиць, що призводило до жахливої пилюки влітку та страшної грязюки під час весняних та осінніх дощів. Перші дерев'яні мощені вулиці з'явилися на Печерську в 1824 році, пізніше вулиці Московська та Наводницька було вимощено цеглою «в ялинку».

Згадуючи історію забудови Печерської фортеці, варто повідомити деякі дані про головну будівлю нинішнього ВІТІ. Перша цегляна двоповерхова споруда була зведена в 1839 році. 1912 року для парового опалення приміщень побудували

кочегарку. Завершилося оформлення споруди побудовою третього й четвертого поверхів у 1939-1940 роках. Це єдина будівля Печерської фортеці, яка з 1839 року використовувалася лише за призначенням – як військовий навчальний заклад. Цього року центральній будівлі ВІТІ виповнюється 170 років. Постановою Ради Міністрів Української РСР №442 від 06.09.1979 року «Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави» головна будівля інституту віднесена до пам'яток архітектури, що охороняються законом.

Повернемося до розвитку військової освіти в Києві.

1 жовтня 1865 року (14 жовтня за новим стилем) за наказом імператора Олександра II було засноване Київське піхотне юнкерське училище, тому його ювілейне та храмове свято припадає на День Покрови Святої Богородиці. Перше бойове хрещення випускники училища пройшли під час російсько-турецької війни 1877-1879 років.

З 1888 року юнкерське училище почало перехід до військово-училищного курсу. Слід зазначити, що на той час в російській армії існували два типи навчальних закладів: «військові» - комплектувані юнаками, котрі закінчили кадетські корпуси, та «юнкерські». Військові училища випускали своїх вихованців офіцерами, а юнкерські – підпрапорщиками в піхоту та кавалерію, лише згодом вони мали можливість стати офіцерами. Поступово всі училища в Росії (до 1911 року) було переведено у військові, а склад російського офіцерства після отримання ґрунтовної підготовки та високої кваліфікації був на рівні з німецькою армією та значно перевищував рівень французької.

У 1888 році при Київському юнкерському училищі було відкрито дворічні курси, на які приймалися за власним бажанням юнаки, котрі мали закінчену середню або вищу цивільну освіту. Велике значення приділялось військовій дисципліні (навіть муштрі), стройовій і фізичній підготовці, що давало можливість колишнім гімназістам, студентам або семінаристам ставати справжніми офіцерами. Значна увага приділялася розумово-виховній роботі та вивченню військових традицій. З загальних предметів вивчали Закон Божий, дві іноземні мови, хімію, механіку, аналітику, російську літературу.

За великі успіхи в підготовці офіцерських кадрів у 1897 році училищу було пожалувано за наказом імператора Миколи II Бойовий прапор та перейменовано в Київське військове училище.

З училищем пов'язані життя й діяльність відомих в Росії людей: на військово-училищних курсах навчався і закінчив їх з відзнакою майбутній головнокомандувач Добровольчої Армії (1919 рік) генерал-лейтенант А.І. Денікін, з 1901 року училище очолював генерал М. Шуваєв, майбутній Головний інтендант і Військовий міністр. З його ініціативи було споруджено великий манеж, побудовано до головного будинку училища лазарет, обладнана власна електрична станція, колишні амбразури перероблені у вікна. На порожніх землях навколо училища почали вирощувати городину. На заощаджені кошти був придбаний столовий посуд виробництва найвідомішого в Росії фарфорового заводу Кузнецова з монограмою училища та столове срібло.

Цікаво, що найчастіше «випадково губилися» срібні чайні ложки, оскільки випускники лишали їх на згадку про навчальний заклад. За такі «загублені» ложки з юнкерів утримували гроші і в роти надходили нові.

Дотримання традицій та піклування про високий рівень підготовки офіцерських кадрів були незмінними. Показовим є факт навчання в училищі 50 прапорщиків, учасників російсько-японської війни. Всі вони заслужили свій чин як відзнаку за участь у бойових діях у 1905 році, проте не мали спеціальної військової освіти. Прапорщики мешкали на приватних квартирах в Києві, навчались в окремих від юнкерів класах, окремо проходили заняття зі стройової підготовки.

Наслідки революції 1905-1907 років у Росії частково вплинули на морально-психологічний стан армії та певною мірою на життя училища. «Вільнодумство» деяких викладачів, що висловлювали своє незадоволення чинними порядками (це полковники Чемерисов, Бонч-Бруєвич, Матюшенко), погіршувало дисципліну. Тому в 1907 році були одночасно замінені начальник училища та командир батальйону. Були складені чіткі інструкції щодо життя в училищі. Наступного року збудовано новий тир, розроблено програму покращення фізичної підготовки, значно поліпшилося харчування та забезпечення військовим обмундируванням.

У 1913 році було завершено будівництво нового двоповерхового флігеля для класних приміщень, який з'єднував з головною спорудою церкву Архистратига Михаїла. З'явилися новий гімнастичний та фехтувальний зали, господарські приміщення, кімната для паління та перукарня.

Того ж року під час інспектування Головним Начальником Військово-навчальних закладів Великим князем Костянтином Костянтиновичем Київське училище посіло перше місце серед аналогічних навчальних закладів Російської імперії. У 1915 році, після смерті Великого князя Костянтина, училищу було присвоєне його ім'я. Скорочено училище почали називати Костянтинівським.

Юнкерам та офіцерам-випускникам Київського училища довелося брати участь у боях на фронтах Першої світової війни та в буремні дні 1917 року. 27 жовтня 1917 року дві роти юнкерів-костянтинівців разом з Корніловським ударним полком чотири дні відбивали атаки більшовицьких загонів, 1 листопада роти училища було розміщено на території Володимирського кадетського корпусу (зараз це приміщення Міністерства Оборони України), а 5 листопада їх було виведено за межі Києва. Так закінчився Київський період Костянтинівського військового училища.

18 травня 1917 року в Києві з ініціативи Українського військового комітету та за сприяння Центральної Ради було скликано перший Всеукраїнський військовий з'їзд. На ньому було прийнято резолюцію щодо освіти в Україні взагалі, та військової освіти зокрема.

7 липня 1917 року в Києві були відкриті агітаційно-просвітницькі курси для українців-військовослужбовців. Також почалась робота з українізації військових навчальних закладів. У вересні 1917 року в Києві почали роботу дві українські школи прапорщиків та українські відділи при інженерній й артилерійській військових школах.

Невдовзі, на базі Першої української школи прапорщиків і Костянтинівського військового училища була розгорнута перша українська юнацька школа. 20 листопада 1917 р. Згідно з наказом Генерального секретаря з військових справ С. Петлюри школі було присвоєно ім'я гетьмана Богдана Хмельницького. Школа складалася з чотирьох піших сотень, в ній завершували навчання юнаки, що не

закінчили повний курс підготовки в період існування російських військових училищ.

У січні 1918 р. юнкери з першої української військової школи брали активну участь у боях з червоногвардійцями на підступах до Києва. Чотири сотні юнкерів під командуванням сотника А. Гончаренка витримали важкий бій під Бахмачем, потім відступили на захід й зосередилися на обороні станції Крути. Вранці 27 січня до них на допомогу прибула ще одна сотня на чолі з сотником Омельченком з новоствореного Помічного студентського куреня, у складі якого були студенти-добровольці Українського народного університету, Київського університету Святого Володимира, старшокласники Кирило-Мефодіївської гімназії.

У складі об'єднаних юнацьких частин було приблизно 500 вояків та 16 кулеметів. Вони зайняли лінію оборони ліворуч і праворуч станції Крути. Підрозділи червоноармійців наступали вздовж залізничної колії з боку Бахмача. Нерівний бій розпочався вранці 29 січня і тривав понад п'ять годин. Майже 140 юнаків загинули, близько 150 було поранено. Залишки юнацьких сотень наступного дня військовим ешеленом прибули на станцію Бровари і перейшли під командування С. Петлюри.

Трагедія під Крутами стала свідченням непрофесійного підходу керівництва Центральної Ради та Генерального секретаріату до створення власних збройних сил, які в тій складній ситуації повинні були захищати ідеали Української Народної Республіки.

Навесні 1918 року, після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського, розпочалася робота з ліквідації військових навчальних закладів, що існували раніше. Восени Гетьманат ухвалює рішення про відкриття чотирьох військових юнацьких шкіл та трьох фахових юнацьких шкіл. До основних військових юнацьких шкіл приймали молодь з повною середньою освітою, курс навчання тривав один рік. Випускників шкіл розподіляли до фахових шкіл всіх родів військ, де вони вчилися ще два роки. На базі колишнього Костянтинівського училища теж почала працювати школа. Вона розмістилася на території Печерської фортеці (теперішні приміщення ВІТІ) й готувала офіцерів для української армії до залишення урядом УНР Києва. Курсанти з боями відходили на захід України.

Невдалі бойові дії військ УНР призвели до того, що курсанти воювали як рядові піхотинці. 20 березня 1920 року в запеклих боях під Меджибожем з 232 курсантів Київської школи живими залишилося 48 осіб. Деякий час залишки школи працювали в Кам'янці-Подільському, а згодом під тиском червоної армії разом із залишками інших частин опинилися на території Польщі.

На згадку про ті трагічні буремні часи 29 січня 2008 року на будівлі ВІТІ НУТУ «КПШ» було відкрито меморіальну дошку з нагоди 90-річчя героїчного подвигу українських юнаків під Крутами.

Подальша історія військових навчальних закладів пов'язана з розбудовою Червоної армії в роки радянської влади.

Офіційним днем створення інституту прийнято вважати 1 березня 1919 року, коли Реввоєнрада республіки затвердила штат інженерних курсів з підготовки командного складу робітничо-селянської червоної армії. Спочатку курси працювали в Москві, а невдовзі, після вигнання з України військ А.Денікіна, переїхали до Києва. Їх було розміщено в колишньому Костянтинівському училищі. Перший курс нараховував 140 слухачів. У зв'язку зі складною ситуацією на фронтах громадянської війни курси кілька місяців працювали в Харкові. Влітку 1920 року особовий склад та матеріально-технічне забезпечення курсів остаточно повернулися до Києва. 1 вересня 1920 року на інженерних курсах розпочалося навчання. 21 січня 1921 року курси було перейменовано на третю київську військово-інженерну школу командного складу. У перші роки існування заклад очолював комдив О.М.Аксьонов.

16 червня 1924 року школа була перепрофільована в Київську військову школу зв'язку. З 1926 року вона носить ім'я М.І.Калініна. За короткий період особовий склад школи досяг великих успіхів у справі підготовки висококваліфікованих офіцерів-зв'язківців. З 1929 року школа стає передовим навчальним закладом з лабораторіями, що забезпечували червону армію засобами зв'язку та фахівцями. Цього ж року школа вперше прийняла на навчання курсантів-дівчат. Школа носила звання «ударної», неодноразово посідала перші місця під час смотрів військових навчальних закладів СРСР.

6 березня 1937 року школа була перейменована в Київське військово-училище зв'язку ім. М.І.Калініна й у такій якості проіснувала кілька десятиліть.

У травні – червні 1941 року були проведені дострокові випуски всіх курсантів училища – більше тисячі чоловік. Невдовзі вони опинилися на фронтах війни. 22 червня 1941 року особовий склад училища зустрів у військових літніх таборах у Броварському лісі. О шостій годині ранку начальник училища генерал-майор О.С.Афанасьєв повідомив про напад фашистської Німеччини на СРСР. Ввечері надійшов наказ від начальника військ зв'язку Київського Особливого військового округу про приведення до повної бойової готовності засобів зв'язку силами курсантів та викладачів училища. Так для них почалася Велика Вітчизняна війна. З перших днів війни особовий склад училища брав безпосередню участь у боях на різних ділянках фронтів. У перших числах липня 1941 року за наказом Генерального штабу почалася евакуація училища в глибокий тил країни – до міста Красноярська, де в серпні вони розмістилися в казармах стрілецького корпусу й почали підготовку офіцерських кадрів.

Великі труднощі виникли з розгортанням навчального процесу через відбуття на фронті найбільш досвідченої групи викладацького та стройового командного складу. Головна увага бойової підготовки приділялася польовій виучці; основними предметами стали тактика, організація зв'язку, обладнання, топографія. З весни 1942 року помітно зросла кількість курсантів-дівчат. З липня 1943 року в училищі почали перекваліфіковувати політпрацівників армії на офіцерів-зв'язківців.

11 березня 1944 року за рішенням Президії Верховної Ради СРСР училище було нагороджене орденом Червоного Прапора. У тому ж місяці з училища до Києва була направлена група курсантів і офіцерів для відновлення споруд та охорони території училища. У червні почалося повернення училища з евакуації до Києва. 30 квітня 1945 року училище проводить останній прискорений достроковий випуск слухачів, обізнаних з найновішими засобами зв'язку.

Сотні вихованців і викладачів училища в роки війни були нагороджені орденами та медалями, в 125 наказах Верховного Головнокомандування згадувалися прізвища калінінців. Вісім випускників училища різних років були

удостоєні найвищих урядових нагород – звання Героя Радянського Союзу та Героя Соціалістичної праці. На алеї Слави головної площі території ВІТІ встановлено погруддя Героїв : Костіков А.Г. (з 29. 09. 1943 року – Герой Соціалістичної праці, брав участь у розробці реактивного міномета «катюша»), Стрелець П.Є. (лейтенант, командир партизанського загону на Брянщині, 1.09. 1942 р. посмертно удостоєний звання Героя), Проценко С.Ф. (підполковник, командир 269 стрілецького полку, за участь у форсуванні Дніпра 10.01.1944 р. посмертно удостоєний звання Героя), Бойко П.О. (пройшов дорогами війни від Москви до Берліна), офіцери Корнєв Г.І. та Якушев А.І. за подвиги на фронтах теж удостоєні звання Героя, Литвиненко М.Є. став повним кавалером чотирьох орденів Слави, після війни Оленич І.І. удостоєний звання Героя соцпраці.

Після завершення Великої Вітчизняної війни училище продовжувало успішно готувати офіцерів зв'язку для збройних сил країни. З 1946 року термін навчання становив три роки, зміцніла матеріальна база, було впорядковано клуб, спортивний зал, почав працювати військовий духовий оркестр. Було визначено основні навчальні цикли: Організація зв'язку, Навчальні дисципліни (тактика, зброя, топографія, військово-інженерна підготовка), Електротехніка і ремонт техніки зв'язку, Провідні засоби зв'язку, Радіотехніка, Станційно-експлуатаційні служби, Фізична підготовка, Іноземні мови. Навчально виховний процес завжди був головним напрямом у діяльності основних структур училища.

З молодим поколінням зв'язківців часто ділилися спогадами про війну ветерани: двічі Герой Радянського Союзу С.А. Ковпак, письменники К. Симонов та М. Луканін, офіцери училища Герої Радянського Союзу М.Є. Гриценко та Б.Г. Скетиба, фронтовики полковники Ф.Г. Березовський, М.В. Кузнецов, О.П. Черкасов. В переліку цих славних імен доречно згадати й тих курсантів, які займалися культурною роботою – співали в хорі та грали в духовному оркестрі, танцювали в ансамблі, формували команди КВК. Частими гостями училища були славнозвісний воротар київського футбольного клубу «Динамо» Олег Макаров та Народний артист України соліст Київської опери Сергій Козак, до речі, теж випускник училища.

4 грудня 1965 року, згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР, на базі середнього училища було створено Київське вище військово інженерне училище зв'язку імені М. І. Калініна. Після закінчення училища випускники отримували диплом інженера зв'язку з присвоєнням звання «інженер-лейтенант». На основі Положення про вищу школу була створена Рада училища, де розглядалися основні питання навчальної роботи, фізичної та стрійової підготовки курсантів, тематика методичної та особливо науково-дослідницької й видавничої діяльності.

У повоєнні роки успіхи особового складу училища неодноразово відзначалися грамотами й чесними нагородами Міністерства оборони.

Багато нововведень відбулося протягом 1973-1988 років, коли начальником училища був Герой Радянського Союзу (звання удостоєний за подвиги при форсуванні Дніпра), генерал-полковник Пилипенко Михайло Корнійович. Були вдосконалені матеріально-технічна база, керівництво навчальним процесом, розроблені нові навчальні програми, спрямовані на поліпшення наукових пошуків.

Автору статті пощастило спілкуватися з Пилипенком М.К. – дуже активною, енергійною людиною, яка багато уваги приділяла не лише роботі в стінах училища, а й патріотичному вихованню молоді. Попри свої почесні звання Героя Радянського Союзу, генерал-полковника, Почесного громадянина Києва він залишався відкритою скромною людиною, серед перших разом з курсантами й офіцерами училища брав участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Окрасою будь-якого навчального закладу є його люди. Таких чудових фахівців, наполегливих і досвідчених вихователів молодого покоління чимало працює у ВІТІ й зараз. У короткій статті перерахувати хоча б частину з них просто неможливо. Це начальник інституту генерал А.І.Міночкін, полковники О.О.Овчаров, В.А. Романюк., В.М. Юхимець., М.О. Клименко, Р.Г. Лазута, О.В.Кувшинов, О.І.Остапук та багато інших.

Певний внесок в освітньо-виховний процес у ВІТІ роблять викладачі кафедри української мови, літератури та культури НТУУ «КПІ». Ми повністю підтримуємо основну мету подальшого розвитку вищої освіти – переростання

кількісних показників у якісні. Гуманітарні дисципліни, що викладаються працівниками кафедри, спрямовані на розширення фундаментальних знань курсантів. Вища освіта повинна виховувати справжнього громадянина України, для якого потребою є не лише фундаментальні фахові знання, а й підвищення загальноосвітнього рівня, розвиток сучасного світогляду. Ми прагнемо виховувати високоосвічене, раціонально свідоме молоде покоління, яке б могло пишатися своїми досягненнями і розбудовувати могутню незалежну Україну.

24 серпня 2009 року почесним маршем Хрещатиком пройшла рота курсантів першого курсу ВІТІ. Дивлячись на їх серйозні обличчя, на те, як хлопці чітко карбували крок, я відчувала не лише радість, а й гордість за те, що в становленні цих вчорашніх школярів є частка моєї праці.

Валентина Герасимчук

КРЕАТИВНА ФУНКЦІЯ СЛОВА

На сьогодні дедалі очевидним є феномен взаємозлиття і взаємопереливання різних сфер свідомості – „нарративного зближення” літературного, філософського і наукового дискурсів – в одному вербальному тексті, що розмиває його традиційно усталені жанрово-стильові межі. Зауважений процес настійливо прибирає характеру тотальності надто у філософії і літературі.

Трансуб’єктивний зміст оповідної мовленнєвої форми виводить на екран проблемальності епістемологічну потребу відтворити полісутність нашого “Я” в його фундаментальних формах життя і досвіду – лінгвістичних, психологічних, онтологічних, філософських і культурологічних. Осмислення власної суб’єктивності через текст, дискурс, нарратив відкриває простір для нових можливостей творення та відтворення смислів щоразу ширшого контексту окресленої суб’єктивності аж до “схоплення” всезагальних онтологічних вимірів людини, не гублячи при цьому первнів її емпіричного досвіду. Семантичний простір слова, його статус пов’язаний з двома типами свідомості, які і

здійснюють в широкому сенсі розрізнення “слова” по лінії дихотомії художнє/нехудожнє. Семантичні поля між ними чітко не окреслені, приміром, „художнє слово” зазвичай виводиться із „внутрішньої форми слова”, із первісного, всуціль образного, але неметафоричного мислення людини (О.Потебня, О.Веселовський). „Нехудожньому слову” надається передовсім статус однозначності, що випливає з принципу тотожності знака та його означення.

Ідея онтологізації мови в ХХ ст. розгорнулася в різних лінгвофілософських модусах. М.Гайдегер ділить її на “буттєву” (поетичну) і “безбуттєву” (мову-безкоріння). Ж.Лакан обґрунтовує концепцію *пустого* та *повного* мовлення. Повернутися до “*повноти мови*” з причин її сучасного “тотального спустошення” закликає П.Рікер. Для Г.-Г.Гадамера мова – феномен, що містить у собі “власну істину”, виводить у світ щось таке, що стає “реальністю”.

З тезою Г.-Г.Гадамера корелює теорія “мовленнєвих актів” (перформативів) Дж.Остіна, який у граматичному сенсі розгорнув “дієву” сутність мови як “реальності”. У модусі дієвості тексту експлікується і філософія онтокомунікації (Г.Батищев), і філософія вчинку (М.Бахтін). Слово, за цими теоріями, не тільки “говорить”, воно є “вчинком”, “діє”. Головне при цьому визначитися, що мова *здійснює*, а що *виражає*. Використання в тексті перформативних дієслів (“мовленнєвих актів”) надає йому абсолютно інших якісних характеристик, оскільки те, що говориться, постає не описом реальності, а “самою реальністю”. Ці дієслова (“мовленнєві акти”), “діючи”, перетворюють текст на реальність, на життя, а модальність тексту – на дієву структуру. Дж. Остін виокремив два типи висловлювань – перформативи і дескриптиви. Дескриптиви описують стан речей, вони можуть бути хибними або правильними, як у бінарній формальній логіці; перформативи не можуть бути ні хибними, ні правильними, вони самі позначають дію, з чого В.Руднєвим робиться парадоксальний висновок: якщо перформативна гіпотеза правильна, то це рівноцінно тому, що вся реальність поглинута мовою, і поділ її на речення і опис ним всього втрачає смисл. Це відповідає теорії про можливі світи і віртуальні

реальності, згідно з чим дійсний світ – лише один із можливих, а реальність – одна із віртуальних реальностей.

Причому в тексті може “діяти” не тільки слово, ставати “вчинком”, “діяти” може сам текст. Як “мовленнєвий акт” він зумовлює стан речей, творить персонажів і здійснює їх вчинки, внаслідок чого з’являються різні можливі світи і нові концепції. Текст відтак надає реального існування багатьом речам.

Названі теорії можна тлумачити як своєрідний виклик уявленням про художні тексти як про мовну гру. Вони повертають текст до реальності, до філософських і культурологічних конвенцій, які кореспондуються з онтобуттям людини. Уявлення про літературну подію, про літературний текст як “мовленнєвий акт”, як “філософію вчинку”, як глибинну “онтокомунікацію” може стати діалогічною моделлю роздумів про культуру та модуси її існування загалом.

У контексті діалогічної філософії конкретизує креативний статус слова М.Бахтін. Зауваживши, що “межі між художнім і позахудожнім, між літературою і нелітературою тощо не богами усталені раз і назавжди”, він проводить лінію розрізнення за типом “слова”, за його когнітивним значенням, запропонувавши принцип тріади – *слово поетичне, слово прозове і слово наукове*. Якщо слово наукове (слово-поняття, слово-термін) однозначне (односмислове), слово прозове двозначне (двосмислове), то субстанційною ознакою поетичного слова є його особлива “недіалогічність”, яка все ж вимагає “чіткого відчуття в ньому двох смислів”. За жодних умов не можна собі уявити поетичне слово (троп, метафору, символ), розгорнуте як дві репліки діалогу, тобто як смисли, розділені між собою двома різними голосами. Через це двозначність (чи багатозначність) поетичного слова не спричинюється до його “двоакцентності”. “Навпаки, поетична “двосмисловість” тяжіє до одного голосу і до однієї акцентної системи, тобто у поетичному слові взаємозв’язки усіх смислів “не виходять (і не можуть вийти) за межі ставлення слова до свого предмета і до різних моментів цього предмета”. Багатосмисловість поетичного слова передбачає “єдність і собі тотожного голосу і його повної самотності у своєму слові”. У разі вторгнення до нього “чужого голосу, чужого акценту, іншого погляду на зображений акцент” поетичний план тексту руйнується і переводиться до плану тексту прозового. “Чужий голос” у

тексті часто розмикає і розводить слово і предмет, що його воно позначає, на декілька когнітивно-концептуальних картин світу, які між ними розміщуються.

Природа поетичного слова (художнього) розкривається функційно, в контексті органічних взаємозв'язків у тексті в процесі конкретизації. Зазвичай поетичні тексти відтворюють глибинні розмисли і переживання, граничні їх стани - кохання, горя, ненависті, захоплення, розпачу тощо. Вони таким чином відтворюють “олюднену” суть людини і Всесвіту, її міфологічну “пророслість” в Універсум, який віддзеркалює ці людські стани, оскільки ніколи світ не матиме іншого обличчя, ніж людське, одушевлене і одухотворене, і поетичні тексти якнайближче підступаються до розуміння цієї істини. Саме такі тексти являють світу онтологічну мить прозріння (осяяння, озоріння), яка є найвищою насолодою, найкоштовнішою винагородою за “тривалі муки творчості”. Особливо рельєфно і глибинно природа поетичної художності проявляється в поезії (що зрозуміло і закономірно, йдеться ж про поетичну художність). Стан блаженства, осяяння як прояв найглибнішого “взаєморозуміння з небесами” відтворений у ліричній перлині М.Лермонтова (“Коли хвилюється злотоколоса нива”). Герой М.Лермонтова наближається до цього стану через нанизування вражень – від конкретного іманентного чуття до всеосяжного, трансцендентного (кожна окрема художня деталь, пропущена героєм через себе, свої почуття, зрештою, складається в картину цілісного світопочування, яке винагороджується долученням до сакрального знання, процес заломлення трансцендентного у феноменальному: “І щастя можу я збагнути на землі, І в небесах я бачу Бога”). Л.Костенко такий стан спостигає “раптом” як благодать, як дарунок небес (“Буває мить якогось потрясіння”). “Осяяна” душа ліричної героїні розгортається навпаки – від трансцендентного всеосяжного стану до іманентного, глибинного (“З облич спадають маски. Зі всього світить суть усіх речей” – сакральне проявляється в профанному, вічне – в конкретно-часовому).

Отже, слово субстанційно постає як повнообсягова реальність, креативне наповнення якого відкриває простір для всеосяжного буття людини.

Література.

1. *Бахтин М.М. Человек в мире слова. – М.: Российский открытый ун-т, 1995. – 140 с.*
2. *Бахтин М.М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники. – М., 1986. – С.82–160.*
3. *Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высш.шк., 1989.–404 с.*
4. *Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. –280 с.*
5. *Лотман Ю.М. Структура художественного текста: Семиотические исследования по теории искусства. – М.: Искусство, 1970. –384.*
6. *Остин Дж. Как производить действия при помощи слов? Смысл и сенсibiliти // Остин. Дж. Избранное. – М.: Идея-Пресс; Дом интеллектуальной книги, 1999.*
7. *Потебня А.А. Психология поэтического и прозаического мышления // Потебня А.А. Мысль и язык.– М.: Лабиринт, 1999. – С.218–251.*
8. *Хайдеггер М. Бытие и время. – СПб.: Наука, 2002. – 451 с.*

Лілія Динікова

МОВНІ ТРАДИЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ПРЕСИ

Кримськотатарська мова є рідною мовою тюркського населення, що проживало на Кримському півострові. Вона належить до групи кипчакських мов (кумикської, кримсько-караїмської, окремих діалектів каракалпакської, узбецької, середньовіковокипчакської, куманської мов), що різною мірою випробували на собі дію огузьких мов, в даному разі переважно на рівні фонетики і частково лексики.

Письмові традиції кримськотатарської мови сходять принаймні до XIII– XIV століть, до часу розквіту Золотої Орди і створення в Криму відомого кипчакського пам'ятника Codex Cumanicus – латинсько-персидсько-куманського (кипчакського) тримовного словника приблизно в 1294-1295 роках в Солхаті, написаного італійцями з використанням уперше латинського алфавіту для

тюркської мови. Кримськотатарська мова разом з іншими близькими до неї кипчакськими мовами є прямим спадкоємцем як цього пам'ятника, так і інших кипчакських пам'ятників XIII – XIV століть, що збереглися на території Сирії та Єгипту.

У зв'язку з поширенням ісламу на Кримському півострові кримські татари стали користуватися арабською письмовою системою. Всі письмові пам'ятники мови, відомі до 1928 року, написані арабським письмом. Такими є старокримські і огузькі написи XIII – XV століть, а також пам'ятники XVI-XVIII століть: „Про похід Іслам-Гирея на Польщу” Джан-Мухаммеда, „Асеб-ус-сейяр” („Сім планет”) Сеїда Мухаммеда Різи, „Ель Мухит-уль-бархані” – („Океан доказів”), численні ханські ярлики та ін.

Дослідник Н.К. Дмитрієв вважав, що „Рукописи *чистою* кримськотатарською мовою відсутні”. Це будуть, з відомих історичних причин, рукописи чагатайською мовою. [1]. Арабською графікою почалося викладання кримськотатарської мови в школах Криму в 60-х роках XIX століття, нею видавалася з 1883 року в Бахчисараї перша кримськотатарська газета „Терджиман” („Перекладач”), що є і першою газетою в тюркському світі. Її видавець Ісмаїл Гаспринський реформував арабське письмо стосовно кримськотатарської мови. Арабське письмо піддавалося реформі також в 1921 і 1924 роках. У 1928 році для кримськотатарської мови було прийнято тюркське уніфіковане латинізоване письмо, спеціально розроблене для тюркських мов висококваліфікованими фахівцями того часу, що працювали у Всесоюзному Центральному комітеті Нового тюркського алфавіту (ВЦКНТА), перетвореного пізніше у Всесоюзний Центральний комітет Нового Алфавіту (ВЦКНА), що існував при Всесоюзному Центральному Виконавчому Комітеті (ВЦВК).

За наказом Наркомпросу РРФСР № 939 від 22 червня 1938 року кримські татари перейшли на кириличну писемність російської мови. Таким чином, за короткий час неодноразово змінювалася письмова система мови, що негативно відбилося як на розвитку структури, так і на функціонуванні кримськотатарської мови.

Відомо, що кримськотатарський друк був одним із найбільш ранніх в тюркомовному світі. За відомостями проф. Бекир Чобан-заде, ще в середині XIX століття в місті Ески-Шехирі в Туреччині кримськотатарська діаспора видавала газету рідною мовою[2, с. 14].

Кримськотатарською мовою наприкінці XIX – початку XX століття видавалися газети і діаспорою, яка жила в Румунії. Такі газети, як “Dobruca” (“Добруджа” з 1888 р.), “Nareret” (“Рух” з 1896 р.), “Sadagat” (“Відданість” з 1897 р.), “Sarg” (“Схід” з 1898 р.), “Sada-i-millet” (“Голос нації” з 1898 р.), “Dobruca sedasi” (“Голос Добруджи” з 1910 р.) та ін., зіграли важливу роль у становленні та розвитку періодики кримськотатарською мовою.

Але найбільш вагомою національною газетою в кінці XIX – поч. XX століття була газета “Терджиман” (“Перекладач”), яку видавав відомий просвітителі Ісмаїл Гаспринський з 1883 року в Бахчисараї. Це була перша тюркомовна газета в Російській імперії.

Перший номер вийшов 10 (22) квітня тиражем 370 примірників [3]. Певний період газета видавалася російською та кримськотатарською мовами. Починаючи з 9 грудня 1905 року газета видається тільки кримськотатарською мовою [4]. Але іноді деякі важливі статті й інформації продовжували друкуватися кримськотатарською і російською. Хоча з 1885 року „Терджиман” виходила двічі на тиждень [5], потім протягом наступних десяти років у зв'язку з матеріальними труднощами газета знову виходить один раз на тиждень. Після цього періодичність збільшується до трьох разів на тиждень, а з 10 жовтня 1912 року газета стає щоденною [6, с. 225], адже з кожним днем вона все інтенсивніше розповсюджується як в Криму, так і за його межами: Казань, Астрахань, Уфа, Баку, Нуха, Шуша, Тіфліс, Стерлітамак, Махачкала, Бухара та багато інших міст Російської імперії склали географію передплатників газети. За межами імперії „Терджиман” поширювався в Туреччині, Ірані, Іраку, Афганістані, Сирії, Єгипті, Індії, Китаї, Румунії, Болгарії і навіть у Японії.

Якщо в 1891 році тираж газети склав 1,5 тисячі екземплярів, то до 1905 року передплатників налічувалося близько 5 тисяч.

“Терджиман” відрізнявся й багатством змісту. Крім політичної публіцистики, різних цікавих новин, Енциклопедії знань, досить корисних матеріалів для домашнього й дитячого читання, публікувалися й численні літературно-художні матеріали, серед них романи самого І. Гаспринського “Molla Abbas” („Молла Аббас”) (1887 р.), “Kun dogdu” (“Сонце зійшло”) (1905 р.), оповідання “Arslan giz” (“Дівчина-левиця”) (1893 р.), “Ivan ve Suleyman” (“Іван і Сулейман”) (1897 р.), “Bela-i-islam” (“Лихо Ісляму”) (1905р.), “Tikbas qiz” (“Непокірна дівчина”) (1897 р.) і багато інших художніх творів спочатку публікувалися на сторінках газети. “Терджиман” був своєрідним “полем досвіду” для цілої плеяди кримськотатарських письменників кінця XIX – початку XX століття: С. А. Озенбашли, А. С. Айвазова, Х. Керема, О. А. Акчокракли, У. Ш. Тохтаргази, А. Шейх-заде, У. Самі. Тут друкувалися й перші оповідання відомого письменника Аблякіма Хильмій, нариси і оповідання Н. Челебиджихана, Д. Сейдамета і Б. Чабан-заде. Говорячи про значення газети „Терджиман”, відомий татарський просвітитель Джамаледін Валіді відзначав, що “Терджиман” для тюркських народів був важливіше, ніж “Time” для Європи. [7, с. 26].

Під час хвороби й після смерті Гаспринського в 1914 році “Терджиман” редагувався відомим суспільним і політичним діячем, письменником А. С. Айвазовим. В 1916 році головним редактором „Терджиману” був Абляким Хильмій. Газета видавалася до 1918 року. Усього було видано з додатками більше 3000 номерів газети. Культурологічні матеріали газети й сьогодні є основним джерелом для написання історії національної культури кінця XIX – початку XX століть не тільки кримських татар, а й інших тюркомовних народів. Враховуючи важливість і цінність цих матеріалів, в кінці 1970-х – на початку 1980-х років зроблені конспекти, які потім були збагачені архівними джерелами, спеціальними коментарями, словником важких слів, вступною статтею й видані окремою книгою в 1999 році [6].

Крім газети „Терджиман”, з 1906 року Гаспринський починає видання першого в тюркомовному світі жіночого журналу “Alem-i-nisvan” (“Світ жінок”) і журналу для дітей “Alem-i-subyan” (“Світ дітей”), випускає сатиричний журнал “Ha-ha-ha” (“Ха-ха-ха”).

У період з 1906 по 1908 роки у місті Карасувбазарі в будинку братів Ачкиназі кримськотатарською мовою періодичністю 4 рази на тиждень видавалася газета “Vetan hadimi” (“На службі Батьківщини”). Газета гостро критикувала політику царизму. Восени 1908 року газета не видавалася і була вилучена з бібліотек.

27 червня 1917 року стало виходити одне із найбільш вагомих видань кримськотатарською мовою в період революції і громадянської війни - газета “Millet” („Нація”), яка висвітлювала все про Кримський півострів (політичне, культурне життя).

Крім “Millet”, в період з 1917 по 1921 роки кримськотатарською мовою видавалися газети “Qırım osagi” (“Кримське вогнище”), “Qırım haberleri” (“Кримські відомості”), “Nag ses” („Голос правди”), “Qırım musulmanlari” (“Кримські мусульмани”), журнали “Yesil ada” (“Зелений острів”), “Bilgi” („Знання”) та ін. За підсумками дослідників, які в своїх працях вивчають історію кримськотатарського друку, в період з 1920 по 1930 роки кримськотатарською мовою видавалося приблизно 70 газет і журналів. В це число входять районні й багатотиражні газети.

Найбільш поширеною серед них була газета “Янъы дюнъя” (“Новий світ”). Тисячі номерів газети, насичені важливою історико-культурною й науковою інформацією, зберігаються й сьогодні не тільки в Центральній російській бібліотеці в Москві, але й у кримських архівах і наукових залах окремих бібліотек. Крім цього, в руках у кримських читачів є 650 екземплярів книги “Медений эснас: 1920-1938” („Культурний процес: 1920-1938”) видавництва „Таврія” 1997 року. Книга містить близько 500 сторінок конспектів з газет “Янъы дюнъя”, транслітерованих з арабської графіки на кирилицю, збагачених коментарями, словником складних слів, спеціальним словником псевдонімів кримськотатарських авторів довоєнного періоду й вступною статтею. Тому досить докладне уявлення про зміст публікацій цієї газети можна взяти з цього видання.

“Янъы дюнъя” спочатку (з 1918 року) друкувалася в Москві. Видавала її група турецьких комуністів на чолі з Мустафою Субхи. У квітні 1919 року

редакція газети переїжджає в Крим. З 1920 року “Янъы дюнъя” редагувалася Мамутом Недімом. Після встановлення радянської влади в Криму “Янъы дюнъя” стає органом ОК ВКП(б) КримЦВКа і Кримпрофради. Редакторами газети в довоєнний період були також Дж. Гафар, Т. Бояджиєв, В. Абілев, А. Озенбашли, І. Сейфулаєв і Дж. Акімов [8].

Мова “Янъы дюнъя” відрізняється простотою й багатством стилів, має величезний лексичний склад. Орфографія реформована й легко читається. Практично будь-які запозичення з арабської й перської мов і складні слова загальнотюркського шару вільно виявляються в спеціальних словниках. Колекція газети “Янъы дюнъя” особливо важлива сьогодні для відродження й розвитку термінологічної бази кримськотатарської мови.

Тираж “Янъы дюнъя” до 1931 року досяг 10000 екземплярів. З кінця 1929 року газета видавалася латиницею, а з 1938 року – кирилицею.

З 1918 року газета виходила під назвою „Янъы дюнъя”. Після депортації з 1944 по 1957 рр. періодичних видань кримськотатарською мовою не було з відомих причин. А в 1957 році оновилося друкування газети під зміненою назвою „Ленин байрагы” („Ленінський прапор”). 1 травня 1957 року виходить перший номер газети маленьким форматом А3. Газета висвітлювала суспільно-політичне, культурне життя кримськотатарського народу. Виходила вона двічі на тиждень. З 1 травня 1964 року газета виходить тричі на тиждень форматом А1. З липня 1989 року на деякий час газета змінює назву на „Къызыл Кърым” („Вісник Криму”). Останній номер, який вийшов в Ташкенті, датується 25 грудня 1991 року, а з Нового 1992 року газета вже починає видаватися в Криму під назвою „Янъы дюнъя”. Під цією ж назвою газета видається і зараз.

Ще одним із періодичних видань, що видавався в Узбекистані, став журнал „Йылдыз” („Зірка”). Перший номер його вийшов в 1976 році. Редактором журналу став Черкез-Алі, редколегія складалася із відомих сучасних кримськотатарських письменників: Шаміля Алядина, Юсуфа Балата, Уріє Едемовеї та інших. Спочатку журнал виходив двічі на рік, а з 1980 року вже шість разів на рік. На сьогоднішній день журнал не змінив своєї назви і користується популярністю серед читачів.

У період масового повернення кримських татар на Батьківщину в Криму почали виходити такі газети, як “Авдет” („Повернення”), „Арекет” („Рух”), „Адалет” („Справедливість”), „Эдебият ве санат” („Література і мистецтво”).

Дослідження засвідчують, що кримськотатарська періодика перетворилася в потужну індустрію. Про це яскраво свідчить і той факт, що із всієї друкованої продукції Криму 83% надруковано кримськотатарською мовою.

Література:

1. *Дмитрієв Н. К. Про методикау вивчення кримськотатарських діалектів і фольклору // Економіка і культура Криму . – № 9-12. – Сімферополь, 1934.*
2. *Cobanzade B. Qınmtatar edebiyatında qurultaycılıq ve milletcilik. - Баку, 1929. - 33 s.*
3. *Гаспринський І. В перший рік видання газети // Терджиман. – 1891. – 30 грудня.*
4. *Гаспринський І. Домепер... // Терджиман. – 1905. – 9 грудня.*
5. *Гаспринський І. Подяка // Терджиман. – 1885. – 18 жовтня.*
6. *Керим І. Гаспринскийнинъ «джанлы» тарихи. -Акъмесджит: Тарпан, 1999.-408 с.*
7. *Cobanzade B. Gazeteciligimizin tarihine dogru // Ileri.- 1927. №1- S. 21-26.*
8. *Велієв А. Газетанынь бфш муаррирлери // Янъы дюнъя. – 2004. – 1 січня.*

Лідія Дубенюк

МИСТЕЦТВО ВЕДЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ

Велике діло - добре слово. Воно часом дорожче від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині як хліб і

Переговори – частина нашого повсякденного життя. Сьогодні все частіше доводиться використовувати переговори, оскільки кожна людина хоче брати участь у прийнятті рішень, які стосуються її інтересів. Усе менше людей погоджується з нав'язаними кимось рішеннями в діловій сфері, політиці або сімейних стосунках.

Ми досягаємо бажаного шляхом переговорів. І хоча переговори трапляються щодня, не всі з нас уміють вести їх так, щоб досягти успіху, не залишивши відчуття втоми, роздратованості чи образи.

Найчастіше люди використовують так звані жорсткий та м'який підходи ведення переговорів.

Жорсткий підхід – це змагання сили, в якому той, хто займає крайню позицію та наполягає на своєму, отримує більше. Однак такий підхід часто викликає таку саму жорстку реакцію, яка стомлює його самого, погіршує відносини з іншою стороною. Такий підхід може обернутися поразкою для обох сторін.

М'який підхід – це такий підхід, при якому людина бажає уникнути конфлікту та заради досягнення домовленості охоче йде на поступки. Використовуючи такий підхід та наштотхнувшись на жорсткий підхід, людина відчуває себе ображеною. Навіть взаємний м'який підхід не завжди дає кращі результати. Згадайте оповідання О'Генрі про бідне подружжя: любляча дружина продає своє волосся та купує чоловікові ланцюжок для годинника, а чоловік, який не знає про це, продає свій годинник, щоб купити дружині красивий гребінець для волосся.

Для досягнення ефективного результату переговорів існує інший підхід – це **принципові переговори**. Цей метод можна застосовувати майже за будь-яких обставин і складається з чотирьох правил.

Перше правило (люди). Розрізняйте людей та зміст переговорів.

Порівняйте два висловлювання:

А) Ваша фірма зовсім ненадійна. Ви обслуговуєте наші комп'ютери, але вони постійно ламаються. Ви неякісно працюєте.

Б) Наш комп'ютер знову зламався. Це вже вдруге за місяць. Останній раз він був три дні в неробочому стані. Нашій організації потрібні працюючі комп'ютери. Дайте пораду, що нам робити: змінити фірму, подати до суду на виробника чи щось інше?

Зазначимо, що ми маємо справу не з абстрактними представниками іншої сторони переговорів, а з людьми. Ваші партнери мають свої почуття та погляди. Вони можуть ображатися, розгублюватися, налаштуватися дружньо або вороже. Непорозуміння та образи можуть негативно вплинути на процес переговорів, тому завжди чітко розрізняйте людей, які ведуть переговори, та зміст переговорів.

Друге правило (інтереси). *Зосередьтеся на інтересах, а не на позиціях.*

Уявіть собі ситуацію: два читачі сперечаються в бібліотеці. Один хоче відчинити вікно, інший бажає, щоб воно залишалося зачиненим. Вони сперечаються, наскільки його відчинити: зробити щілинку, відчинити наполовину чи на три чверті. Жодне з рішень не влаштовує обох. Входить бібліотекар та питає одного, чому він хоче, щоб вікно було зачинене. "Щоб запобігти протягу", – відповідає той. Питає іншого. "Щоб провітрити приміщення," – відповідає читач. Після хвилини роздумів бібліотекар широко відчиняє вікно в сусідній кімнаті – свіже повітря потрапляє без протягів.

У цій ситуації бажання відчинити чи зачинити вікно – це позиції сторін, а побоювання протягів чи бажання провітрити приміщення – інтереси. Щоб досягти розумного рішення, необхідно узгоджувати інтереси, а не позиції.

Третє правило (варіанти). *Шукайте такі варіанти, які максимально задовольнили б обидві сторони.*

Дуже часто люди помилково вважають, що завжди діє принцип: чим менше тобі, тим більше мені. Але оптимальна тактика полягає в тому, щоб спільними зусиллями знайти найбільш правильний варіант.

Порада. *Подивіться на проблему з різних точок зору: зі своєї, з точки зору партнера, стороннього спостерігача, психолога, юриста, економіста, політика та інших. Проаналізуйте, що кожен із них міг би запропонувати.*

Співпрацюйте з іншою стороною для того, щоб знайти варіант, який влаштував би обидві сторони.

Четверте правило (критерії). Наполягайте на використанні об'єктивних критеріїв.

Уявіть собі, що ви будете дім і замовили будівництво фірмі. Під час обговорення умов контракту виникло питання про глибину фундаменту. Ви кажете, що вам потрібен міцний фундамент, а представник фірми пропонує робити фундамент, глибина якого вісімдесят сантиметрів. У цьому разі необхідно наполягати на використанні об'єктивних критеріїв. Чи існують офіційні норми для даного типу ґрунтів? Як глибоко зроблений фундамент інших будинків у цьому районі? Чи існує загроза землетрусу?

Порада. *При досягненні рішення наполягайте на використанні критеріїв, наводьте приклади, порівняння.*

Розібравши загальні принципи і стратегію переговорів, розглянемо питання щодо тактики ведення переговорів.

Необхідно зауважити, що ділові переговори складаються з двох етапів – з підготовчого періоду та переговорів (початок зустрічі, внесення пропозицій та їх обговорення, підведення підсумків, завершення переговорів, оцінка проведених переговорів).

Щоб бути впевненими під час переговорів, потрібно попередньо продумати весь можливий сценарій процесу переговорів як з вашої позиції, так і з позиції іншої сторони.

Наводимо список питань, який допоможе послідовно підготуватися до переговорів.

Підготовчий період:

- Яке найбільш зручне місце переговорів?
- Який зручний час для переговорів?
- З ким ви зустрічаєтесь?
- Якими повноваженнями наділений ваш опонент?
- Яка у вас є інформація про опонента?
- Наскільки інша сторона зацікавлена в зустрічі?

- Хто з впливових осіб може підтримати вас?
- Які теми ви плануєте обговорити?
- Які ваші цілі?
- Які питання ви будете ставити?
- Які питання може ставити опонент?
- Які можуть виникнути спірні питання?

Початок зустрічі.

На цьому етапі важливо створити відповідну атмосферу взаєморозуміння.

Для цього вам стануть у пригоді:

- пунктуальність;
- дружнє привітання;
- щира посмішка;
- відкритий погляд;
- чітка та конкретна мова;
- увага до слів опонента;
- повага до поглядів опонента.

Внесення пропозицій.

При внесенні пропозицій пам'ятайте, що вони мають бути викладені в такій формі, щоб врахувати не тільки ваші інтереси, а також інтереси іншої сторони.

На цьому етапі вся ваша попередня підготовка доведе, наскільки вона була плідною. Використовуйте правила принципів переговорів.

Підведення підсумків.

Підведення підсумків допомагає з'ясувати, які питання були обговорені і з яких було досягнуто згоди. Дуже важливо також вислухати висновок, зроблений опонентом. Завжди є ризик того, що те, що на вашу думку погоджено, пропущено в підсумку вашого опонента. Якщо раптом це трапиться, важливо, щоб сторона, яка помітила помилку, відразу про це висловились.

Оцінка проведених переговорів.

Подумайте над списком питань, який допоможе вам зосередитись на сильних сторонах і недоліках.

- Чи достатньо ви підготувалися до переговорів?
- Чи достатньо вивчили опонента?
- Чи підготували план переговорів?
- Чи комфортно почувалися під час переговорів?
- Чи вдалося вам створити невимушену атмосферу?
- Чи вмієте ви контролювати свою жестикуляцію та міміку і чи розумієте жестикуляцію та міміку інших?
- Наскільки ви вмієте зосереджуватись і слухати?
- Наскільки вам вдалося застосувати метод принципів переговорів?

Процес аналізу допоможе вам удосконалювати навички ведення переговорів.

Переговори вважаються успішними, якщо обидві сторони високо оцінюють їх результати.

Ольга Карбовська

СИНТАКСИС – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА У ВИВЧЕННІ ФАХОВОЇ МОВИ

*Коли зникає народна мова – народу
більше нема! Відберіть у народу все –
він усе може повернути, відберіть мову –
він ніколи більше не створить її:
вмерла мова в устах народу – вмер і народ*

(К. Ушинський)

Мову називають дивною зброєю в руках людства. Однак користуватися нею потрібно вміло, вивчаючи всі її особливості й секрети. А чи може хто-небудь з нас з впевненістю сказати, що досконало володіє рідною мовою? Думається, що таких буде мало. І ось чому: чим більше ми усвідомлюємо багатство й велич нашої

мови, тим гостріше відчуваємо необхідність вдосконалювати свій стиль, боротися за чистоту мови, її збагачення, сприяти її розквіту.

У свій час Вольтер сказав: «У шість років можна вивчити всі головні мови, але все життя потрібно вчити свою рідну мову».

Навіть якщо ви вільно володієте літературною мовою, завжди потрібно думати над тим, як зробити свою мову багатшою, виразнішою. Чим освіченіша людина, тим більші вимоги в неї до своєї мови, тим гостріше вона розуміє, як важливо вчитися хорошій мові у класиків української літератури. Словом можна висловити найтонші відтінки думки, розкрити найглибші почуття. Немає такого поняття, яке не можна було б назвати словом. Читаючи твори українських письменників, ми поринаємо у світ, створений їхньою уявою, стежимо за думками і поведінкою їхніх героїв і переконуємося, що література – мистецтво слова. Потрібно тільки вміло ним користуватися. Ось вім'я цього необхідно вивчати синтаксис, який досліджує тексти з погляду його побудови, призначення, способів зв'язку між окремими компонентами, логічних основ розвитку мислення.

Становлення і розвиток мови – це вираження історичного та духовного буття людини, сила, здатна впливати на характер розвитку дійсності.

У роботі «Короткий довідник з синтаксису сучасної української мови (для студентів технічних спеціальностей)» вміщено теоретичний і практичний матеріал, що допоможе активізувати і поглибити знання з синтаксису сучасної української мови. Вправи і завдання, тестова робота, контрольні-тренувальні вправи на розвиток мовних навичок сприятимуть розвитку вмінь працювати із текстами наукового, художнього, офіційно-ділового стилів.

Наприклад:

І. Виберіть найбільш вдалі для даного стилю вставні слова і речення, поясніть свій вибір.

Учених дуже цікавить, чому немає гранітної оболонки на дні океанів. (Може, можливо, мабуть) вона була розірвана у ті часи, коли величезний праматерик, з якого утворилися всі сучасні материки, розповзався по поверхні землі? А (може, можливо, мабуть), (як вважали деякі дослідники, на думку деяких дослідників, як думають деякі дослідники, як здається деяким дослідникам),

якимсь небесним тілом, силами тяжіння від Землі було відірвано чималий шмат її поверхні і з цього утворився супутник Землі Місяць?

II. *Знайдіть випадки неправильного (надмірного) слововживання, виправте недоречності.*

Кожен керівник установи має свій індивідуальний графік праці. Треба написати до завтра свою автобіографію. До заяви слід додати дві фотокартки в анфас. На кафедрі математики збереглася одна вільна вакансія. Головним лейтмотивом переговорів керівників сусідніх держав з питань газопостачання було поглиблення та розширення взаємовигідного співробітництва.

III. *Тестове завдання. Знайдіть непохідний прийменник, ужитий з іменником в орудному відмінку, використано в реченні.*

1. Чоловік підвівся з стільця і стояв серед хати, дивлячись на темне вікно.
2. Од вікна до мене в хату червонясте світло впало.
3. У ледачого пасічника й бджоли ледачі.
4. За кущами стоять усі мисливці й радяться.
5. Хай дальній берег в сопці медом плавиться.

IV. *Розкрийте дужки і підберіть відповідну дієслівну форму в однині чи в множині.*

Зелена земля і синє небо (дрімало, дрімали) в легеньких сутінках.

І небо, і земля, і Дніпро (здавався, здавалися) велетенською картиною, де на темному полі (була намальована, були намальовані) ясна пишна місячна ніч і поряд з нею – ранній ранок з зорею та вранішніми сутінками на небі і на землі.

V. *Установіть відповідність між українськими словами та їх іншомовними синонімами.*

1. Рівновага	а) паритет
	б) консенсус
	в) баланс
	г) резонанс
2. Терпимість	а) ментальність
	б) толерантність

- в) адекватність
- г) респектабельність

3. Затвердження

- а) ратифікація
- б) реалізація
- в) консультація
- г) резолюція

4. Управління

- а) менеджмент
- б) маркетинг
- в) аудит
- г) патронат

Теоретичний матеріал і практичні вправи укладено на основі методичних рекомендацій з урахуванням досвіду практичної роботи, з метою поновити і закріпити знання студентів з синтаксису української мови. Практичний матеріал, поданий у довіднику, можна використовувати як під час занять з курсу «Сучасна українська мова за професійним спрямуванням»; так і для самостійної роботи студентів.

Вправи об'єднано таким чином і в такій послідовності, що викладач може їх вибрати для певної аудиторії з урахуванням рівня підготовки, з урахуванням методики навчання мови (синтаксису). Ті завдання, що є ускладненими, потребують допомоги, коментуються в додатку «Ключі до вправ».

Наталія Мислович

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ

«Нове життя нового прагне слова», – зазначив М.Рильський. Американський вчений М.Сводеш з колегами підрахував, що за тисячу років мова змінює ядро своєї лексики в середньому на 19%, тоді як 81% її словника, що є найуживанішим,

зберігається, забезпечуючи їй природне функціонування саме як мови. Це не буде інша мова – це буде та сама мова, але пристосована до нових історичних обставин. Традиція, консерватизм є самою суттю мови, одна з функцій якої накопичення, збереження й поширення досвіду. Адже мова як вмістилище понять, образів та операцій уже сама по собі несе колосальні відомості про людину та світ. Мова – пам'ять народу. Без спадкової функції мови немислимими були б й інші, не менш важливі: *комунікативна* (порозуміння), *пізнавальна* (творення думки), *називна* (термінологічна модель світу), *виражальна*, *культурологічна*, *поведінкова*, *естетично-художня*, *консолідаційна* (об'єднання в спільноту), *представницька* (розпізнавання) тощо.

Сучасна українська мовна практика подає широкий спектр нових номінацій, ще не засвідчених словниками, але активно вживаних у різних сферах комунікації. З огляду на це особливої ваги, і навіть гостроти, набуває визначення перспектив усталення таких інновацій в системі мови та доцільності їхньої фіксації в нормативних загальномовних словниках. Унормування та кодифікація нової лексики передбачають передусім з'ясування її активності й значущості в процесах номінації та комунікації, відповідності чинним мовним нормам і вже на цій підставі прогнозування можливостей їхньої стабілізації в сучасній українській мові. Отже, фіксацію певної нової номінації (слова чи словосполуки) в нормативних словниках академічного типу (загальномовних чи галузевих) можна вважати завершенням процесу її усталення в мові. Особливості розвитку сучасного українського лексикону визначають тенденції якісних і кількісних змін його складу, які виявляють різноспрямовані, але водночас взаємозалежні процеси його поповнення новими номінаціями або вилучення з нього номінацій, що не відповідають новим потребам суспільства чи новим мовним нормам.

Людей споконвіку ваблять несходимі обрії і передбачення. Якою ж мовою говоритиме і писатиме Україна років через 50, а може 100? На це питання теж годі відповісти однозначно і коротко, адже віражі історії та науково-технічної думки завжди несподівані, а прискорений поступ у багатьох сферах нашого життя просто приголомшує. Осквернення вуст через вживання ненормативної, вульгарної, нецензурної лексики, лихослів'я – прямий шлях до гріха через

свідомий вибір зла, бо руйнується не лише власна Божа подоба, а й духовно-моральний світ інших людей.

Сьогодні не вщухають дискусії з приводу спектру виявів певних тенденцій розвитку мов, хронології вивчення їхньої дії. Деякі вчені, зокрема чеський дослідник Й. Корженський, пропонують виділяти такі тенденційні зміни: 1) сьогочасні, спостережувані на момент аналізу; 2) властиві короткому відрізку часу, відмітною ознакою яких є збереження варіантності окремих мовних одиниць; та 3) характерні для тривалого часового відрізка і позначені зміною певних конструкцій, поширенням інновацій на різні стильові сфери та типи текстів.

У межах певних тенденцій можна з'ясувати не лише характер різних їхніх виявів у сучасній мовній динаміці, склад залучених до них мовних засобів, а й установити регулятори співіснування в лексиконі варіантних новацій, їхню конкурентоздатність та чинники, що забезпечують рівновагу лексикону і водночас сприяють стабілізації інновацій.

Інтенсивне оновлення українського лексикону спричинило появу чималої кількості номінацій (назв) зі спільним означуванням – варіантів або синонімів, наприклад: 1) нові адаптовані основи та форманти: **повідомлення/месидж/ SMS**; 2) новотвори на зразок **Інтернет, Рунет**; 3) новотвори з уже відомим означуванням: **банкір, банкувати, банкомат**. Новотвори демонструють і нові функціонально-стилістичні властивості нових означень. Цю тенденцію сучасного українського лексикону уявляє, наприклад, формування неспеціальних значень у семантиці термінів або професіоналізмів, їхня детермінація, пор.: **формат** сторінки і **формат** переговорів, або нові моделі творення іменників та прикметників з непрямою семантикою на зразок **антирейтинг, псевдоідеали, ерзац-мова, непрезентабельний, навколополітичний**.

Поява повторів засвідчує і зміну нових смаків суспільства, призводячи до появи слів: **мітингуєчий, позивач, доповідач, швидкорослий** замість **швидкоростучий**.

Міру входження інновацій до мовної системи та їх реалізації в усних та письмових текстах визначає спектр відношень нововведень з уже наявними одиницями в системі мови, в певній комунікативній ситуації в цілому.

Добре відома статистична залежність між віком і частотою вживання слова. З віком зростає частота вживання, а отже, найдавніші слова в мові є найчастотнішими і навпаки. Це переконливо засвідчують словники української мови, укладені за текстами різних функціональних стилів. У текстах найуживанішими є лексеми, як **я, ти, бути, сказати, свій, рука, люди, голова** та інш. Щоправда, залежно від стилю ранги слів можуть змінюватися. Наприклад, слово **метод** як важливий складник наукової мови вже міцно усталилося в українському лексиконі. Визначення показників стійкості нової лексеми, надійне прогнозування перспектив, її функціонування в мовній практиці потребують підкріплення кількісного аналізу якісним, особливої уваги до системної підтримки інновацій, тенденцій формування його функціонального потенціалу.

Аналіз сучасного стану новацій дає змогу виділити певні угруповання. Наприклад, одним з можливих різновидів об'єднань можуть бути сукупності словотвірних синонімів. Прикладом може слугувати дериват-новатор та нове запозичення – англіцизм **ньосмейкер**. Слово **ньосмейкер/ ньос-мейкер** - з поясненням “людина, про яку говорять, ім'я якої друкують на шпальтах преси (письменник, діяч, артист) репродуковано в нових словниках (Морозова С.М. «Словник іншомовних слів» та Мартиняк Т.П. «Російсько-український словник»). Синонімом до нього може виступати також новоутворення **newsman** зі значенням «оглядач оперативної інформації, хронікер». Ці лексеми мають поважну системну підтримку, з кінцевою основою **мейкер** з'явилося декілька слів – **іміджмейкер, кліпмейкер** і похідні від них **кліпмейкерство, іміджмейкінг** та інші. Широта спектру можливих варіантів запису англійської словосполуки **on line** (буквально – **на лінії, в інтерактивному режимі**) – **он лайн, онлайн** та похідних словосполук, типу **онлайнове спілкування** детермінує зафіксований графічний варіант в українських загальномовних та спеціальних словниках.

Спілкування за допомогою мобільного телефону стимулювало появу нових номінацій за участю англ. **message** на позначення текстів **SMS- повідомлення,**

SMS-інструкція, SMS-опитування, речення з новаціями-номінантами: “Сьогодні ввечері українські модники побачать унікальні сукні в номінаціях **прет-а-порте-де-люкс** (готовий одяг класу „люкс”) та **фентезі**, зможуть підтримати вбрання, що сподобалось, і його автора в інтерактивному **SMS-голосуванні**.

Інший спосіб засвоєння вкраплень засвідчує абрєвіальний запис **PR**. В цій абрєвіатурі згорнуто словосполуку англійської **public relations**, що з’явилась зовсім недавно. Певний час у мовній практиці варіювався досить широкий спектр змісту цієї абрєвіатури: **PR, ПР, піар**. Нині запис цієї сполуки вживається переважно з ядерним **піар** і виглядає скоріше так: **піарити, піарщик, піар-акція**, або як прагнення авторів підкреслити належність номінації до особливої професійної сфери, її певної цінності, експресивності, пор.: **PR-акція, PR-партнер, PR -хитрощі**. В транскрибованому вигляді в сучасному українському лексиконі усталюються й інші англійські абрєвіатури: **DG - (ді-джей), V.I.P.- Very Important Person (VIP-зал, VIP- гість та ін.)**. Настільки стійкою виявиться мовна мода на ці абрєвіальні вкраплення покаже час. Зрушення в семантиці вже наявних в лексиконі одиниць також сприяють розширенню їхнього функціонального потенціалу, зокрема їхній словотвірній активності. Це переконливо демонструє інтенсивний процес набуття відносними прикметниками якісних, експресивно-оцінних значень, властивих сучасній українській практиці. Скажімо, слово **рейтинг – рейтинговий**, у значенні «який зумовлюється рейтингом», **знак-знаковий, знаковість; зірка - зірковий, зірковість; культ - культовий**.

Від подібних похідних лексем утворюються внутрішньосистемні текстові зв’язки: **рейтинговий канал TV, знакова подія місяця, культовий режисер, зіркове життя**.

Детермінація, як потужний процес поповнення номінаційних ресурсів сучасної української мови, активно сприяє формуванню нових синонімічних рядів, вживаючи словосполуки в переносному, успадкованому від твірного слова значенні: **резонансний виступ, резонансні матеріали, резонансне рішення; профільні комісії, профільні видання, профільний портрет; модель, топ-**

модель, супермодель, фотомодель. На базі нового значення слово **модель** розширено й семантичну парадигму прикметника **модельний**, напр., такі словосполучення: **модельна агенція, модельний бізнес, модельна зовнішність.**

Неосемантизми активно поповнюють, наприклад, склад рядів похідних антонімів на зразок: **нелігітимний, несанкціонований, антирейтинг, контреліта, квазіінтелектуал.** У функції евфемізмів такі новотвори активно функціонують у сучасній українській різностильовій комунікації і здатні замінювати часом іноді цілі серії синонімів з конкретною семантикою: **нелегітимний** замість **дикий, заборонений, бандитський, неформальний, підпільний, тіньовий.**

Поширена також тенденція творення номінацій, так званих “згорток”, що в принципі для української мови не нова. Наприклад, у творах Т.Шевченка знаходимо заперечні іменники та прикметники: “А за дверима про своє солдатське **нежитіє** два часовії розмовляють”; “І **неталан** наш і талан, як кажуть люде, - все од Бога”; “ Не забудьте пом’янути **незлим** тихим словом”.

З розширенням функціональних можливостей мовлення відбулись(і продовжують відбуватись) позитивні процеси в структурній системі сучасної української мови. Передусім слід відзначити конструктивні явища, пов’язані з нагромадженням елементів нової якості в підсистемах мови. Це, зокрема, активне поповнення української мови новими словами та новими значеннями відомих раніше слів (**довкілля, інфраструктура, ментальність**); переміщення певної частини спеціальної лексики до розряду широковживаної: економічно-фінансових термінів (**аудитор, емісія, інвестор, менеджер**); юридично-правової лексики і фразеології (**легітимний, плюралізм**); парламентсько-дипломатичної (**ротація, електорат**); поява нових процесів у сфері українського словотвору: посилення активності префіксації, особливо з участю префіксів з суперлативним значенням **архі, -гіпер, -ультра, -супер, - над** (гіперінфляція, супердержава); префікси зі значенням протилежності **анти, - контр, - проти** (антикриза, протиправний); зі значенням неістинності **лже, - псевдо, - квазі** (лжереклама, квазіінтелігенція); посилення явищ інтернаціоналізації українського словотвору: **авто-шоу, хіт-парад, експрес-анкета** та інш.

Але ці процеси, на жаль, супроводять і небажані явища. Зі збільшенням кількості не встигає якість. Суржик, яким розмовляє значна частина населення України (мільйони!), є руйнівним мовним явищем і рушієм бути не може. Хоча суржик постає не безладно, це теж мова. Ми є очевидцями співжиття, взаємодії і суперництва більше ніж двох чи навіть трьох мовних систем. Тих небагатьох, хто говорить правильно, сприймають як диваків і власне чужаків.

Протягом останніх років простежуються явища, що не зовсім позитивно впливають на розвиток української мови, нівелюють її індивідуально-національні риси, знижують виражальні та естетичні якості. Насамперед викликає стурбованість процес тотального засмічення української мови іншомовними словами, хоча існують українські назви для передачі відповідних понять: **брифінг (зустріч), шоп-(магазин), презентація (показ, ознайомлення).**

Є й інша, протилежна тенденція – намагання вилучати із словника певну частину слів, зокрема іншомовних, що стали органічними її складниками, особливо в галузі професійної та термінологічної лексики. Як результат з'являються такі слова, як **аеропорт - летовище, фотографія - світлина.**

Кожна національна мова розвивається і функціонує в контексті мов світу під впливом спільних вимог економічного, політичного, наукового, культурного характеру. Тому всі спроби ізолювати українську мову від інших мов суперечать об'єктивним законам розвитку суспільства.

Не однією лише кількістю питомих слів визначається національна самобутність мови, запорука її успішного функціонування. Національна своєрідність мови формується всіма її дискурсивними складниками, які об'єднані в функціональну систему і сприяють грамотному спілкуванню.

Саме в специфіці організації функціонування цієї системи і виявляють самобутність мови. Взаємозбагачення мов – це один із шляхів еволюції мов світової спільноти. Воно характеризує розвиток мовних систем з найдавніших часів і, зрозуміло, виявляє себе в сучасній гуманітарній сфері. Звичайно, іншомовні слова в національній мові – не завжди благо. Взаємозбагачення – це процес, коли словесний знак іншої мови природно “вливається” в поняттєве поле

рідної мови, закриваючи в ньому “вільне місце” або “перекриваючи” семантику вже наявного слова певними смисловими конотаціями.

Розглянуті угруповання лексичних одиниць – лише крапля в масиві інновацій, які виявляють різні тенденції розвитку сучасного українського лексикону і потребують вироблення професійних критеріїв оцінки перспектив їхньої стабілізації в мові. З огляду на це з'ясування чинників збереження або втрати різних значень одного означуваного вимагають пильної підтримки мовознавців та носіїв мови як унааявлення тенденцій поповнення номінацій цих ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

- 1. Баранник Д.Х. Українська мова на межі століть. – Мовознавство. – 2007. - № 3. – С. 3 – 17.*
- 2. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону. Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3 – 15.*
- 3. Коцюба З.Г. Семантична структура номінативних речень англійської та української мов. – Мовознавство. – 2002. – №2 - 3. С. 56 – 62.*
- 4. Радчук В.Д. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. – Мовознавство. – 2002. – №2-3. – С. 39-45.*
- 5. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні. – Мовознавство. – 2001. – №4. – С. 3-19.*

Алла Нечипоренко

ВЖИВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ У ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ

Під терміном технічна термінологія у широкому значенні розуміють сукупність лексичних мікросистем, пов'язаних з технікою та виробництвом. Технічна термінологія є розвиненою та розгалуженою відповідно до існуючих знань.

Граматичну основу технічної термінології складають іменники, саме їх тривалий час вважали єдиноможливими одиницями термінологічних систем. Проте, враховуючи той факт, що в межах даної мови одне й те саме поняття може мати різні форми вираження, дослідниця В.П. Даниленко вважає, що термінами

можуть бути й інші частини мови: прикметники, дієслова та прислівники [3, с. 37].

Так, існує категорія понять, як ознака дії та ознака ознаки, що термінологізується у техніці. Єдиним засобом вираження цієї категорії понять є прислівник. За лексико-семантичним змістом прислівники входять до слів на позначення способів виконання виробничих процесів.

Нечастотність входження цих одиниць до словників передбачає і недостатність опису названих прислівників. Враховуючи необхідність їх відтворення у технічних текстах, спробуємо проаналізувати їх з точки зору епідигматики та вказати на основні дериваційні моделі.

Метою даної розвідки є опис термінологічних одиниць з прислівниковим складником, визначення продуктивних типів їх творення.

Питання щодо використання прислівника в науковому мовленні порушувалося в роботі Н.С.Ніколаєвої, проте вона присвячена лише відприкметниковим формам на -о, -е, є згадки у роботі В.П.Даниленко, А.В. Крижанівської, але загалом питання системного опису стилістичної спроможності прислівника бути терміном чекає на своє вирішення.

Розглянемо основні структурні типи прислівникових термінів на прикладах зварювальної, гірничої та будівельної термінологічних мікросистем. Такий вибір продиктований специфічністю цих галузей серед технічних дисциплін – причетність до процесів виробництва, що дає змогу передбачити наявність прислівникових складників, зокрема прислівників способу дії у складі термінологічних одиниць.

Матеріал зібраний шляхом вибірки із термінологічних словників обраних мікросистем, наукових статей.

За словотвірною структурою технічні терміни можна поділити на три типи: термін-просте слово, термін-складне слово та термін-словосполучення [7, с.162]. Цій класифікації відповідають і одиниці з прислівниковим складником.

А) Термін-прислівник, виражений одним словом, представлений у лексикографічних джерелах окремих терміносистем. Проте частина їх є спільною для цих систем, на зразок: *вполовину*, *вчверть* – серед квантитативних

прислівників, *внапуск, внапусток, врозгін, врозкид, впритул, врозтяж* - серед прислівників способу дії. Такі однослівні форми утворені шляхом адвербіалізації іменників за моделлю "в(у) +зн.в.". Слід вказати на наявність прислівників спеціалізованих, вузьковживаних, закріплених за певною галуззю виробництва: *на-гора* (нагору, на поверхню землі) – у гірничій справі, *впівдерева, вприсик* – у будівництві, *врозтруб* - у зварюванні. Окремо можна зазначити, що спеціальний термін *на-гора* перейшов до загальноживаної лексики, ретермінологізувався та використовується у значенні „показати якийсь результат, результат своєї роботи”.

Б) Термін-складне слово. Складні слова дають можливість повніше виразити поняття, точніше назвати явища. Поява таких термінів продиктована потребою виразити дві ідеї у слові. Це непродуктивний тип для розглядуваних терміносистем. Проте за структурно-морфологічними ознаками виокремлюється тип прикметникового композита, утвореного сполученнями прислівника „багато” та основ іменника: *багатопрогінний, багатоконвеший, багатогранний* та інші.

В) Терміни-словосполучення утворюються внаслідок поєднання в одне ціле кількох слів, що виражають певне термінологічне поняття. За своїм кількісним складом вони посідають одне із перших місць у будь-якій галузевій термінології. Як зазначає дослідниця В.П.Даниленко, „термінам-словосполученням віддається перевага внаслідок того, що вони здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні відмітні риси поняття, яке називається”[3, с.165]. Такі словосполучення побудовані за моделями підрядної залежності – прилягання. У практичному термінознавстві кількість термінів-словосполучень переважає над кількістю однослівних термінів, оскільки вони є більш інформативними.

Найчастотніше прислівник реалізує себе як термін у складі дієслівного словосполучення, що пов’язано з ознакою прислівника називати ознаку дії. Неважко помітити, що зважаючи на те, що для словника найбільш прийнятною формою є іменник, дієслівність у “технічній термінології використовується не у формі самих дієслів, які не можуть бути виразниками логічного суб’єкта, а у формі абстрактних іменників, які зберігають значення дії, але поєднують його зі значенням абстрактної предметності” [2, с.12].

Оскільки назви процесів мають такі іменникові віддієслівні форми, то досліджувані моделі будуть мати вигляд „віддієслівний іменник+прислівник способу дії.” Для процесів будівництва іменниками з дієслівним значенням є такі, як *з'єднання, тичкування, примикання, в'язання, врубування* та інші, для зварювання: *з'єднання, паяння, зварювання, розроблення*, у гірничій справі ці виробничі процеси набувають таких граматичних форм іменника: *проходження, буріння, розкриття, з'єднання* та інші.

Продуктивними одиницями у таких словосполученнях є прислівникові еквіваленти слів, створені за моделлю: *в(у)+ іменник з.в*, тож загальна схема цього терміна буде мати вигляд „віддієслівний іменник +прислівник”: *з'єднання у паз, у лапу, у стик, у зуб ; паяння у свічку; збивання в шпунт; в'язання у шип; сплавлення у кульку; кладка упустошовку; примикання врівень*. Одиначний випадок вживання прислівника, що утворений шляхом адвербіалізації за моделлю „іменник+прийменник+іменник”: *дуга в дугу*.

Деякі форми прислівників з термінологічним значенням підтверджують той факт, що найпоширенішим видом семантичної деривації є метафорична номінація. Метафора – перенесення знака за подібністю певних двох понять. Відбувається перехід між такими значеннями: об'єкт дії – спосіб дії. Для прислівникових термінів характерне метафоричне перенесення подібності за формою: *з'єднання зіркою, зигзагом; врубування лапою, (півлапою), клином, сковороднем; зварювання гребінцем, „в човник”; врубування „в ластівчин хвіст”(усічений клин у формі заднього кінця тіла ластівки, що служить для скріплення балок, брусків, кам'яних плит), вистелення сосонкою (сходячись кінцями так, як гілки сосни), ялинкою (про візерунок, який своєю формою нагадує гілки ялини: про кладку цегли, паркету), квадратом, цеглинкою, сайкою*.

Такі терміни є прикладом вторинної лексичної номінації, тобто використання вже певних наявних у мові номінативних засобів у новій функції. Процес метафоризації – це вміння пізнавати одні предмети через інші. Такі метафоричні творення увиразнюють наукове мовлення, є засобом образності.

Образність у науковому мовленні суттєво відрізняється від її ознак в інших стилях: її сутність у науковому стилі – доказовість, яка досягається насамперед

точністю у використанні слів та логічністю викладу. Метафори тут мають вузькоконтекстне значення, їм не властивий системний характер, основна функція – допоміжна: для пояснення, популяризації, конкретизації [4, с. 142].

Для мови науки семантичний спосіб словотвору має особливий зміст. Він був одним із перших словотворчих прийомів створення термінологічних найменувань. Шлях пристосування загальноживаних слів у ролі термінологічних найменувань проходив через семантичну спеціалізацію, яка починалася з використання їх в особливих контекстах.

Грамматичною моделлю такого способу словотвору часто виступає, як видно з частини прикладів, адвербіалізована форма орудного відмінка іменників. *навалом (насіпане купою), юзом (тягнучи по землі, настилу), вузьким ходом, прямим ходом; розробка смугами, шарами; виймання відкритим способом, зворотним ходом, каскадом; осідання креном; зварювання вибухом.*

Деякі приклади дають можливість вказувати на використання граматичних синонімів *в шпунт - шпунтом, в замок – замком, у зуб – зубом.* Це ще раз підтверджує той факт, що адвербіалізація орудного відмінка є активним способом поповнення прислівникового запасу української мови.

Крім прислівників способу дії, вживаються і прислівники просторової семантики, прислівники місця, що виражають розміщення предметів, напрямки дій тощо: *вигляд збоку, зверху; заглиблення згори вниз, знизу вгору; візування вперед, назад; провішування на себе, від себе.*

Прислівник у термінологічних словосполученнях може виступати не лише ознакою дії, а й ознакою ознаки: *рівномірно розподілене навантаження, раптово прикладене навантаження, попередньо очищені поверхні металевих виробів.* Такі прислівники належать до розряду означальних відад'єктивних прислівників. Маємо можливість простежити тенденцію розподілення сусідніх ланок синтагматичної осі висловлення: *рівномірне розподілене – рівномірно розподілене.*

Дане дослідження має й прикладний характер, оскільки стосується навчальної дисципліни «Мова за професійним спрямуванням», зокрема розділу про фахову термінологію. Враховуючи цей факт, а разом з тим і те, що мовлення відбувається

в умовах білінгвізму, слід звернути увагу на деякі російсько-українські перекладні моделі.

Як видно з досліджуваного матеріалу, більшість одиниць складають прислівники віддієслівного походження, утворених префіксально-суфіксальним способом за моделлю « прийменник в + дієслівна форма з суфіксом –у». Такі прислівники мають аналогічні конструкції в обох близькоспоріднених мовах:

вприкрутку – вприкрутку; вразбивку- врозбивку; внакладку – внакладку.

Тут виділяємо групу одиниць, що скоріше за все були утворені від субстантивованої форми дієслова, які в українському варіанті тяжіють до форм прислівника, утвореного шляхом адвербіалізації іменника в орудному відмінку, що виражає обставинні відношення: *вразрядку – розрядкою, врасплавку – розплавом, вроссыпь – росипом.*

Серед відприкметникових найпродуктивнішими є прислівники, утворені префіксально-суфіксальним способом за моделлю «прийменник в + прикметникова форма на –ую», що у перекладі має дещо видозмінений вигляд:

« прийменник на + прикметникова форма на –о, (рідше на -е)»:

вглухую – наглухо

вгорячую – нагаряче

всухую-насухо

вчерне- начорно

Адекватність перекладу тісно пов'язана з питанням полісемії прислівника, така ознака успадкована ним від похідних основ. Для більш вдалого перекладу пропонується до використання ряд ідеографічних синонімів: *вплотную – (плотно) – щільно, (впритык) - впритул, (близко) - дуже близько.*

Підсумком до сказаного є:

- прислівник є невід'ємним складником термінологічних одиниць наряду з іншими повнозначними частинами мови, що ілюструє розширення його стилістичної спроможності, а тим самим вказуючи на динаміку розвитку цієї частини мови у сучасному науковому дискурсі;
- лексико-семантичним змістом прислівників є позначення способів виконання виробничих процесів;

– найпродуктивнішою формою реалізації прислівника у досліджуваних мікросистемах є термін-словосполучення.

Література:

1. *Большой русско-украинский политехнический словарь*. – К.: Чумацький шлях, 2002. – 752 с.
2. *Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского института истории, философии и литературы. Сборник статей по языковедению*. – М., 1939. – Т.У. – С.3–54.
3. *Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания*. – М., 1977. – 245 с.
4. *Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аналіз)*. – К.: ТОВ „Міжнар.фін.агенція”, 1997. – 303 с.
5. *Російсько-український словник: Будівництво*. – К.: „Будівельник”, 1994. – 256 с.
6. *Русско-украинский словарь сварочной терминологии//Институт электросварки им. Е.О.Патона*. – К.: „Екотермінологія”, 2001. – 224 с.
7. *Склад і структура термінологічної лексики української мови / Відп. ред. А.В. Крижанівська*. – К., 1984. – 194 с.

Олена Новак

САМОЗРЕЧЕННЯ ЯК ІНТЕНЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (ФІЛОСОФСЬКО – АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Творчий процес не можна повністю пояснити з точки зору логічності та раціонального осмислення. Тому проблема творчості завжди є актуальною. Адже творчість – це погляд у майбутнє, це власне творення того, що має бути, це постійний пошук і відкриття нових значень (змістів) у світі. Справжня творчість –

це вічна боротьба, стремління, початок, це запитання, а не відповідь. І процес цей важко уявити без діалогу з сучасним та минулим. З огляду на суб'єктивність такого діалогу треба пам'ятати, що кожен митець створює свій художній світ, має власне бачення реальності, водночас даючи вихід своїм емоціям, думкам, світоглядним орієнтаціям та шукаючи сховок для мрій, бажань, страхів, таємниць. Таке внутрішнє звільнення як трансляція своїх переживань, як сповідь перед світом (адже душі треба знайти кому покаятись) є важливим психологічним аспектом творчості. Враховуючи постійний інтерес до творчості як таємниці, що народжується „з бездонної і непояснюваної глибини”, не слід забувати, що „бажання зробити зрозумілим творчий акт, знайти для нього підстави – це є вже нерозумінням його” [2, 105]. Проте своєрідність процесу художньої творчості, феномен особистої індивідуальності, її евристичний потенціал, проблема авторства, всупереч прагматичності сьогодення, – це актуальні питання філософсько-естетичної науки та психологічних аспектів творчості. Саме тому метою статті є розкриття феномену творчої індивідуальності митця на прикладі дослідження самозречення як складової інтенцій творчості Лесі Українки.

Внутрішній світ, емоційне сприйняття дійсності, моральні пріоритети, виховання, життєві колізії – все, що стосується життєдіяльності митця, не можна залишити без уваги, досліджуючи його творчість, намагаючись зрозуміти та пояснити феномен індивідуальності. Тому для досягнення мети слід застосувати біографічний метод, оскільки цей метод, маючи давні традиції, набуває все більшої актуальності при відтворенні цілісної системи індивідуального творчого стилю автора, при намаганні зрозуміти інтенційність митця в естетико-філософському інтерпретуванні світових реалій. Також для досягнення поставленої мети потрібно з'ясувати такі питання: роль біографізму та психоаналізу у відтворенні сутності індивідуального; інтерес до особистісного як ментально зумовлена традиція української філософської науки; амбівалентність поняття „зречення”; зумовленість самозречення як складової інтенцій творчості Лесі Українки її походженням, вихованням та індивідуальністю.

Питання стосунку автора до створеного ним твору є однією з проблем естетики та психології. Поетико-риторичну (аристотелівську) теорію не цікавила

особистість автора (його психологія, душа, внутрішній світ), а лише рівень оволодіння прийомами професійної майстерності. Виступаючи саме проти цього аспекту, один з найбільш відомих критиків ХІХ ст. Ш.О. Сент-Бев започатковує біографічний метод, де найголовнішу роль відведено принципу суб'єктивності. Необхідно розгледіти, побачити в авторі людину, бо для Ш.О. Сент-Бева особистість – це зовсім не історичний суб'єкт, чия психологія формується як продукт пережитого, засвоєного, соціального досвіду, але природний „характер”, для якого історичні обставини є всього лише зовнішнім, більш чи менш випадковим убранням [5, 13]. Слід зазначити, що біографія як хронологічна фіксація та опис подій у сучасній науці поступається місцем біографії як поясненню. Прикладом можуть бути наукові дослідження С. Павличко, Г. Грабовича, О. Забужко, В. Агеєвої, Т. Ємельянової.

У комплексному підході при поясненні процесів формування конкретної творчої особистості (до якого входить епістолярна спадщина, мемуаристика автора та про автора тощо) не може бути другорядних моментів. Біографічне пояснення передбачає відповідь на питання – чому і навіщо? До того ж, психологія розвитку особистості невіддільна від вивчення її життєвого шляху у певних конкретно-історичних умовах. Важливим є те, що виняткова перспективність евристичних можливостей біографізму співзвучна інтелектуальній атмосфері, в контексті якої розвивається сучасна гуманітаристика, а точніше питання про сутність індивідуального [3, 5].

Специфіка творчого процесу, художня обдарованість, особистісний елемент у поєднанні з біографізмом становлять особливий інтерес для психоаналізу, появою якого позначена доба зламу віків (ХІХ–ХХ ст.). Кризові явища, що час від часу виникають у суспільстві (як, до речі, і в кожного індивідуума), призводять до пошуку „дверей” – виходу, до відшукування дороги до себе, своєї сутності, до повернення в „дитинство” – своє і світове (культура, історія, етнопсихологія). Процес пояснення сучасного через минуле має значення позачасовості, тобто триває постійно. Мабуть, саме тому поява вчення З. Фрейда є закономірною. Події, що відбуваються у житті і згодом усвідомлюються індивідуальністю митця, у певний спосіб віддзеркалюються, розкриваються у творчості. За З.

Фрейдом, у творчості сублимується приховане, невтілене, несвідоме, процес творчості йде від фантазії до реальності.

Дослідження особи митця та інтерпретація конкретних образів психоаналітичними методами вже на початку ХХ ст. набули неабиякої популярності як у країнах Європи, так і в Україні. Власне сам З. Фрейд застосовував психоаналіз до художньої творчості В. Шекспіра, Л. да Вінчі, Е. Гофмана, Й. Гете, Ф. Достоєвського. Деякі аспекти психоаналізу, розкриваючи психологічні особливості творчого процесу таких митців, як Т. Шевченко, Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, використовували у своїх дослідженнях С. Балей, А. Халецький, І. Франко, В. Підмогильний. Цікавими є психоаналітичні дослідження кінця ХХ ст. Г. Грабовича, О. Забужко, С. Павличко, Т. Гундорової, В. Агеєвої стосовно творчості Т. Шевченка, Л. Українки, О. Кобилянської, А. Кримського, М. Хвильового.

Слід пам'ятати, що приховане, несвідоме не те, щоб не можна було пояснити, його не відразу й не завжди можна відчутити чи вловити. Тому, застосовуючи принципи психоаналізу при дослідженні феномену особистісної індивідуальності та джерел тих чи інших інтенцій творчості, не можна бути беззастережним. Приміром, З. Фрейд зараховує Ф. Достоєвського до злочинців, проаналізувавши деякі факти його життя та вибір сюжетів у творах письменника, де переважно – вбивці, гвалтівники, егоцентричні характери, що свідчить про наявність таких схильностей у його (Достоєвського) внутрішньому світі [11]. Йдеться, зокрема, про роман "Брати Карамазови". Не один біограф, як і З. Фрейд, звертав увагу на зв'язок між батьковбивством у романі та долею батька письменника. Але ж якщо беззастережно йти слідом за Фрейдом, то тоді, з огляду на деякі проблеми сьогодення, автор, у творах якого зображена проституція, наркоманія тощо, конче має все це пережити і відчутити, або принаймні мати такі схильності, прагнення, тобто автор має ідентифікувати себе з героєм. А як це довести? І чи потрібно? Адже творчість, індивідуальність (на те вона й індивідуальність) не можна втиснути в рамки загальних визначень, понять, бо цей процес (творення) ніколи не може бути завершеним: закінчення чогось стає початком нового. І як бути з творчим задумом автора? А якщо психоаналітичний метод застосувати до

творчості самого З. Фрейда, адже він не був „ізолюваний” від суспільства, родини, історії, дитинства, сновидінь тощо? Мабуть, слід визнати, що теорія вченого не є універсальною, і не завжди творчість стає проекцією біографії автора. До того ж потрібно враховувати, що психоаналітичні моделі, як зазначає Л. Левчук, не можуть бути автоматично застосовані до аналізу психології класиків української літератури, життя і творчість яких проходили у специфічних умовах, подекуди принципово відмінних від європейського культурного простору [6, 247].

Посилений інтерес до індивідуального, особистісного – не є чимось новим для філософської науки, і зокрема вітчизняної, це гармонійне продовження ідейних засад "філософії серця", особливістю якої в унісон з європейською традицією "філософії життя" є абсолютизація особистості, коли глобальні проблеми світу, всі перетворення в соціумі вимірюються заглибленням в екзистенцію індивідуума. Пошук біокультурної ідентичності чи власних коренів тісно пов'язаний з теорією самопізнання Г. Сковороди, де найголовніша роль у процесі самовизначення людини, у спробі осмислити людську сутність, способи і мотивації її вчинків відведена не свідомості, а „серцю” – живій душі, переживанням, що мають надсвідомий характер.

Домінування "серця" (емоційного, внутрішнього голосу) над "розумом" (раціональним, логічним) як визначальна риса української ментальності зумовлює постійний інтерес до індивідуального способу буття і мислення людини, перед якою постійно постає проблема екзистенційного вибору.

Драматургія Лесі Українки якнайкраще ілюструє цю проблему та її загострення в українському суспільстві доби зламу віків – як зміни "світів" (світоглядів, орієнтацій, перегляду цінностей). При дослідженні художнього світу Лесі Українки слід велику увагу звернути на самозречення як на складову (чи не найголовнішу!) інтенційності її творчості. І тут вважаємо за доцільне звернення до певних моментів у житті письменниці. Проте варто зауважити: сама Леся Українка була не згідна з тим, що „для зрозуміння чийх-небудь віршів треба знати життєпис автора”. У листі до О. Маковея (28 травня 1893 р.) вона пише:” Невже справді ми, поети..., мусимо жити завжди „на розпутті великому” і віддавати

людям на осуд – скажу навіть, на поталу – не тільки свої думки й роботу, а навіть все життя. Не знаю, як для кого, а для мене та хвилинка, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма що в моїй біографії не знайшлось би нічого ні особливо цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої. ...не слід уважати кожної ліричної поезійки за сторінку з автобіографії, бо часто в таких поезіях займенник *я* вживається тільки для більшої виразності...”[8, 154]. Справді, ліричний герой і автор – нетотожні поняття, але чи можна повністю абстрагуватися від автора як конкретного індивідуума зі своїми слабкостями, поглядами, обставинами, адже у творчості письменник створює свій художній світ, втілює свій ідеал. І ці поняття – власне життя і сповідуваний ідеал – мають узгоджуватись, бо поет, який відрікається від своїх ідеалів у житті, перестає бути поетом.

Тема зрадництва (характерна для українського суспільства загалом) у творчості Лесі Українки, як зазначає А. Бичко, стає центральною для вирішення ідеї самовизначення, яка стала характерною для так званих неісторичних народів у ХІХ ст. [1, 39]. Думаємо, проблема самовизначення як спроба пізнати себе, свою сутність є постійною і визначальною для кожної людини. Тому центральною у творчості й житті Лесі Українки є проблема внутрішньої зради – зречення власного "я". Всі герої драматичних творів мисткині перебувають у дилемній ситуації.

Необхідно зазначити амбівалентність поняття зречення, оскільки "амбівалентність відношення – одна з найпоширеніших форм виявлення внутрішніх конфліктів, численних дивовижних та суперечливих вчинків людини" [7, 126]. Амбівалентність як кордоцентрична ознака несталості взагалі характерна для нашої ментальності. Цікавим, до речі, є спостереження З. Фрейда, що амбівалентність почуттів (яка є спадком душевного життя примітивної людини) найбільш притаманна російському народу [12, 150–152]. Сумнівно, що вчений-психоаналітик розрізняв українців і росіян.

У чому ж саме полягає амбівалентність зречення? З одного боку, зречення (певною мірою як наслідок страху, невпевненості, душевної кризи, роздвоєння тощо) можна потрактувати як втрату самототожності, неспроможність

самоідентифікуватися (Лукаш з "Лісової пісні", Степан – "Бояриня", Іуда – "На полі крові", Донна Анна і Дон Жуан – "Камінний господар", Джонатан – "У пущі", Люцілла й адвокат Мартіан – "Адвокат Мартіан", поет – "Давня казка" та інші). З іншого боку – зречення (самозречення) як самопожертва, коли індивід, усвідомлюючи та зберігаючи свою тотожність, свідомо заради вищих ідеалів або "з любові" зрікається себе духовно чи тілесно (Руфін і Прісцілла з однойменної драми, Міріам – "Одержима", Оксана – "Бояриня", Мавка – "Лісова пісня", Кассандра – "Кассандра", Антей – "Оргія", Елеазар – "Вавилонський полон", Долорес – "Камінний господар", Річард Айрон – "У пущі").

Леся Українка, зображаючи різні світи, часи, формації, громади (біблійний, давньогрецький, римський, англійських колоністів), по суті, відтворює проблеми, ситуації, характерні для України того часу, стверджує "вищість свободи прояву особистості у вищій радості самопожертви. Самозречення у Лесі Українки – не мазохістська акція, а подвиг Прометея" [1, 148]. І слушним буде пояснити це життєве і творче кредо майстра хоча б на загаль, застосувавши біографічний метод. Звісно, творчість (йдеться не про твори, а про психологічні аспекти) не можна розкласти як хронологічну таблицю за біографічними подіями (це було б надто просто і неправильно), адже поетичний настрій залежить, як писала сама Леся Українка у вже цитованому листі до О. Маковея, від того, "яка погода в душі", "...і я пишу найбільше в ті дні, коли на серці негода, тоді чогось швидше робота йде" [8, 154].

Можна лише уявити, "яка погода" була в душі у жінки Л. Косач, на руках якої помирає кохана, рідна людина, і коли нічого не можна вдіяти, яка буря вирувала у душі поетеси Лесі Українки, яка драма краяла її серце. Говорячи про переживання особистої події і проєкцію її на творчість, слід зважати на те, що суб'єктивне – це дорефлексивне, довербальне, дооб'єктивне. Отже, воно є значно більшим, ніж те, що можна передати словом. Драма "однієї ночі" "Одержима", мабуть, була порятунком від усвідомлення невідворотності подій, оскільки, як повідомляє Леся Українка у листі до І. Франка, з того, що пережила, "створила драму", тому й "жива вийшла" [8, 38].

Створила – народила, драма – плід, дитя. Драма любові, з любові і для любові. В "Одержимій" Міріам, не розуміючи, як можна прощати ворогів та ще й любити їх, діюча, рішуча, віддає себе (життя, душу) "з любові" – просто так. Як Месія просто так полюбив, нічого не потребуючи навзаєм. Як Долорес ("Камінний господар") собою платить за королівський декрет "з любові" до Дон Жуана. Як Мавка з "Лісової пісні" не розуміє слова Лукаша про те, що він колись "віддячиться" їй за любов. Бо любов як повітря, як серце – цим почуттям або живеш, або його немає. Любов не сприймає раціонального, вона не шукає (та й не бачить) вигоди і не прогнозує завершення. Любов – щира, а значить – чесна.

Щирість, правда, любов, надія, відданість, лицарство – ці та інші філософсько-етичні категорії, які були стрижнем творчих пошуків Лесі Українки, постали не лише як відповідність екзистенційним вимогам доби, а перш за все як наслідок виховання, вимога голосу пращурів. Адже Лариса Косач була шляхтянкою: і за соціальним статусом, і за поведінкою, вчинками. А це важить. І йдеться не стільки про привілей, як про велику відповідальність, адже шляхетність вимагає бездоганності в усьому і лицарства (може, десь і "донкіхотського"). Тридцять років свого недовгого життя Леся Українка боролася з тяжкою хворобою, яка не давала їй спокою. До того ж боролася не лише за власне тіло, а й за дух – вона творила, вона "виводила" свій народ у світ, "в люди" своєю творчістю, своїм голосом. А для цього потрібно мати неабиякий героїзм: не той одномиттєвий, що зорею спалахує й згорає, а щоденний – з дня у день вмирати і народжуватись. Цей героїзм, виняткову залізну волю, бездоганну принциповість, пошану до людської гідності відзначали не лише рідні Лесі Українки, а й ті, хто навіть не дуже довго спілкувався з поетесою. "Жінка з косачівського роду" – шляхтянка з роду, де честь і лицарство, а не геральдика, були визначальними. Саме тому при будь-якому методологічному підході до творчості Лесі Українки необхідно, як слушно зауважує О. Забужко, пам'ятати, що письменниця "ніколи й ні в чому не виступає на сто відсотків "сама за себе" [4, 13].

Голос роду, печатка роду, власне якась родова приреченість – бути мужньою і бути собою, бути "лицаркою духа святого". Леся Українка, як сама вона пише у

листі до матері, вказуючи (до речі) на схожість між собою та братом Михайлом, не вміла "ніким ні для кого жертвувати, хіба що собою, своїм власним життям..." [9, 91]. Як бачимо, поетеса могла обмежити лише власну свободу. Саме це, ймовірно, й пояснює постання в філософсько-етичному світогляді Лесі Українки концепту самопожертви – постійного зречення особистої вигоди, коли вона суперечить моральним цінностям, притаманним шляхетному вихованню.

Аристократизм Лесі Українки однак не всі розуміли, бачили, або принаймні пов'язували з творчою інтенційністю (а може, й навмисне про це мовчали). Так, аналізуючи погляди І. Костецького, який вважав, що Леся Українка архаїчно-патріархально боялася оприлюднення у творах свого приватного життя і нібито постійно затискала у "чорний корсет" свою творчу свободу на угоду культурній нормі, О.Забужко вказує, що дослідник "мовчазно приписує щось на зразок суто селянської, замкнуто-спільнотної, доіндустріальної "культури сорому" ("що люди скажуть")" Лесі Українці і не може розглядіти "суто аристократичну гординю..." [4, 15]. Нам видається, не стільки гординю, як аристократичну гордість і гідність не можна не вгледіти і в житті, і в творчості письменниці. Ці почуття притаманні сильній волі і духу. За словами самої Лесі Українки, гордість була в ній з дитинства:

Я була малою горда, –

Щоб не плакати, я сміялась [10, 119].

Що ж до "затискання" творчої свободи, то досить дивним є однобоке потрактування цієї свободи. Невже поняття "свобода" передбачає обов'язковість говорити все, адже свобода – це вільний вибір, вибір між "хочу сказати" і "хочу мовчати". І будь-чиє мовчання не конче трактувати як страх перед чимось чи кимось. До речі, Кассандра у фіналі однойменної драми, йдучи на смерть і знаючи про це, теж вибирає мовчання – мовчить не її страх, а її розуміння і знання. Зрештою, шляхетність (і притаманні їй гордість, гідність, а гординя і поготів) не вбачає, не сприймає як необхідність виправдання – будь-якого: проти звинувачення, клевети, поговору тощо. Яскравою ілюстрацією цього, на наш погляд, є драма "Руфін і Прісцилла". Шляхетність Руфіна і Прісцилли, їхня чесність із собою та своїми ідеалами, не визнає виправдання власних слів та

вчинків, хіба лише когось вони можуть виправдати, як у деяких епізодах це намагається зробити Прісцілла стосовно Руфіна. Віра Прісцілли не дозволяє їй перебувати в інтимних (сексуальних) стосунках з Руфіном, бо він неохрещений і є її чоловіком перед Римом, але не перед Богом. І навіть коли Парвус перед громадою намагається "роздвоїти" Прісціллу на християнку і на "Руфінову жону" (Руфін тихо радить розповісти правду, щоб його коханій дружині не завдавали болю недовірою), вони обоє мовчать, не виправдовуються, бо це не варте, це не гідно для них, адже є вищий суддя – Бог, а це для Прісцілли – найголовніше: бути чесною і чистою перед Богом. А для Руфіна – не втратити себе, своєї гідності і підтримати свою дружину.

Символічним, на наш погляд, є те, що початкова назва драми „Руфін і Прісцілла” була „Великі роздоріжжя”. Саме на роздоріжжі – історичному, ідейному, особистісному – людина (і народ також) перебуває в ситуації постійного вибору. Що керує людиною в подібному стані? Вибір розкриває внутрішню екзистенційну сутність героїв, дає можливість знайти себе і бути собою. Мабуть, саме тому у творчості Лесі Українки проблема вибору трактується як проблема самовизначення та збереження мікрокосму. Людина прагне свободи і, отримуючи її у виборі, водночас боїться, не знає, що з нею робити. Леся Українка бачила і добре розуміла, що зречення власного мікрокосму, втеча від себе, відмова від боротьби за свою самість – це дорога громадянської зради, дорога, на яку так часто чомусь виходили саме українці. А що, коли зречення як відчуження від себе – це вічний стан української ментальності? Може, дослідження особливостей творчості Лесі Українки дасть нам можливість зрозуміти деякі наші власні психологічні аспекти, адже, за визначенням О.Л. Валевського, весь комплекс інтенцій, який представляє інтерес для біографічного дослідження, полягає у тому, що індивідуум намагається висловити фундаментальні питання тієї культури, до якої він належить, до того ж поставити цій культурі питання, на які та не змогла відповісти [3, 23].

Інтенція є джерелом нашої внутрішньої суб'єктивної активності. Інтенція самозречення як самопожертви визначає не лише творчість Лесі Українки, а й її життя. І зумовлено це не тільки вихованням, шляхетним походженням, неабиякою

силою волі та духу, а й тим суб'єктивним внутрішнім голосом – непоясненою глибиною таємниці творчості.

Проблема самопізнання, спроба зрозуміти власну екзистенцію сьогодні актуальні не лише для наукового дослідження, а й для практичного застосування стосовно конкретного індивідуума, адже так мало ми знаємо про власну суб'єктивність, про її суттєву сторону – інтенційність.

Література

- Бичко А. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 186 с.
- Бердяев Н. Смысл творчества (опыт оправдания человека) // Собрание соч. в 4-х т. – т. 2. – YMCA – PRESS, 1991. – 449 с.
- Валевский А.Л. Основание биографики. – К.: Наукова думка, 1993. – 110 с.
- Забужко О. Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема (розділ з книги) // Гендер і культура: Зб. ст. / Упоряд.: В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – С. 4–33.
- Косиков Г.К. Зарубежное литературоведение и теоретические проблемы науки о литературе // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв.: трактаты, статьи, эссе. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – 511 с.
- Левчук Л.Т. Психологія: історія, теорія, мистецька практика: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 255 с.
- Радіонова Н.В. Філософсько-антропологічні інтенції творчості М.В. Гоголя. Дис. на здобут. науков. ступеня к. філос. н. – Харків, 2000. – 177 с.
- Українка Леся. Зібр. тв.: У 12-ти т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т.10. – 541 с.
- Українка Леся. Зібр. тв.: У 12-ти т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12. – 696 с.
- Українка Леся. Твори: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 1. – 608 с.
- Фрейд З. Достоевский и отцеубийство // З. Фрейд. Избранное. – Кн. 2. М.: Издательство „Московский рабочий” с совместным советско-западно-германским предприятием „Вся Москва”, 1990. – С.80–99.
- Фрейд З. Письмо к С. Цвейгу. 16 октября 1920 // З. Фрейд. Избранное. – Кн. 2. – М.: Издательство „Московский рабочий” с совместным советско-западно-германским предприятием „Вся Москва”, 1990. – 176 с.

Кирило Решетилів

ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ЗВАРЮВАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ

Перехід освіти на українську мову викладання, що здійснюється відповідно до Конституції України, законів про мову і освіту, державних програм та ін.,

поставив перед викладачами, науковцями й мовознавцями низку значних наукових, технічних, методологічних завдань.

У практичному відношенні ці завдання зводяться до створення сучасної термінологічної бази природничих наук та видання різноманітної навчально-довідкової літератури українською мовою для навчальних закладів різних типів.

Особливе місце посідають в наш час термінологічні словники, які необхідні науковим працівникам, інженерам, викладачам, студентам різних спеціальностей. Словників такого типу потребують широкі кола науково-технічної громадськості, працівники видавництва і редакцій, інженерно-технічний персонал на виробництві.

Термінологічні словники, крім свого прямого призначення – дати український переклад російських термінів, покликані сприяти упорядкуванню і нормалізації української науково-технічної термінології.

Укладач словника намагався охопити нові досягнення науки і техніки в галузі зварювання.

Під час роботи над перекладом на передній план висуваються як мінімум дві проблеми. (В статті ми будемо робити акцент на перекладі лише технічних текстів.) Перша з них пов'язана з використанням «правильної» термінології. Вирішити її покликані словники загального і спеціального призначення. Проте реальне життя таке, що завжди знаходиться слово або словосполучення, переклад якого важко або навіть неможливо знайти в словниках, скільки під рукою би їх не було. Постійно працюючи зі спеціальними технічними текстами, приходиш висновку, що укладання спеціалізованих технічних словників є цікавим та нескінченним процесом. Важливо пам'ятати, що спеціалізованих словників «багато не буває». Це зумовлено специфікою роботи укладача словника, мовними проблемами, на які він наражається у повсякденній роботі і таке інше.

Друга проблема полягає в тому, що «правильна» термінологія повинна бути правильно вставлена в речення, що перекладається. Крім того, виникають труднощі і під час перекладу загальноживаних слів і словосполучень (особливо важко перекладати наукові статті та передмови до монографій та книжок, де, як правило, думки передаються «закрученими» і дуже громіздкими реченнями, що може викликати зрозумілий жах навіть у досвідченого професіонала).

Глянемо на зазначені проблеми очима перекладача, який змушений працювати в умовах жорсткого ліміту часу, коли можливість «ритися» в довідниках і підручниках обмежена. Саме тут у пригоді може стати «Російсько-український словник зварювальних термінів», укладачем якого є Решетилів Кирило Вадимович.

Укладач намагався переробити свою картотеку термінів таким чином, аби самостійно наблизитися (в першу чергу для себе) до вирішення зазначених вище проблем. Укладачеві добре відомі словники зварювальних термінів, що видавалися раніше різними інститутами та видавництвами (згадаємо Російсько-український словник зварювальної термінології (видавництво АН УРСР, 1964р.), Збірник російсько-українських термінів зварювання та споріднених технологій (ІЕЗ ім. Патона, 1995р.) Але на даний момент вони є бібліографічною рідкістю.

Варто зазначити, що створення власної картотеки термінів і понять (особливо в технічній галузі) є роботою цікавою і навіть азартною. В процесі добору матеріалу доводиться опрацьовувати дуже багато нового і невідомого. Під час роботи до рук укладача потрапила книга «Теоретична механіка» проф. Н.Е. Жуковського, видавництво ДВОУ, 1932р.. (За можливість роботи з нею укладач окремо дякує к. т. н. Семенюку В.С.). Це видання 30-х років має навіть короткий (українсько-російський!!!) термінологічний словничок, настільки цікавий сучасному читачеві, що деякі слова з нього буде наведено нижче:

вершляг – кувалда

вільність – свобода

вислідна – равнодействующая

гонок – шатун

загаяний рух – замедленное движение

злучник – муфта

корба – кривошип

крутень – шкив

кут збочення – угол смежности

люнета – зрительная труба

мутра – гайка

нейтральна рівновага – безразличное равновесие

обмежник – связь

рушій – двигатель

толок – поршень

трям – балка

Технічна термінологія 30-х років, безумовно, дуже цікава і ще чекає на свого дослідника. Але в своєму словнику укладач свідомо уникав подібних термінів, розраховуючи в першу чергу не на істориків мови, а на людей, щоденно пов'язаних з роботою над сучасними технічними текстами.

Враховуючи сказане, до словника не ввійшли застарілі технічні терміни, а також терміни, що не набули значного поширення в науково-технічній літературі, діалектні термінологічні назви, фірмові назви зварювального обладнання та вузьковиробничі терміносполуки. У роботі також приділялась увага вилученню русизмів, якими абсолютно необґрунтовано засмічувалась українська мова, – адже існують власне українські терміни.

Джерелом поповнення реєстру словника слугувала сучасна наукова література українською та російською мовами – монографії, журнальні статті, енциклопедії, тлумачні й термінологічні словники та навчальні посібники. Це дало змогу включити нові слова, які ввійшли до російської та української мов в останні десятиліття. Пропонований реєстр слів в основному є достатнім для читання книг і статей будь-якого рівня складності.

Слова розташовані в алфавітному порядку за так званою безгніздовою системою. Дієприкметникові форми, які перекладаються українською мовою за допомогою слів «який», «той що», у словнику не наводяться.

Запропонована робота розрахована в першу чергу на студентів-зварювальників, оскільки укладач прагнув відібрати терміни, найактуальніші для студентства.

У процесі роботи автор побачив, що поява нових термінів, які висвітлюють безперервний розвиток зварювання та споріднених йому технологій, не дає

можливості охопити найновіші термінологічні одиниці. Ці пропуски планується заповнювати у подальшій роботі.

До словника також введено деякі загальноживані слова, що обслуговують дану галузь.

Усі матеріали словника повністю планується подати окремою збіркою.

Укладач висловлює подяку всім організаціям і особам, які надавали допомогу, і охоче прийме будь-які зауваження і побажання.

Лілія Сидоренко

Муниципалітет невеличкого німецького містечка Гомберг вирішив для залучення туристів видати брошуру про своє місто англійською мовою ... Бажаючи заощадити час і гроші, видавці "перепустили" німецький текст через комп'ютер з програмою перекладу і, не перевірявши переклад, надрукували. Результат був настільки жахливим, що всі 7500 примірників брошури довелося знищити.

("Наука и жизнь", А Алексеев ст. "Наперегонки с цивилизацией" № 1 за 2004 г.)

ОПТИМІЗАЦІЯ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ

Переклад нехудожньої (наукової, технічної, ділової, правової тощо) документації з однієї мови на іншу – невід'ємна частина науково-технічного прогресу. За рік обсяги перекладів, що здійснюються в промислово розвинених країнах, сягають астрономічних цифр. Так, на початку 90-х років ця кількість перевищила 25 млн. слів на рік.

Що ж таке переклад? Перекладом називають процес і результат створення на основі вихідного тексту однією мовою рівноцінного йому не тільки в комунікативному відношенні тексту іншою мовою, що використовується в процесі спілкування між носіями різних мов як повноцінна заміна вихідного тексту (оригіналу).

Переклад – це надзвичайно давній різновид людської діяльності. З виникненням писемності з'явилися перекладачі, які перекладали тексти офіційного, релігійного та офіційно-ділового характеру. Поширення письмових перекладів дало змогу людям більше дізнатися про досягнення інших народів та зробило можливим збагачення літератури та культури.

Першими теоретиками перекладу виступали самі перекладачі. Вони хотіли узагальнити набутий досвід, широко обговорювали свої досягнення та намагались визначити точність перекладу щодо оригіналу. Проте головні критерії перекладу вдалося розробити лише в середині ХХ століття, коли ця проблема зацікавила мовознавців. Прикладний переклад вже нікого не задовольняв. Переклад повинен був забезпечити інформацію в повному обсязі та бути повністю автентичним. Системний аналіз перекладацької практики та сучасна типологія перекладу вибудовують загальні вимоги до перекладача, серед яких – комунікативна рівноцінність нового тексту до оригіналу, що забезпечується виконанням таких умов:

а) текст перекладу має якнайповніше передавати зміст оригіналу, що виключає довільне вилучення та додавання інформації;

б) текст перекладу має відповідати нормам мови перекладу, оскільки їх порушення створює перешкоди у сприйнятті інформації;

в) текст перекладу має приблизно збігатися з оригіналом за своїм обсягом.

Проте виконання вказаних вимог до тексту перекладу часто пов'язане з подоланням різних перешкод.

У цій статті розглядаються проблеми, які виникають під час перекладу за допомогою комп'ютера, оскільки саме цей різновид потребує особливого редагування.

Коло діяльності, що охоплює термін “переклад”, надзвичайно широке - переклад може здійснюватися:

- з однієї мови на іншу (наприклад, з англійської на українську);
- з діалекту цієї мови на літературну мову;

– з мови давнього періоду на сучасну мову (наприклад, з давньоукраїнської на сучасну українську), Для комп'ютерного перекладу є характерним лише перший різновид.

Отже, розвиток кібернетики зробив можливим комп'ютерний переклад, побудований на використанні сталих співвідношень між словами і граматичними явищами різних мов. У наш час ми маємо доволі широкий вибір програм, які полегшують роботу перекладачів. Ці програми умовно можна поділити на дві основні групи: електронні словники (electronic dictionary) і системи машинного перекладу (machine translation system). Сьогодні програми-перекладачі вміють будувати осмислені речення, і за останні кілька років якість перекладу помітно поліпшилася. Але комп'ютер ще недостатньо “розуміється” на граматичних нюансах та жаргоні, тому його головне призначення – переклад ділових паперів, електронної пошти, Web-сторінок, тобто якщо достатньо лише загального розуміння тексту. Інше призначення систем – полегшення рутинної роботи перекладачів, виконання за них перекладу, який легко можна виправити.

Розглянемо всі позитивні і негативні сторони комп'ютерного перекладу. Але розпочнемо з історії розвитку машинного перекладу.

Перші програми машинного перекладу з'явилися в 50-х роках, лише через кілька років після появи комп'ютера. Але до широкого розповсюдження ПК машинний переклад був швидше цікавим об'єктом наукових дослідів, ніж важливою сферою використання техніки.

Датою народження машинного перекладу прийнято вважати 1947 рік. Все почалося із листа УОРЕНА УІБЕРА, директора відділу природничих наук Рокфеллерівського фонду, до Норберта Вінера в березні того ж року, в якому завдання перекладу порівнювалось із завданням дешифрування текстів.¹⁴ Але від успіхів, пов'язаних з першими результатами, до практичного втілення машинного перекладу, минуло дуже багато часу. ПК упевнено почали завойовувати світ лише з початку 80-х років, коли ціна часу роботи комп'ютера значно знизилась і доступ до нього можна було отримати в будь-який час. Отже, МП став економічно вигідним. До того ж у наступні роки вдосконалення програм дало

змогу достатньо точно перекладати будь-які типи тексту, однак деякі проблеми МП залишились нерозв'язаними і до нашого часу.

90-ті роки можна вважати справжньою епохою відродження в розвитку МП, що пов'язане не тільки з високим рівнем можливостей персональних комп'ютерів, появою сканерів і програм OCR (програм оптичного введення і розпізнання текстів), але і з розвитком Інтернету, що збільшувало попит на МП. Він став приваблювати капітали як приватних інвесторів, так і державних структур. Обчислювальна техніка, як відомо, добра допомога в рутинній роботі. Чи належить до такої роботи переклад текстів? І так, і ні. З одного боку, праця перекладача багато в чому формальна, а з іншого – переклад не може бути виконаний лише формально. Є, наприклад, технічні переклади, де важливо знати прийняті за кордоном стандарти і різні терміни. Також існує літературний переклад, коли потрібно отримати текст, за художньою цінністю близький до оригіналу. Чи можливо довірити подібну роботу комп'ютеру?

Розглядаючи машинний переклад, слід насамперед пам'ятати, що комп'ютер – лише машина. Він не розуміє мовних нюансів, натяків у тексті, - того, що називається тонкою грою слів. Під час машинного перекладу речення розділяються на частини, в ньому виділяються стандартні конструкції; слова та словосполучення перекладаються за допомогою словників, які знаходяться в пам'яті машини. Потім перекладені частини речення збираються згідно з правилами іншої мови.

Але цього, погодьтеся, замало для повноцінного перекладу. Залежно від стилю і призначення тексту одне й те саме слово часто має різні значення. Така особливість передбачається змінними словниками, іноді для кожного виду тексту передбачений свій словник. Якщо лексики одного машинного словника не вистачає і застосовуються декілька словників одночасно, можна вказати системі, з якого словника слід брати слово, якщо існує кілька варіантів його перекладу. Деякі програми самі можуть пропонувати кілька варіантів перекладу, користувач самостійно обирає необхідний варіант. Можуть виникнути і проблеми з перекладом слів у стійких словосполученнях і фразеологізмах, це комп'ютер не зможе виконати самостійно - потрібна допомога фахівця.

Одночасно з усталеними правилами побудови речень у кожній мові існують свої неписані закони, які іноді називають особливостями мови. Наприклад, речення англійською мовою “This is my room” дослівно перекладається “Це є моя кімната”, але українською так не говорять. В цьому випадку речення виглядає так, ніби його склав іноземець . Або коли слово починається з великої літери, переклад слова також буде починатися з великої літери. Слово, яке записане повністю великими літерами, в перекладі матиме такий самий вигляд. В англійській літературі достатньо часто трапляються аббревіатури, які можуть бути прочитані як одне слово. Така аббревіатура і буде перекладена одним словом. Таким чином, результати машинного перекладу потребують редагування.

Наскільки адекватними можна вважати результати комп’ютерного перекладу? Це визначається не тільки якістю системи МП, але і якістю подальшого редагування. Часто систему МП використовують як допоміжне джерело спеціалісти, яким необхідно швидко перекласти технічну документацію. Тоді проблема коректного використання термінів вирішується надзвичайно легко.

Машинний переклад – це специфічне використання комп’ютера, для якого характерні такі принципи перекладу:

1. Створення великих словників для систем. Чим більший словник, тим краща якість перекладу;
2. Розпізнавання стійких словосполучень;
3. Запис правил у вигляді програми.

Для якісного перекладу надзвичайно важливо, щоб майже всі слова вихідного тексту легко було знайти в словнику системи, а ті з них, які у словнику відсутні, переносяться у текст неперекладеними, і їх перекладають самостійно під час редагування. Такі слова можуть впливати на якість перекладу. Річ у тому, що система визначає, до якої частини мови належить слово, аналізуючи ціле речення. При цьому імітується розумова діяльність людини (таку систему вважають системою з елементами штучного інтелекту). Якщо значення хоча б одного слова в реченні не визначено, то це може спотворити аналіз речення, а іноді й результат усього перекладу.

У нашій країні розробка систем МП ведеться вже понад 40 років, але і досі ця галузь комп'ютерної індустрії зазнає критики. Комп'ютер не може замінити повністю перекладача, але може суттєво спростити його роботу. Якщо комп'ютер використовується для перекладу художніх текстів, то виходить чорновий варіант твору, який потім потребує літературного редагування. Якщо йдеться про технічні переклади, то тут правильно вибравши спеціалізований словник, можна вийти на результат, який проте також потребує редагування. Взагалі для редагування комп'ютерного перекладу існують програми редагування тексту, де враховано всі граматичні особливості мови.

Переклад текстів з однієї мови на іншу не може виконуватися формально, дослівно, але деякі функції перекладу ми можемо довірити комп'ютеру. Розвиток кібернетики зробив можливим дослівний машинний переклад, який використовує певну лексику для даного виду тексту.

Грамотний переклад тексту – це не тільки творча, але і достатньо трудомістка праця. Навіть найкращий переклад зазвичай потребує редакторського перекладу. Але для розв'язання проблем, зумовлених процесом перекладу, системи МП можуть стати в пригоді. Переваги машинного перекладу такі:

- висока швидкість;
- низька ціна;
- доступ до послуги;
- конфіденційність;
- універсальність;
- переклад інформації в Інтернеті.

Робота для електронного перекладача знайдеться практично в кожному домі. Його послугами користуються школярі, аспіранти і студенти з їх постійними “тисячами”, які необхідно здавати, попри повну або часткову відсутність часу, бажання, а іноді й знань. Час від часу перекладач буде корисним й іншим членам родини. З його допомогою можна перекладати листи, інструкції тощо. Всі ми, незважаючи на вік та рід занять, є потенційними “клієнтами” домашнього перекладача.

Які ж системи можна назвати домашніми? Наприклад, це програми, які пишуться для всієї сім'ї. Вони відрізняються примітивністю інтерфейсу, численними допоміжними функціями і мультимедійними можливостями. Для домашнього використання можна порадити такі системи МП: Magic Gooddy, “Сократ Персональний”, “Коперник”, “Pragma”.

Magic Gooddy – найуніверсальніший сімейний перекладач, який використовують для перекладів навчальних текстів, листів, інструкцій і т.п. Ця програма ідеально підходить для дітей, тому що завдяки помічнику робота з цією програмою проста й дуже цікава. З Magic Gooddy можна читати вголос різні тексти. Але недолік цієї програми полягає в недостатньому збігу оригіналу тексту з тематиками словників.

“Коперник” – найкраще підходить для професійного перекладача. Програма достатньо професійно перекладає тексти з різних сфер знань, іноді навіть без додаткових словників. Крім цього, програма перекладає з чотирьох мов, що є дуже зручним у використанні.

“Сократ Персональний” – це дуже проста система для перекладу текстів невеликих розмірів. Її плюси – компактність та вміщення електронного словника. Ця система зручна для роботи з різними іншомовними текстами на початковому рівні.

Ресурси машинного перекладу зможуть автоматизувати отримані переклади, дадуть змогу подолати проблеми спілкування в системах, які працюють з іноземними мовами. Без сумніву, машина ніколи не зможе зрозуміти всі нюанси оригінального тексту. Програма-перекладач - це перш за все інструмент, який допоможе вирішити проблеми перекладу або покращити ефективність праці перекладача тільки в тому разі, якщо він правильно використовується. Це унікальна програма, яка дасть можливість подолати проблему спілкування в системах, що особливо важливо для роботи в Internet.

Треба зазначити, що професійний машинний перекладач повинен займатися словотворенням. Це відбувається поступово, шляхом напівавтоматичного запам'ятовування нових слів. Але за цим етапом слід впроваджувати граматичний аналіз слова - інакше словник заповниться перевернутою лексикою.

Щоб переконатися у недосконалості машинного перекладу, розглянемо таблицю, в якій подано зразки помилок, зроблені машиною.

Оригінал	Машинний переклад	Правильний переклад	Коментар
Я считаю, что это незначительная проблема	Я рахую , що це незначна проблема	Я вважаю , що це незначна проблема	Неправильний переклад. Російське слово «считать» не збігається у значенні та вживанні з українським відповідником.
Нужно принимать меры	Необхідно приймати міри	Необхідно вжити заходів	Неправильний переклад. Російське слово «мера» не збігається у значенні та вживанні з українським відповідником.
Нанести вред	Нанести шкоди	Завдати шкоди	Неправильний переклад. Російське слово «нанести» не збігається у значенні та вживанні з українським відповідником.
Абсолютно верно	Абсолютно вірно	Абсолютно правильно	Неправильний переклад. Російське слово «верно» не збігається у значенні та вживанні з українським відповідником.
Заместитель декана	Замісник декана	Заступник декана	Якщо йдеться про офіційну назву посади

Переклад, зроблений комп'ютером, поки що не ідеальний, але текст, отриманий в результаті роботи електронного перекладача, дає змогу в більшості випадків зрозуміти суть документа, який перекладався. Далі цей документ можна корегувати, маючи базові знання мови та добре орієнтуючись в предметній галузі, до якої належить інформація, що перекладається.

Отже, визнаючи переваги комп'ютерного перекладу, треба розуміти, наскільки складним є це завдання. Машинний переклад дасть можливість миттєво перекласти великі обсяги інформації з будь-якої мови, допоможе ефективній роботі професійних перекладачів. Сучасні програми-перекладачі мають великий набір функцій, які швидко можуть перекласти спеціальні тексти. Комп'ютерний переклад – галузь високотехнічних рішень, яка постійно розвивається, але розробникам машинного перекладу є над чим працювати сьогодні, щоб запропонувати цікаві рішення завтра.

ЛІТЕРАТУРА

Анисимов В. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык. К.: Наукова думка, 1991. – 208 с. lib.ru/CULTURE/ANISIMOW/lingw.txt

Белов Ю.А., Проценко В.С., Чаленко П.Й. Инструментальні засоби програмування.— Київ.:Либідь, 1993.

Гудмэн Дж. Управление памятью для всех. — К.: Диалектика, 1995.

Зелинский С. Английский бы выучил только за то . // СНІР. Компьютерный журнал. —1997.—№ 11.—С. 50—56.

Макоєд Н.О. Курс “Комп'ютерні переклади в технічному закладі освіти” / Вища освіта України Інституту вищої освіти. – К., 2002. - Вип. 1.

Лысенко В. Мечты об автоматизированном переводе // Компьютеры + Программы № 8(23), 1995 1000years.uazone.net/translat.html.

Самоучитель работы на персональном компьютере (Windows 2000/XP, Internet)/А.Ю. Гаевский. – К.: "Издательство А.С.К.", 2003.

ДО ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЗООЛОГІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ Й ТЕРМІНОЛОГІЇ (історія та сучасність)

Як відомо, протягом тривалого періоду (2-а пол. XIX - поч. XX ст.) біологічна лексикографія на теренах України була майже виключно західною. У Східній Україні того часу розвиток науки й освіти рідною мовою був практично унеможливлений через адміністративні заборони.

У Галичині величезну працю – збирання й систематизацію народних назв рослин і тварин – здійснив Іван Верхратський (1846 – 1912). Жоден лексикограф, який працював пізніше в цій галузі, не міг обійтися без праць цього дослідника. У Східній Україні на початку XX ст. українську народну номенклатуру, в т.ч. біологічну, збирали зокрема члени гуртка натуралістів при КПІ.

Уже в радянський час (1927 – 28 рр.) було видано «Словник зоологічної номенклатури», який, хоч і став бібліографічною рідкістю, є й дотепер цінним джерелом для вивчення біологічних номенів і термінів, які сягають корінням у живу народну мову. В укладанні цього словника брали участь такі визначні фахівці, як М.В.Шарлемань, І.М.Щоголів, С.С.Паночіні. Словник був виданий у трьох випусках: 1-й – назви птахів, 2-й – назви хребетних, 3-й – назви безхребетних. Це видання містить численні народні назви тварин, у т.ч. вузькодіалектні, зібрані ентузіастами протягом 1860 – 1910-х рр., а також зоологічні терміни латинською, російською й німецькою мовами.

На жаль, вже на початку 1930-х рр. розпочались репресії, що торкнулися й мовознавців та їхніх праць. Після звинувачень у «націоналізмі» багато словників було вилучено, видання інших припинено, ліквідовано Інститут наукової мови ВУАН. Відтоді й аж до «перебудови» в СРСР, тобто протягом півстоліття, лексикографічні праці були побудовані на засадах простого калькування російських термінів. У 1960-х рр. один з учасників лексикографічних студій попередніх десятиліть К.І.Татарко розпочав працю з систематизації збережених

ним, але невикористаних лексичних матеріалів. У цьому значно допоміг йому академік О.П.Маркевич. У результаті було видано «Російсько-українсько-латинський зоологічний словник» (1983). Звичайно, він був значною мірою виправлений, відповідно до «вимог часу». Деякі народні зоонімени було вилучено. Чимало термінів, уміщених в даному словнику, є лише кальками відповідних російських назв.

Отже, як не прикро, словник далеких 1927 – 1928 рр. видання є на сьогоднішній день чи не найповнішим джерелом справді народної зоологічної лексики. Хоча, звичайно, дещо з вміщеного в ньому вже застаріло – це природно.

Перш ніж перейти до стислого розгляду цієї пам'ятки, слід згадати, як взагалі побудовано систему біологічної термінології. Тут існують такі різновиди таксономічних категорій: 1) вид, 2) групи популяцій у межах виду – напр. підвид, 3) угруповання видів, тобто надвидові (або вищі) категорії.

Наукові зоологічні назви бувають 5-ти категорій. Кожна категорія номенів має свою форму та особливості:

- 1) видова група – видові й підвидові назви;
- 2) внутріпідвидова група - назви індивідуальних варіантів;
- 3) родова група – родові й підродові назви;
- 4) група родин – назви категорій вище роду та нижче підряду;
- 5) група рядів, класів і типів – назви категорій вище надродин.

Загальна схема побудови зоологічної «ієрархії» має такий вигляд:

тип – клас – ряд – родина – рід – вид. Крім систематичних категорій вище виду (рід, родина і т.п.), розрізняють більш дрібні категорії всередині виду – підвиди для диких та породи для хатніх тварин.

З тих назв, які вживаються на позначення рядів у розглядуваному словнику засвідчені ссавці, плазуни, земноводні, безчерепні, покривники, кишкозябрі.

Збереглися без змін лише назви перших двох класів. Назва третього вживається нині без букви **я** – земноводні. Три останні назви не збереглися в сучасній номенклатурі (в первісному вигляді).

Звичайно, це лише невелика частина назв таксономічних одиниць, які вживалися в той час. Виходячи з цих даних, ми не маємо змоги простежити

розвиток усієї системи зоологічної класифікації. Далі розглянемо більш докладно деякі з назв окремих родів і видів. Не всі з них зберегися донині. Деякі є рідковживаними або вузькодіалектними. Зрозуміло, що далеко не всі засвідчені номени стали надбанням наукової термінології.

Ось, наприклад, які синоніми на позначення жайворонка подано тут: *жайворонок, жервінок, джайворонок, жайворонка, жайворошок, богостійник, набогастій, набогастійко, підборозня, молибі, трепещук, шкаворонк, шкаворонка, джаворонка, джаворошка, джеворошка, молибо, корибіг* (I, 11-12). Звичайно, до наукового вжитку увійшла тільки назва жайворонок. Проте з точки зору етимології цікавими є народні назви богастійник, набогастійко, молибі, молибо. Вони пов'язані з звичкою цієї пташки рано-вранці злітати в небо, причому вертикально, ніби стоячи. Наші пращури порівнювали це з молитвою, зверненням до бога. Згадаємо звичай, який походить ще з дохристиянських часів, – навесні випікати коржики у вигляді жайворонків. Цей птах здавна символізував світанок і прихід весни. А також «жайворонками» називають людей, які рано встають. Що ж до варіантів «жайворошок», «шкаворонк» і т.д., то вони цікаві як діалектологічний матеріал.

Взагалі велика кількість синонімів, засвідчена у словнику М.Шарлеманя та інших, з одного боку, переобтяжує словник, з іншого - є цікавим матеріалом для дослідження народної розмовної лексики, частина якої вже втрачена. Ось, наприклад, який синонімічний ряд наводиться до іменника яструб: *ястреб, ястріб, коструб, голуб'ятник, рябець, шуляк голуб'ячий, шуляка, скобець, гия, ястреб курячий* (I 11). З-поміж цих назв принаймні дві – коструб та гия – є нині майже втраченими.

До назви чайка звичайна наводиться аж 32 синоніми, які не подаємо тут за браком місця. Майже всі вони мають діалектний характер (I 33).

На наш погляд, заслуговує на розгляд еволюція номена тетерук (тетерюк) та його синонімів. У випуску словника, присвяченого птахам, засвідчено такі назви: *тетерюк, тетерук, тетеря, тетерка, тетервак, тетерняк, тетерець, косець, дика курка, когут дикий, когутиця, катервак, мартівник, мартівничка, катервачка, дикий півень, ціцвір*.

Як бачимо, тут відсутня назва тетерев. Нема її в жодному довоєнному письмовому джерелі. І не могло бути, бо вона не властива українській мові. Проте починаючи з кінця 1940-х рр. й аж до 1991 р. у фаховій літературі й загальномовних словниках вживався русизм тетерев як нібито «літературна» назва. Іменники тетерук, тетерюк, тетеря трактувалися як «діалектні» або «розмовні». Це лише один, але промовистий приклад російщення номенклатури.

Що ж до другого випуску – «Назви хребетних тварин», то тут нема такої великої кількості синонімів. Переважна більшість іменників, засвідчених тут, збереглась дотепер без змін. Але трапляються й ті, які не були пізніше кодифіковані. Окремі з них досить цікаві, заслуговують принаймні на те, щоб їх згадати. До таких належать зокрема назви морського котика – ухач морський, ухач гривастий (II 13); назва кажана, чомусь відкинута фахівцями – нічвид (II 141).

Звертає на себе увагу розмаїття назв вовка, якого тепер не зустрінеш, певно, в жодному словнику – нехар, нехаринець, звір, сірман, сіроманок, гудимець, звірак, флов (II 55).

Після 1920-х рр. завдання лексикографів розділились. Нині у фахових словниках відсутні діалектизми, а в діалектних, навпаки, відсутні наукові назви, тим більш латинські. Тим ціннішим для нас є словник М.Шарлеманя й співавторів, бо він дає змогу простежити, як видозмінювалась зоономенклатура, перш ніж нормалізуватись.

Зокрема, ми з подивом дізнаємося, що лінивець колись називався ай (II 14). Досить багато синонімів мала назва сарна звичайна або дика коза – *серн*, *цан*, *серна*, *серниця*, *кізлиця*, *сернулька* (II 15). А ось синонімічний ряд до назви ховрашок крапчастий - *єврах*, *суслик сіменистий*, *ховрах*, *овражок*, *сусел*, *ховряк*, *гаврах*, *єврашка*, *ховрашок краплистий*, *йорашка* (II 16). Звичайно, з такої великої кількості фонетичних варіантів для кодифікації слід було вибрати один – що й було зроблено.

Назви зоологічних рядів колись творилися за допомогою суфікса -уват(і): верблюдуваті, собакуваті (II 14), бобруваті (II 16). Згодом під впливом російської мови було кодифіковано номени з елементом -подібні (калька рос. -образные).

Наприклад, словосполученню человекообразные обезьяны відповідає людиноподібні мавпи.

Зафіксовано цікаві назви ряду хижаків, що не прижилися – грабежники, м'ясоїдні, м'ясожери. Цілком очевидно, що перша з поданих тут назв не могла бути кодифікована через свою емоційність, що неприпустимо для наукового терміна.

З-поміж термінів, які були втрачені для наукової номенклатури, слід згадати зокрема назви молодого дикого кабана – вахлюк, вахляк (II 27), синоніми іменника білка – цубірка, кацабурка, кацабірка, коцобирка, вівериця, виверка (II 26). Нині досить широко відомі лише дві останні назви – вони є діалектними.

Щодо назв комах, то вони не відрізняються значною різноманітністю. Одним з небагатьох винятків є сонечко. В даному словнику засвідчено такі назви – бабарулька, бедрик, поворож, бедрунка, щедрик, бездрик, коровка, бобруниця, бобрун, бобрунька, бабиська, серденько (III 29). Звичайно, всі вони залишились у діалектному вжитку. Впадає в око синонім коровка, який не був кодифікований, на відміну від російської мови, де є єдиною літературною назвою цієї комахи – божья коровка.

Не прижилися в науковій номенклатурі цілком прозорі назви довгоносика ховак (II 26) та блохи – стрибка (там же), пов'язані з звичками цих шкідників – відповідно: ховатися й стрибати. Звертає на себе увагу факт, що не були кодифіковані саме ті українські народні назви комах, які не схожі на російські: пор. червиця – древоточец (III 30), щітниця – шерстолапка (III 32), туровець – жук геркулес (III 34), волощиця - шелкопряд (III 35). Вже з цих прикладів видно, яким шляхом розвивалася ентомологічна номенклатура – якщо українська назва творилася від іншого кореня, аніж російська, вона не мала шансів увійти до складу наукової термінології.

Звичайно, дискусійним є питання про те, які саме з тих назв, що побутують у розмовному мовленні, варто кодифікувати. Вирішальне слово тут, звичайно, має належати фахівцям. Але при цьому слід орієнтуватися на ресурси власної мови, а не сліпо копіювати способи термінотворення споріднених мов, як це сталося при кодифікації назв комах.

Більш поталанило в цьому відношенні назвам інших безхребетних. Напр. равлик садовий – пор. рос. улитка садовая (Ш 151), ціп'як ехінококовий, собачий - пор. рос. эхинококковый или собачий солитер (там же). Принагідно слід відзначити, що інша назва равлика – завитка – не була кодифікована попри свою виправданість і прозорість.

На жаль, у лексикографічних джерелах наступних десятиріч вже неможливо знайти такого розмаїття зоологічної лексики. Тому ми й зробили предметом розгляду саме словник 1927-28 рр. На його прикладі можна досить ґрунтовно простежити тенденції розвитку номенклатури цієї галузі.

Неоніла Тільняк

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Одним з основних значеннєвих компонентів наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів є термінологічна лексика. Усі слова, які належать до термінологічної лексики, об'єднуються в українській мові загальною назвою “*термін*”.

“Словник іншомовних слів” визначає це поняття так: *Термін* (лат. *Terminus*) – 1) У давньоримській міфології – божество меж, кордонів. 2) Слово або словосполучення, що виражає певне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. 3) Строк, визначений час. 4) У логіці: необхідна складова частина судження [6; с. 443].

Від слова *термін* утворене слово *термінологія*, яке означає “сукупність термінів з усіх галузей знання”, а також є назвою розділу лексикології, що вивчає терміни певної мови. Науку, що вивчає термінологію, називають *термінознавством*.

Слово *термін* в українській мові зафіксовано вже в XVIII ст. Проблеми української термінології були під постійною увагою Наукового товариства

ім. Т. Шевченка.

Розвиток науки й техніки, міжнародна співпраця вчених, політичних діячів, комерційне співробітництво та інші відносини між державами й народами ведуть до проникнення термінології майже в усі сфери людської діяльності. Поняття, які з'являються в науці, вимагають появи нових слів для називання. Зараз у розвинених мовах близько 90% нової лексики складають терміни. Треба сказати, що до цього часу проблеми термінології завжди цікавили багатьох вчених, як вітчизняних, так і зарубіжних, в результаті чого накопичився великий обсяг наукових досліджень. Проте залишається ще багато нерозв'язаних питань у зв'язку із зумовленою складністю та різноманітністю самої проблеми терміна.

Головною ознакою терміна може бути абстрактність, однозначність, логічність, інтернаціональність, що є відображенням об'єктивної тенденції розвитку світової науки, техніки, освіти, які поглиблюються інтеграцією, коли і створюються термінологічні лексичні одиниці, загальні для багатьох мов. На сьогодні міжнародний інтернаціональний термінологічний фонд складають одиниці, створені на матеріалі грецької та латинської мов. До використання цього матеріалу, можна додати активний процес запозичення термінологічної лексики, що спрощує процес спілкування спеціалістів. Отже, терміну мають бути притаманні такі характеристики:

- 1) значення терміна має бути зрозумілим та точним;
- 2) у межах певної науки термін має бути однозначним;
- 3) по можливості бути коротким;
- 4) мати значну дериваційну можливість.

Підсумовуючи, можна сказати, **терміном** називається слово або словосполучення, які є засобом номінації певного наукового поняття та використовуються в певній галузі знань.

Лексичні запозичення – один зі шляхів поповнення термінологічної лексики української мови. Останнім часом відстежується тенденція до інтернаціоналізації термінів. В українській мові постійно збільшується відсоток лексичних запозичень з фонду міжнародної лексики європейського регіону.

Кожна галузь науки оперує своїми термінами, що становлять суть термінологічної системи даної науки. У складі термінологічної лексики виділяють такі групи лексичних одиниць:

Загальнонаукові терміни - це лексичні одиниці, які набули значного поширення, найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, що однаково використовуються в побутовій мові, художній літературі, ділових документах. Такі терміни прості, доступні, зрозумілі (*ідея, гіпотеза, процес, формула, аналіз, синтез, закон, документ, охорона*). „Вони не завжди зручні, – зауважує дослідник А. Корж, – часто багатозначні, допускають різні тлумачення, можуть застосовуватися то в одному, то в іншому значенні. Тому використання таких термінів доцільне, якщо їх значення зрозумілі для всіх і не породжує ніяких сумнівів у певному контексті”[2; 90].

Вузькоспеціальні терміни - це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі, наприклад:

- **політичної** (*уряд, інтеграція, фракція, демократія*);
- **юридичної** (*адвокат, позов, прокурор, законодавство, апеляція*);
- **фінансової** (*банк, вклад, депозит, кредит, кошти*);
- **філософської** (*діалектика, базис, парадокс, еkleктика, тотожність*);
- **біологічної** (*клітина, суцвіття, генетика, рецептор, клонування*);
- **геологічної** (*мінерал, кора, палеозой, шлейф, копаліни*);
- **лінгвістичної** (*фонема, суфікс, дієслово, прийменник, грамати́ка, синтаксис*);
- **літературознавчої** (*сюжет, персонаж, алітерація, поема, епілог, кульмінація*);
- **електротехнічної** (*люмінесценція, закорочення, конденсатор, запобіжник*);
- **радіотехнічної** (*ретрансляція, діод, іконоскоп, декодер, осцилограф*);
- **фізичної** (*спектроскопія, тиск, реостат, електрон, атом, протон*);
- **математичної** (*ступінь, множення, трикутник, квадрат, інтеграл, куб*);
- **хімічної** (*іон, реактив, луг, кислота, лакмус*);

- **медичної** (*хірургія, укол, термометр, тонзиліт, пеніцилін*);
- **музичної** (*квартет, адажіо, соло, піанісимо, стакато, октава*);
- **морської** (*лайнер, лоцман, катер, шлюз, баркас*);
- **спортивної** (*тайм, аут, бокс, нокаут, ферзь, пенальті*) та ін.

Для цих термінів характерна семантична конкретність, однозначність.

Слід зазначити, що практично поза увагою залишилося вивчення військової термінології. Активні процеси, що відбуваються у військовій сфері, сприяють активізації розвитку військової термінології, вивчення якої є сьогодні актуальним. Отже, мета статті – розглянути історію розвитку та сучасний стан військової термінології.

Військова термінологія – це система лексичних засобів, що визначає поняття військової науки та тих слів, що використовуються у сфері спеціального спілкування. Військова термінологія є окремим шаром лексики і водночас вона має різноманітні зв'язки із загальною лексикою. Оскільки військова справа, військова наука поділяються на окремі розділи, відповідно відбувається виділення термінології тактичної, військово-організаційної, військово-технічної за родами військ та видами військ. Військова наука на сучасному етапі дуже динамічно розвивається, і тому постійно розширюється військова термінологія. Як правило, військова термінологія, регламентована статутами, настановами, військовими документами, залежить від специфіки певної мови. Для мовлення військовослужбовця характерна велика термінологічна насиченість. Військова термінологія відрізняється від нейтральної лексики функціонально (спеціалізація в галузі військової справи) та семантично (чіткість семантичних меж, стилістична нейтральність, відсутність емоційного забарвлення, а також однозначність). Таким чином, для військових термінів характерно: однозначність співвідношення терміна в межах однієї галузі військової справи; номінативність терміна; стилістична нейтральність терміна; системність терміна, тобто приналежність його до групи понять у певній військовій діяльності.

На відміну від загального слова військовий термін може поєднуватися з одним об'єктом реальної дійсності. Ця однозначність проявляється тільки в межах однієї галузі військової справи. Багатозначність проявляється при вживанні терміна в

різних галузях військової справи або в різних контекстах: донесення, повідомлення, рапорт, штатна одиниця, підрозділ, частина, з'єднання.

У розвитку української військової термінології можна виділити такі етапи:

XI – XIII ст. – в перших писемних пам'ятках з'являлися перші військові терміни. Про них ми дізнаємося з літописів, в яких описувались батальні, військові події. Саме в цей час з'являються група лексем на позначення такого військового знаряддя: *меч, шолом, щит, таран* тощо, а також на позначення військової сили: *військо, дружина, засада, застава, полк, ратник, сторожа, воєвода* та ін.

XIV - XVII ст. – у добу козаччини відбувалося формування козацького війська та української військової термінології. Про це ми дізнаємося з етнографічних джерел, з давніх літописів («Літопис Величка»), з творів М. Грушевського, М.Костомарова, М.Маркевича та багатьох інших матеріалів. Військова термінологія поповнювалася запозиченнями, які були спричинені розвитком техніки та тісними міжмовними контактами. Більшість запозичень засвоювалися з польської мови і були пов'язані з винаходом пороху. Серед неологізмів того часу були такі лексеми: *арбалет, гармата, карабін, мушкет, пістоль, пушка, дріб, картеч, порох, петарда, ядро* та ін.

XVIII - перша половина XIX ст. - цей період характеризується масштабними військовими реформами, запровадженими Петром I. У цей час з'являється велика кількість іншомовних запозичень. Як правило, запозичувалися слова з німецької, французької, голландської мов: *вахмістр, квартирмейстер, лейтенант, сержант, солдат, лоцман, адмірал, баталія, флот, понтон*.

Друга половина XIX – XX ст. Цей період характеризувався змінами в українській терміносистемі на національній основі. До активного словника повертаються українські військові терміни: на позначення *взводу - чота; взводний – чотовий; капітан – осавул, батальйон – курінь; рота – сотня; фельдфебель – бунчужний; ефрейтор - приказний; командир батальйону – курінний; командир роти – сотник тощо*.

Терміни використовуються та залишаються в мові в результаті пізнавальної діяльності. Джерелами для української військової лексики є тюркська, англійська, французька, німецька та російські мови. Ці запозичення – результат безпосереднього

контакту української мови з іншими мовами так і наслідком транслінгвістичного поширення слів однієї мови на інші через мову-посередник.

Серед них виділяються давні іншомовні запозичення та нові іншомовні запозичення.

До давніх іншомовних запозичень можна віднести турецько-тюркські запозичення, які відбувались перенесенням з однієї мови в іншу шляхом мовних контактів, а також були зумовлені процесами переходу елементів з однієї мови в іншу, в результаті довгих економічних, політичних, військових, культурних та інших зв'язків з українським народом.

Слов'яно-тюркські зв'язки здійснювалися з античних часів та раннього середньовіччя. В середні віки контакти розширюються, охоплюючи більшу частину Балканського півострова, Європу та Східну Азію. Найбільш активні контакти відбувалися в басейні Дону, в Середньому Придніпров'ї, Кримському півострові. До носіїв тюркських мов належали, крім турок, ще булгари, гуни, гагаузи, кримські татари, половці. Досі функціонують: татарська мова, чуваська мова та ін. До тюркських запозичень доби XIV-XVII належать такі військові терміни: *аркан, булава, бунчук, кіш, козак, курінь, осавул, отаман, хоругва та ін.*

Крім давніх запозичень, в українську мову прийшло багато військових термінів з нових західноєвропейських мов: німецької французької, англійської та ін.

Як німецькі терміни потрапили в українську мову? Як правило, слова в мову приходять з предметами або подіями, які вони позначають. Так, у XVIII була запозичена значна кількість іншомовних слів, які стосувалися військової справи. Це було пов'язано з військовою реформою, яку в цей час проводив Петро I, а оскільки Україна в цей час входила до складу Російської імперії, українська мова запозичувала назви з німецької мови. З тих часів пройшло майже 300 років, а ці слова в українській мові залишились. Ось деякі військові терміни, їх звучання в німецькій мові та переклад:

Термін	Нім. мова	Значення
<i>аксельбант</i>	Achselband	наплічний бант
<i>гаубиця</i>	Haubitze	гаубиця

<i>гауптвахта</i>	Hauptwachte	головний дозор
<i>гільза</i>	Hülse	оболонка
<i>єфрейтор</i>	Gefreiter	звільнений
<i>солдат</i>	Soldat	наймати
<i>тюрма</i>	Turm	башта
<i>фляга</i>	Flasche	пляшка

Також з німецької мови походять такі військові лексичні одиниці: *ад'ютант, фельдмаршал, гренадер, майор, кавалерія, штаб, штандарт, казарма.*

Значна частина військової термінології походить з французької мови. Ці слова з'явилися в XVII-XVIII століттях. Серед них: *капітан, сержант, артилерія, марш, манеж, кавалерія, редут, салют, гарнізон, кур'єр, генерал, лейтенант, бліндаж, рекрут, десант, флот, ескадра, траншея, арсенал, барикада, патруль.*

Цікавим є дослівний переклад деяких термінів, наприклад: *парашут* – проти падіння; *екіпаж* – спорядження.

Вплив англійської мови на військову термінологію був порівняно сталим. Протягом XIX століття в українську мову інтенсивно входять нові терміни в галузі нових видів озброєння. Особливість цих термінів в тому, що в їх складі не лише окремі слова, а й словосполучення, що виражають військові поняття, які використовуються в військовій справі, наприклад: *блюмінг, траулер, шхуна, танк.*

Варто зазначити, що українська мова XIV-XVII ст. розвивалася в тісному контакті з європейськими мовами. І вона не лише зазнавала іншомовних впливів, а й виконувала посередницьку функцію. Староукраїнська мова, в результаті історичних подій, тісно контактувала з польською мовою. Таким чином через посередництво української мови російською були запозичені такі слова: *паланка, пушка, пістолет, гармата, чайка* тощо. Так, у працях В.А.Гречка найперше виділяються негативні наслідки запозичень, що зумовлюють, на думку вченого, до втрати доступності, зрозумілості термінологічних одиниць, до активізації перешкод на шляху розвитку внутрішніх потенційних можливостей мови [1]. Р.Г.Піотровський, В.М.Прохорова, навпаки, вважають позитивною рисою запозичених термінів те, що вони не

співвідносяться у свідомості людини з будь-якими одиницями національної мови, а отже, мають точне, конкретне значення [3,4].

Якщо запозичене слово утримувалося в мові, розповсюджувалося в ній, то воно підпадало під вплив процесу фонетичної асиміляції, причому швидкість та повнота визначалася як особливостями звукового складу цього слова, так і його важливістю розповсюдження в мові. Слово, яке потрапило до іншого мовного середовища, втрачало зв'язок із словами рідної мови і у своєму подальшому розвитку підпорядковувалося лексичним закономірностям мови-сприймача. Ця лексема починає поєднуватися із словами даної мови та входить до фразеологізмів.

Надалі можна виділити такі ознаки лексичної асиміляції:

- втрата запозиченим словом свого етимологічного значення;
- розвиток слова за законами мови-сприймача та набуття ним нових переносних значень;
- можливість запозиченого слова входити до фразеологічних одиниць;
- розвиток словотворення запозичених слів;
- поповнення словникового запасу мови-сприймача.

Важливою є остання ознака, оскільки запозичене слово вважається лексично засвоєним лише тоді, коли воно набуло загального розповсюдження. Наприклад: *атака, армія, генерал, шеф*.

Слід зазначити, що окремі іншомовні лексеми не адаптувалися в українській військовій лексиці, оскільки виражали не властиві українській військовій справі реалії, наприклад: *рапіра, стилет* та ін.

Зміни складу військової лексики, особливо її поповнення, виведення з неї ряду слів, зміни значень, тісно пов'язані з розвитком загальних умов діяльності військовиків. Українська термінологія поповнюється найбільш інтенсивно в галузі нових видів озброєння – в першу чергу ракетно-ядерних та космічних бойових систем, наприклад: *орбітальна зброя, глобальна ракета, зараження стратосфери радіоактивними продуктами ядерного вибуху, апарат на повітряній подушці*.

Постійно поповнюється авіаційна термінологія, а саме: *літак радіолокаційного дозору; авіаційний батальйон; батальйон армійської авіації*. З'являються нові терміни, пов'язані зі зміною деяких принципових положень у тактиці: *позиційна*

оборона; попереджувальний удар; контратака з виходом за передній край; передній край району оборони; рубіж ядерної безпеки.

Чимало військових термінів утворюються з використанням невеликого арсеналу словотворчих засобів: **анти-**: *ракета – антиракета*; **віце-**: *адмірал - віце-адмірал*; **контр-**: *атака – контратака, контрнаступ*, **пере-**: *дислокація– передислокація*; **дез-**: *активація – дезактивація*.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення слів також активно використовується для утворення військових термінів, наприклад: **По-+основа+-н**: *повоєнний, повзводний, подивізіонний, поескадронний*; **При-+основа+н**: *прикордонний, приграничний, прифронтвий*; **проти-+основа+-н**: *протидесантний, протипіхотний, протитанковий*.

Деяку частину військових термінів-іменників і прикметників становлять терміни-композиції, які з'явилися внаслідок основоскладання. Основоскладання в військовій термінології притаманне поєднання двох українських твірних елементів (*військово-морський, боєготовність, боєпостачання, бронebійний, бронепoїзд*); двох іншомовних терміноелементів (*ракетно-артилерійний, ракетно-транспортний, танко-десантний*); чи комбінації іншомовного терміноелемента з українським твірним елементом (*бомбоскидач, бомботримач, артилерійсько-стрілецький, транспортно-бойовий*).

Меншу кількість термінів утворено способом словоскладання: *артилерист-інженер, бомбардувальник-штурмовик, літак-розвідник, ракета-носій* [5].

Представлена військова термінологія й термінами-аббревіатурами: *ВР* (вибухова речовина), *КППО* (корабель протиповітряної оборони), *ППО* (протиповітряна оборона), *ЗМУ* (зброя масового ураження).

Отже, українська військова термінологія поповнюється тими ж шляхами, використовує ті самі способи словотвору й словотворчі засоби, що й загальнолітературна мова. На жаль, українська військова термінологія розвивається стрибкоподібно, маючи у своєму розвитку лише притаманні їй особливості. Діапазон запозичень у військовій лексиці досить широкий і відображає характер міжмовних контактів. Більш активно формування української військової лексики розпочалося в другій половині XIX ст. і тривало до середини XX ст. Розвиток військової

термінології залежить від багатьох чинників. Тому активні утворення нових терміноелементів на сучасному етапі свідчать про початок нового періоду розвитку української військової термінології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гречко В.А. Каким должен быть термин? / В.А.Гречко // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1976. – Вып. 5. – С. 48–109.*
2. *Корж А.В. Ділова українська мова для юристів. / А.В. Корж – К., 2002.*
3. *Прохорова В.Н. О сходстве и различиях терминологической и жаргонной лексики / В.Н. Прохорова // Исследования по современному русскому языку. – М.: Наука, 1970. – С. 206–211.*
4. *Пиотровский В.Г. К вопросу об изучении термина // Уч. зап. Ленингр. ун-та. – Серия филол. наук. – Л., 1952. – Вып. 18. – Т.2. - №161. – С. 21–36.*
5. *Російсько-український словник для військовиків./ Уклад.: А.А. Бурячок. – К.: Варта, 1995. – С. 384.*
6. *Словник іншомовних слів./ Уклад.: С.М. Морозов. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 680.*

